

28.a

87

a

49179.
П. 71. 4.

8559.

У. С. Р. Р.
НАРОДНИЙ КОМІСАРІЯТ ОСВІТИ

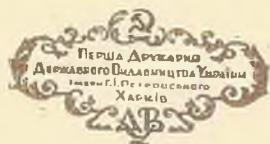
49179.
П. 41.4.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ВИДАННЯ ПЕРШЕ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ъ.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавет не входить, отже на розміщення слів у словникові не впливає, напр., *з'являється* і *з'являється* стоять поруч, ніби як гомоніми.

Але ь має місце в алфаветі, отже *тбпнути* в словникові стоять перед *тьбпнути*, а між ними будуть слова на *тр...*, *ту...*, *тю...*, *тя...*

Примітка 2. Дж і дз (для означення африкат) не входять в алфавет, отже такі слова, як *джерело*, *дзига*, стоять у словникові під літерою д.

I

ПРАВОПИС НЕВІДМІНЮВАНОЇ ЧАСТИНИ СЛОВА

А. Правопис окремих літер і знаків

ГОЛОСНІ

ЗАГАЛЬНІ УВАГИ ДО ВЖИВАННЯ ЗНАКІВ

§ 1. У вимові часто ненаголошене *о* наближається до *у*, і таким чином ці звуки змішуються, але писати треба за етимологією (походженням) слова, напр., *коліно*, *голубка*, *обід*, *тобі*, *мою*, *твою*, *чоловік*, *домовина*, *розуміє* і т. ін.

О чи У

Примітка. Під наголосом голосні звуки в українській мові звичайно виносяться чисто, вразно, тому не важко й вписати, *о* чи *у* треба в слові, коли можна підтупати іншу форму слова або інше слово того самого пня (кореня) з наголосом на сумнівному звукові: *бої́ться*, бо *об'я́зно*, *голу́бка*, бо *голу́б*, *розумі́ний*, бо *розу́м* і т. ін. (див. § 20₃₇).

Але коли не можна визначити, що треба — *о* чи *у*, таким способом, то слід брати на увагу правила чергування (див. § 7), а в окремих випадках звертатися до словника, напр., *буду́ж*, *воруши́ти*, *мі́рмур*, *ма́чуха*, *па́рубок*, *ма́люю*, *я́струб*, *зозу́ля*, *мордува́ти* й ін.

§ 2. Ненаголошене *е* в українській мові звичайно вимовляється невиразно, дуже наближаючись до *и*, як також і навпаки, і таким чином ці звуки змішуються, але писати треба за етимологією слова, напр., *вели́кий*, *перелі́чити*, *берегті́*, *перед ті́м*, *несі́*, *мені́*, *держі́ти*, *учи́тель* і т. ін., як і *трима́ти*, *криве́*, *миле́нький*, *сине́нький*, *ми́нєи* і т. ін.

Е чи И

Примітка. Найлегше визначити, що треба написати в слові — *е* чи *и*, знов же через наголос (див. § 1 Примітка): *вели́кий*, бо *вє́лич*, *вє́лико*, *несі́*, бо *нє́сений*, *держі́ти*, бо *дє́ржати*, як і навпаки *трима́ти*, бо *отримати*, *криве́*, бо *криво́* і т. ін.

Про такі випадки, як *уми́р* — *уми́рити* тощо, див. § 11₂.

Надійшла ознака для визначення неспівного *е* й *и* те, що вони в певних випадках зникають: випадно буває *е*, а не *и*, отже, *паве́дний*, бо *паве́да*, *бє́резень*, бо *бє́резня*, *ві́тер*, бо *ві́тру*, *мі́тел*, бо *мі́тла* і т. ін. (див. іще § 7_{2а}).

Слід також запам'ятати деякі постійні групи в словах з *е*, напр., *-ере-*, *-еле-*: *берез*, *берест*, *селезень*, *шелест* і т. ін. (див. іще § 72в), паростки *-есеньк-*, *-ечк-*, *-еньк-*, *-енк-*, *-еро*, *-тель*, *-ен-*: *чорнєсенський*, *тутечки*, *семеро*, *кручений* і т. ін. (див. § 20).

В окремих сумнівних випадках, як от *левада*, *леміш*, *кишеня*, *пиріг* тощо, треба звертатися до словника.

и чи і

§ 3. 1. Звук *и* іноді змішується у вимові з звуком *і*, особливо після *г*, *к*, *х* та *ж*, *ч*, *ш*, *щ*. але писати треба за етимологією слова, напр., *гинути*, *живати*, *кислий*, *житатися*, *жито*, *чимало*, *щиро* й ін., але *гіркий*, *кінь*, *тхір*, *жінка* і т. ін.

Примітка. Звук *і* після цих літер у середині слова звичайно буває пізнішого походження, себто з *о* або *е* (див. § 7). Про *и* чи *і* після цих літер у закінченнях див. відповідні §§ II розділу цієї книжки.

В окремих сумнівних випадках, як от *блакить*, *зиміа*, *письмо* тощо, треба вдаватися до словника.

2. В початку слова *и* ніколи не пишеться, тільки *і*: *Іван*, *іти*, *іду*, *ім'я*, *ім'яння*, *Ілля*, *інбар*, *інжир*, *іскра*, *істик*, *існувати*, *істота*, *істина*, *інший*, *іноді*, *інколи*, *іній*, *Ірод* і т. ін.

ї чи і

§ 4. Літеру *і* пишемо тільки на початку слова або на початку складу (себто після голосної), коли треба означити звукосполучення *йі*: *іду* (але *іду*), *ідець*, *ідкий*, *їса*, *їсак*, *їва*, *їзда*, *їздити*, *її*, *їй*, *їсти*, *їхати*, *їх*, *Україна*, *українізувати*, *твоїми*, *мої*, *троїстий* і т. ін. (див. іще § 62, Увага).

Після голосних *і* ніколи не буває, лише *ї*, за винятком тільки таких спросткованих слів, як: *поінформувати*, *преісторичний*, *переінакшити* і т. ін.

Після приголосних звуків ніколи не пишемо літери *ї*, хібащо з апострофом (*з'їзд* і т. ін. — див. § 6. Див. іще § 69).

Примітка. Таким чином літеру *і* пишемо і після м'яких приголосних, як от *ліз* (*лізу*), *тік* (*теці*), *ніж* (сполучник), *у суді*, *лівий*, *тіло*, *німий* і т. ін., і після нем'яких, як от *ліз* (*лозі*), *тік* (*току*), *ніж* (*ножі*), *тверді* (*твердій*), *ластівка*, *сніг*, *столів* і т. ін. Див. іще §§ 36, 37.

йо чиьо

§ 5. На означення звукового сполучення *й + о* пишемо *йо*, на означення м'якого приголосного *+ о* пишемо після приголосного *ьо*.

йо пишеться на початку слова або складу (себто після голосного): *його*, *йому*, *йолоп*, *чийого*, *завойований*, *гайок* і т. ін., а також і після приголосних, коли треба означити вимову: приголосний *+ й + о*, як от *війо-війо*, *війокати*, *розійкатися*,

зійбжитися, *Воробйов*, *Соловйов*, *серйбзний*, *курйбз*, *курйбзний* і т. ін.

Приклади до вживання *ьо*: *льох*, *льон*, *сьогбдні*, *всього*, *сьбмий*, *трьох*, *трьома*, *цього*, *Ліньов*, *Кореньов*, *Кошельов*.

§ 6. Літери *я*, *ю*, *є* двозначні: на початку слова й складу *я*, *ю*, *є*, *ї* та (себто після голосних) вони визначають *й + а*, *й + у*, *й + е*, як от *яма*, *знаю*, *моє* і т. ін., після приголосних же вони визначають пом'якшення тих приголосних *+ а*, *у*, *е*: *сяду*, *люди*, *сіне* й ін.

Але коли літери *я*, *ю*, *є*, як також і *ї*, стоячи після приголосних, вимовляються як на початку складу, себто як *ја*, *ју*, *је*, *ји*, то між ними й тими приголосними ставимо апостроф ('). Це буває:

1. Після губних приголосних (*б*, *п*, *в*, *м*, *ф*): *б'ю*, *б'є*, *б'ється*, *б'б'ячий*, *ж'б'ячий*, *безхл'б'я*, *голуб'ята*, *п'ят*, *п'ятниця*, *п'ят*, *реп'ях*, *п'юн'янок*, *п'яний*, *п'є*, *пов'язати*, *в'язи*, *в'ялий*, *в'юн*, *безгол'б'я*, *здоров'я*, *в'ється*, *м'який*, *т'ім'я*, *пл'ем'я*, *м'ясо*, *ім'я*, *м'яло*, *рум'яний*, *сол'ом'яний*, *на т'ім'ї*, *безр'іб'ї* і т. ін.

Без апострофа пишуться: *святий*, *св'ято*, *мертв'як*, *цвях*, *дзв'якати*, *дзв'якнути*, *різдв'яний*, *моркв'яний*, *медв'яний*, *голтв'яньський*, *т'м'яний* та інші, де перед губним звуком стоїть приголосний, але коли цей приголосний належить до приростка, то апостроф пишеться як і в тому слові без приростка: *в'язати* — *зв'язок*, *зв'язати*, *розв'язувати*, *обв'язувати*, *підв'язувати*, *зв'яліти*, *обп'яліся*, *сп'яніти*, *сп'янілий*, *розм'якшити* і т. ін.

Примітка 1. У живій вимові замість *зв'язати*, *розв'язати*, *підв'язати* й под. вивідних слів від *в'язати* звичайно чути *з'язати*, *роз'язати* (= *зйязати*, *розйязати*) і т. ін.

Примітка 2. Не вважаючи на дуже поширену по народніх говорах вимову: *м'ясо*, *м'ята*, *здоров'я*, *дерелявий* і т. ін., писати ці слова треба тільки з апострофом: *м'ясо*, *здоров'я* і т. ін. (див. вище).

Щодо *л* у *з* ос. мож. дієслів як *сп'яють*, *м'ялять*, *л'омлять* тощо, то див. § 49, Увага 4.

Примітка 3. У запозичених словах німецьке *й* й французьке *и* після губних передаємо без апострофа: *Вюртемберг*, *Мюллер*, *Бельвю*, *бюрб*, *бюджет* і т. ін. (див. §§ 67 та 68).

2. У деяких словах після *р*: *п'ір'я*, *бур'ян*, *підг'ір'я*, *подв'ір'я*, *знев'ір'я*, *мат'ір'ю*, *по підг'ір'ю*, *у знев'ір'ї* і т. ін. (де чути інакшу вимову, ніж у таких словах, як *рябий*, *дов'іряти*, *рясний* тощо), а також у таких чужих словах, як *кур'єр*, *кар'єра* і т. ін. — див. § 68.

3. В окремих словах після задньопіднебінних: *Лук'ян, слух'яний* (звичайніше *служняний*).

4. Після приростків, що кінчаються приголосним, перед *я, є, ю, ї*: *з'явитися, роз'яснити, без'язийкий, з'явнице* (пор. *з'явице*, що відповідає рос. «хайло»), *з'єднаний, об'єднати, під'юджувати, з'їхати, під'їхати, в'їхати, від'їхати, з'їсти* і т. ін. (див. § 19₆).

Також у запозичених словах після приростків *об-, суб-*: *об'єкт, суб'єкт* і т. ін. Пор. § 68.

ЧЕРГУВАННЯ Й ЗМІНИ ГОЛОСНИХ

§ 7. Чергування звука *і* з звуком *о* або *е* в укр. мові є таке явище, що його не можна усвідомити в усіх подробицях без знання історії мови. Істота цього звукового закону чергування *і—о, і—е* полягає в тім, що праслов'янське *о* й *е* в українській мові перейшли в *і*, коли в сусідньому дальшому складі колись були глухі звуки (*ъ* та *ь*), що потім зникли, або звук *і* (*и*), що скоротився в *й*. Але в нашій мові єсть *о* й *е* і не праслов'янські, а пізніші, і вони звичайно не підлягають законові чергування. Крім того, в українській мові є ряд таких випадків, коли *і* з'являється на місці *о* й *е* не в згоді з законом чергування, а з аналогії, або й навпаки — *о, е* залишаються тоді, коли треба б ждати замість них *і* (*). Отже, не знаючи добре живої мови або маючи сумнів до окремого слова, тільки з словника можна довідатись, *о* (*е*) чи *і* треба вживати в якомусь слові чи формі слова.

Та все ж для практичних потреб можна подати ряд указівок щодо цього явища української мови.

1. Як уже зауважено, *і* з'являється з старого *о* або *е* тоді, коли в суміжному складі зник глухий звук (*ъ* або *ь*), або колишнє *и* скоротилося в *й*, отже *і* буде в закритому складі, у відкритому ж *о* й *е* залишаються: *сніп—снопа, ніч—печі, гній—гною* (старі: *снопъ—снопа, пєчъ—пєчѣ, гнои—гною*).

Примітка. Таким чином, як бачимо, «закритість» і «відкритість» складу для цього явища впливається тим, був глухий звук, чи не було його далі, напр., у слові *розбити* маємо *роз* (а не *різ*), тому що після з глухого не було, але *різно*, бо й у вивулому після з був *ь* (*розыно*). Так само маємо *міст—моста* (*мостъ—моста*) і т. ін.

*) А до всього цього треба ще додати, що в укр. мові є *і* и зовсім іншого походження (з *Ъ*): воно зовсім не чергується з іншими звуками, напр., *сніг—снігу* й ін.

Таке правильне чергування *о—і, е—і*, або правильне походження *і* з стар. *о, е*, між іншим, ми маємо в ось-яких розрядах слів і форм:

а) *ніс—носа, віл—вола, дім—дому, кіл—кола, ніж—ножа, кінь—коня, біль—болю, ніч—ночі, лій—лєю, вигін—вигону, захід—заходу, устрій—устрою, витвір—витвору, гість—гостя, гуржит—гуркоту, кукуль—куколю, дрізд—дрозда, кір—кобу, сік—соку, стогін—стогону, ячмінь—ячменю, камінь—каменя, папір—паперу, попіл—попелу, осінь—осени, лебідь—лебедя, леміш—лемеша* і баг. ін.; також *паслін—пасльбну, колір—кольору, лід—льбду, сім—сьомий* (але *семі*);

б) *радість—радості, вартість—вартості*... (з наростком *-ість* завжди так);

в) *вільний* (порів. *воля*), *рідний* (пор. *родина*), *гіркий, божевільний, дрібний, згідний, слобідський, сільський, рівний, дорідний, пізній, кінцати, гілчастий, кісний, маківний, будівний, керівний, колісний, робітний, робітниця, спідниця, дійниця, кінчик, кірчик, гірчиця, гірчак, рівчак* та ін. (у цих словах *і* буде при всіх відмінах, бо склад завжди закритий);

г) У словах, що мають окрім кореня ще й наросток, *о, е* в закритому складі звичайно замінюються на *і*, коли за цим складом іде наросток з випадним *о* або *е*, напр., наросток *-(о)к, -(е)ць, -(е)нь* в іменниках чоловічого роду, *-ка* (в родов. множ. *-ок*), *-на, -ня* (в родов. множ. *-ен, -ень*) в іменниках жіночого р., *-ко, -це* (в родов. множ. *-ок, -ець*) в іменниках ніякого роду:

а) *кілка, на гвіздку, за містком, стіжкй, кінця, червінці, дзвінкй, гребінцєм, корінцїв, на рівні* і т. ін.

б) *ніжка, кіска, гірка, жінка, рівня, двійня, тітка, щіпка* і т. ін.

в) *вічко* (пор. *око*), *плічкб, слівце, кільце, колісце, війце* і т. ін.

г) *зілля, кілля, обіддя, кісся, гілля, подвір'я, межигір'я, підніжся, перенісся* і т. ін., але в іменниках ніякого роду на *-ння* від дієприкметників на *-ений* (див. § 52₃ Увага) і звичайно буває лише під наголосом, а без наголосу *-ення*: *ходіння, носіння, плетіння* і т. ін., але *збільшення, зменшення, завершення, пояснення* і т. ін.;

д) *сіллям, ніччю, розкішшю, злістю, радістю, певністю* і т. ін. (обов'язково так, коли тільки в назовн. відм. і);

е) *ніг* (родов. множ.) — *нога, гір — гора, кіз — коза, бджіл — бджола, кіс — коса, піл — пола, підків — підкова, топіль — тополя, підвід — підвода, робіт — робота, панчіх — панчоха, ягід — ягода, осіб — особа, слів — слово, коліс — колесо, сіл — село, пліч — плече, кіл — коло, рішійт — рішення* і т. ін., але *вод* (від *вода*), *розс* (від *росса*), *проб, перепон, устанів, постановів, чеснот, істот, печер, потреб* і деякі інші (це *о й е* замість і в род. множ. буває, головним чином, у тих словах, що від них немає зменшених слів, де так само повинно було б стояти і, пор.: *нога — ніжка — ніг*, але *вода — вод*);

є) *мігши, міг* (дієсл. минулого часу, але *могла, могли, могли*), *ріс* (але *росла, росло, росли, росли*), *вів* (але *вела . . .*), *пів* (але *пекти . . .*), *утів* (але *утекла, утекти . . .*), *ніс* (але *несла . . .*), *пів* (але *плели . . .*), *замів* (але *замела . . .*) та ін., а з аналогії й *ліг* (хоч *лягла, лягли, лягли*), *запів* (хоч *запруги . . .*). Але *моб, утін*.

Примітка. Такого ж походження і з *о* або *є* і в закінченнях:

1) родового множини іменників чоловіч. роду (спорадично жіночого та жіноч.): *братів, синів, ковалів* і т. ін.;

2) давальн.-місц. одиниці прикметників (займенників) жіночого роду: *старшій сестрі, по всій українській землі* і т. ін.;

3) місц. одиниці прикметників (займенників) чоловіч. й жіночого роду: *у зеленім лісі* і т. ін.

О і Е, що не
переходять в
і, та приклади

2. *о й е* нового походження (тобто не праслов'янські), як уже сказано, в закритих складах не переходять в і. Таких *о й е* кілька розрядів:

а) Коли вони бувають випадні (такі *о й е* вийшли з глухих *ъ і ь*), напр.:

а) *сон* (сну), *пісок* (песку), *сніжок* (сніжку), *день* (дня), *хлопець* (хлопця) і т. ін.

Примітка. Таке *о й е* іноді зберігається й у відкритому складі: *на лобі, лобі, роті, моту, тєстя, дощі, мудреця, гостеця, вітреця* (але *вітерець — вітерець*) й ін.

б) *книжок* (родов. множ. — пор. *кніжка*), *дочок* (дочка), *овець* (вівця), *вікон* (вікно), *буков* (буква), *тиков* (тійка), *церков* (церква), також *верстів, ночов, рихов, шахов* і т. ін.;

в) *роздёр* (роздёрла, роздёрти, пор. *драти*), *вйтер* (тру), *запёр* (пру), *цмёр* (мру) й ін.

б) У групах *-ор-, -ов-, -ер-* між приголосними: *торг* (торгу), *горб* (горба), *вовк* (вовка), *шовк* (шовку), *смерть* (смерти) і т. ін.*).

в) У групах *-оро-, -ере-, -оло-* (так званий повноголос; у старо-болгарській мові їм відповідають сполучення *-ра-, -рѣ-, -ла-, -лѣ-*): *горбх, морбз, вброк, вброн, сбром, порбн, поворбт* (вйворот, нйворот . . .), *побдорж, гблорд, хблорд, сблорд, жблорб, околбт, стброкж, молбтник, вблос, кблос, ббрег, чбрен, очербт, вбред, пербд, сербд, чербз* і т. ін., а так само *морбзний, безсбромний, поворбтний, побдоржний, голбдний, небббербжний, безббербжний, посбредній* і т. ін.

Але винятково: *поріг, сморід, моріг, оборіг*.

г) В запозиченнях з інших мов, як от із ст.-слов'ян.: *закбн, нарбд* (але й *нарід*), *ббг* та ін., з російськ.: *погбром, з польськ.: словнік, з неслов'ян. мов: том, агроном, президент* і т. ін.; також у словах літературного походження, як *діловбд, основній* (але народне *оснівний*), *діймєнний* тощо.

3. Але правила, накреслені під 1 і 2, іноді порушуються, а саме — і замість *о* і *є* з аналогії до слів, де маємо і з старого *о й е* в закритому складі, в деяких розрядах слів доволі послідовно маємо і й у складах відкритих, при тім аналогії підлягають і групи *-оро-, -ере-, -оло-*:

а) Під впливом таких форм, як *кілка, кілком* (див. 1га), виникли й установилися форми: *кілок, гвіздок, стіжок, дзвінок, ріжок, сніпок, місток, візок, дімок, тілок, знадідок, дорібок, відрібток, очіпок, припічок, запічок, камінець, ремінець, обідець, кінєць, гребінець, стілець, олівєць, удівєць, червінець, покрівєць, ніготь, лікоть, кіготь, кіпоть* і т. ін., а далі й такі, як *кілочок, гвіздочок* і т. ін.

Також із варостком *-івєць*: *хвйківєць, кйївєць, чернігівєць, канівєць, петліорівєць, факівєць, верхівєць, сирівєць* та ін.

Але й з *о*: *гонєць — гінця, добєць — дййця, корєць — кйрця, творєць — творця, чудотворєць — чудотворця, попбк — попкя, котбк — коткя, носбк — носкя, отєць — отця* (і *вітця*); на *-овєць* (з наголосом на *о*) здебільшого так: *урядбвєць, угодбвєць, служббвєць, народбвєць* та ін. (переважно нові слова).

*) Ці *о й е* теж вийшли з старих *ъ, ь*, але в цих групах вони не випадіють у відкритому складі.

б) Під впливом таких форм, як *ніжка, ніжки* . . . (див. 1гб), виникли й установились форми з *і* в родов. множ.: *ніжок, гірок, жінок* і т. ін.; також *писарівен* (*писарівна*), *королівен, бондарівен* і т. ін., а далі й такі, як *ніженька, гіронька, гірочка, перепілочка* і т. ін.

в) Під впливом таких форм, як *гір, гірка, гіронька, слів, слівце* . . . (див. 1е, 1гб, 1гв, 3б), виникли й установились форми з *і* замість *-оро-, -ерз-, -оло-*: *доріг* (родов. множ.), *доріжка, доріжечка, борід, борідка, борідонька, сторін* . . . , *борін* . . . , *корів* . . . , *сковорід* . . . , *голів* . . . , *черід* . . . , *воріт, ворітця, ворітечка, доліт* . . . і деякі ін., а також зрідка *запоріжсець* — *запоріжця* (звичайніше *запоріжсець* — *запоріжця*^{*}).

Але завжди: *колід* (*колідка, колідочка*), *сорік, огорбіж, моріж, корін* (від них немає й зменшених форм із *і*).

г) Під впливом таких форм, як *перенісся, підніжся* . . . (див. 1г), виникли й такі форми, як *роздоріжся, подоріжся, підборіддя, підворіття, Запоріжся*, хоч *поберіжся, надберіжся, Лівоберіжся, Правоберіжся, полоття, вороття*.

ґ) Під впливом таких форм, як *переміг, приніс* (див. 1е), з'явилися й форми: *віволіж* (але *віволокла, віволокти* . . .), *зберіг* (*зберегти* . . .), *стеріг* (*стерегти* . . .), але коли дієслово кінчається на *-в*, то *о* не переходить в *і*: *попоров, борбо* . . .

О з Е після
ж, ч, ш, щ,
дж, й

§ 8. *о* після *ж, ч, ш, щ, дж, й* в укр. мові (як і в інших слов'янських) являється не споконвічним: воно з'явилося у певних умовах з старого *е* (або *ь*).

Як правило, *е* після *ж, ч, ш, щ, дж, й* в українській мові залишається перед пом'якшеними складами або пом'якшеними приголосними, а також перед складами з *е* й *и*, що походять з старого *и*; перед складами ж із *а, о, у* та *и* з старого *ы*, а також перед твердими приголосними буде *о*: *вчора, вчора, вчором, вечорі*, але *вечеря, жонатий, жона, але женити* (пор. рос. «женить»), *чотири*, але *четвертий, четвёр, чорний*, але *чернець, черніця, пишно*, але *пшениця, шобстий*, але *шестий, дубчок, гайок, остріжок* і т. ін., але *учень, сажень, окраєць* і т. ін., *книжок, бочок* (*бочка*), *копійок* і т. ін., але *вишень, стаєнь* і т. ін., *чоловік, щок, бджола, жорстокий, чоло, жорстка, чоті* і т. ін., але *жесть, чепіга, щетина* і т. ін.

^{*}) Під цим же впливом з'явилися і форми: *сліз, слізка, слізочка, бліз, блішка, брів, брівка, брівонька* (на місці *ь* і *ь*).

Проте частенько знаходимо *о* або *е* після цих приголосних і не в згоді з правилом (як наслідок різних аналогій), напр., завжди в дісприкметниках: *кручений, озброєний* і т. ін. (пор. *ухваленний* і т. ін.), *більшости, в більшості, свіжости, нежучости* і т. ін. (пор. *півности* . . .), *на щоглі, бджолі, по вечорі* і т. ін., а також в окремих словах, як от *чепурний, щедрий, щезати, тощо* (про такі слова див. у словнику). Див. іще § 20_{1,14}.

§ 9. В деяких словах старе *о*, головним чином перед постійно наголошеним *а*, здавна перейшло в *а* (хоч і не по всіх говірках): *багатий* (*багато, багачко, багатство*, а далі й *багатір* . . .), *гарячий* (*гарячка*, пор. *горіти*), *гарб, кажан, качан, калач* (*калячки*), *хазяїн, халіва, чабан, ганчар, калатати, калатало, монастир, паламар, шаравари, калам'ятний, шкаралупа, шкаралупа*.

Але: *поганний, ногавиці, корявий*.

§ 10. 1. На початку слова ненаголошене *у* в укр. мові чергує — *в*. і — *и* з звуком *в*: *учитель — вчитель, усе — все* і т. ін. Так само старе *в* на початку слова перед приголосним, навпаки, може переходити в *у*: *вдова — удова, вчора — учора* і т. ін. Таким чином *у* й *в* у цій позиції ніби змішалися, підлягаючи тому самому чергуванню. У початку фрази слова з таким *у* — *в* писати можна і з *у* і з *в*: *Учора . . . і Вчора . . .*, однак частіше пишуть *у*. В середині ж речення такі слова звичайно вживають з *у*, коли попереднє слово кінчається приголосним, і з *в*, коли попереднє слово кінчається голосним: *наш учитель, наша вчителька, він удивець, вона вдова* і т. ін. Але це правило не має сили, коли поміж такими словами є розділовий знак або павза, як також і в віршах.

Правило чергування *в* — *у* звичайно не пристосовується до чужих слів: *Врідель, Врона, Устрільов, Угорщина, Урал, університет* і т. ін. Також звичайно *Україна*.

Крім того, деякі слова вживаються взагалі тільки з *в*, або тільки з *у*, як от. напр.: *вправа* (= *exercitatio*), *управа* (= *administratio*), *вдача* (характер), *уряд* (іменн.), *влада, вплив* тощо.

Примітка 1. Як наслідок змішування початкових *в* й *у*, в укр. мові не розрізняються значення прийменників *в* й *у*: *у дівчини чорні брови і в дівчини чорні брови, у люди вийшов і в люди вийшов, був у хаті, були в Одесі* і т. ін. З тією ж метою уникати збігу голосних чи приголосних зрідка вживають і *ув, уві*.

Примітка 2. Щодо приголосного в перед *у*, то воно буває майже виключно перед боріпням (а не приростковим) і переважно наголошеним *у*, напр., *вільця*.

вус, вуєс, вузько (вузький), вулик, вузол, вуїлля, вудка, вухо, вуста, вуздечка (але обов'язково: *їрвице, їсміх, їстрій, їтиски, їзбич* і т. ін., де у з приростка).

Іноді таке в може бути й перед о: *по вогонь*.

2. Так само й початкове непаголошене і в деяких (головним чином народніх) словах чергується з й в тих же умовах, що й у (див. 1): *Іван — на Йвана, їду — не їду, він і я — вона й він* і т. ін.

Примітка. В подібних же умовах у деяких словах у початку з'являється і вода *ле — доц ілле, така мла — тут ілла, вони рвали — він їрве* і т. ін. Прийменники *із — з* (як і приростки) не розрізняються значінням *брат із братом — сестра з братом, війшов із хати — вийшли з хати* і т. ін.

Чергування
голосних у
дієсловах:
А — О

§ 11. В деяких групах дієслів зберігається старе (праслов'янське) чергування голосних:

1. а (в формах наворотних) з о (в формах протяжних): *ганя́ти — гоні́ти, змага́ти, помага́ти, знемага́ти, вимага́ти* і т. ін. — *могті́, змогті́, помогті́, знемогті́ся* і т. ін. *кача́ти — коті́ти, лама́ти — ломі́ти, скака́ти — ско́чати, хапа́ти — схопі́ти, маца́ти — мочі́ти*.

Але *вимовля́ти, мовля́ти* і т. ін., *потопі́ти, моті́ти, догори́ти, проща́ти, умочі́ти, вклоні́тися* і виведені від них слова.

И — Е
випадне

2. и з випадним е: *вибира́ти, набира́ти, забира́ти* і т. ін. (теп. час *вибира́ю, забира́ю, набира́ю* і т. ін.) — *ви́брати, забра́ти, набра́ти (ви́беру, заберу́, наберу́* і т. ін.), *умира́ти, обмира́ти, запира́ти, припира́ти, як і стира́ти, видира́ти, пожирати́, вижирати́, прокли́нати, напирати́, вистирати́, розтирати́* (але *зни́мати, підни́мати, відни́мати* і т. ін., хоч замість останніх краще вживати форм: *зді́ймати, підді́ймати* і т. ін.).

І — Е

3. і з е: *вигріба́ти (гребі́ти), заплі́тати (плести́), тіка́ти (текти́), замі́тати (мести́), випі́кати (пекти́), чіпа́ти і чіпа́ти (причепі́ти), нарі́кати (наректи́), приці́пати (щепі́ти), літа́ти (леті́ти), засті́бати (застебну́ти), викорі́нати (ви́коренити)*.

З аналогії і в словах *застері́гати (застерегти́), обері́гати (оберегти́), спостері́гати, перестері́гати* і т. ін., а так само і в словах *виволі́кати* (де і чергується з о: *ви́волокти*) і *стріля́ти, розстрі́лювати* (але *стрі́лити, ви́стрілити* і *стрі́льнути* поруч *стрілі́ти, ви́стрілити, стрі́льну́ти*).

З наростком -ува-, коли наголос на корені: *набри́хувати (бreháти), ви́чісувати, зачі́сувати, перече́сувати (чеса́ти), заті́сувати (теса́ти), ви́шпигувати (шенпа́ти), очі́кувати (чека́ти), приці́плювати, виці́плювати (щепі́ти), перече́плювати (перечепі́ти), підпері́зуватися (підпереза́тися), ви́корінювати (ви́коренити)*.

Так само (з апалогії) і в слові *ви́поліскувати (ви́полоскати)*, але *виве́рчувати, заве́рчувати (верті́ти), виве́ршувати, заве́ршувати, переве́ршувати (верши́ти), засме́рджуватися (смерді́ти)*. Без наголосу: *потребу́вати*.

§ 12. Сполучення р та л із глухими (т, ь) між приголосними у відкритих складах в українській мові перейшли в **ри, ли**, і в словах, де ці сполучення знаходяться в постійно відкритих складах, треба в писати поспільно **ри, ли**. Це такі слова: *бли́щати (бліска́вка, блискави́ця* і т. ін.), *гли́тати (гли́тай...), гри́мати, гри́міти, дри́гати, стрі́міти, дри́жати (дрижа́ти, здригну́тись...), крива́вий (закрива́витись), криши́ти (крі́хта, крі́шка), стрі́жень, трива́ти, стрива́ти* (але *стрива́ти = зустрі́чати*), *триво́га (триво́житись), трима́ти, христі́тись (нехри́щений), чорнобрі́вий (чорнобрі́вка)*.

Але *крово́* (також *крово́ви...), криві́ця, криві́ля, хрест (хреста́...), брова́, хребі́т*.

ПРИГОЛОСНІ

М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ (правопис Ъ)

§ 13. Знаком Ъ значимо м'якість приголосних звуків **н, л, д, т, с, з, ц, дз, р**: поперше в кінці слова й складу перед приголосним твердим, напр., *кінь* (пор. *кін*), *стань* (пор. *стан*), *Гудзь* (пор. *будз*), *батько* (пор. *та́тко*), *редька* (пор. *гру́дка*), *Ониська* (пор. *Пари́ска*), *Галька* (пор. *га́лка*), *безпалько* (пор. *па́лко*), *письмо́* (пор. *па́смо*), *нянька* (пор. *ста́нка*) і т. ін., подруге після пом'якшених приголосних перед о, напр., *тьо́нав* (пор. *то́нав*), *сьомий*, *дьоготь, трюх* і т. ін. (див. § 5) і потретє в чужих словах після приголосних **н, л, д, т, с, з, ц** перед йотованими голосними, як напр., *релье́ф, барелье́ф, Гьєр, мільйо́н* і т. ін. (див. § 69).

Зокрема Ъ пишеться:

§ 14. 1. У закінченнях -ський, -цький, -зький (-ськість, -цькість, -зькість, -цькізм...), -сько та в зменшених наростках -енько, -енька, -онько, -онька, -енький, -есенький, -ісенький, -юсенький: *селя́нський, пє́ський, стрі́лецький, оте́цький, запори́зький*,

ри, ли

Коли Ъ
пишеться
взагалі

-ський,
-цький,
-зький,
-сько і ін.

близький, низький, вузький, грузький, слизький, близькість, видбисько, козаченько, річенька і т. ін. Так само: таменьки, тютеньки і т. ін.

Лише в окремих словах **ь** не пишеться в групах **-зкий, -ский** (тут і вимова інша): боязкий, баский, різкий, дерзкий, в'язкий, жаско.

Правопис **ь**
після **л**

2. Після **л** перед іншим приголосним (тільки не між двома **л**) майже в усіх українських словах, за винятком групи **лк (лч, лц) і лн** (див. § 15₅ та Увагу 1 і 2):

а) гультай, гольтінака, сільський, комсомольський, польський, ковальський, рибальський і т. ін.;

б) палеця, пальцем, пальці..., кильце, весільце, барильця, бильня, цегельню, їдальня, Львів і т. ін. (але зілья, весілья...);

в) невільник, мільник, невільниця, пільчик, ковальчук, бувальщина, більший, недбальство, учительство, ковальство, вільний, настільний, загальний, пільно, щільно, нагально і т. ін.

ь в родов.
множини

3. У закінченнях іменників жіп. р. в родов. відм. множ. м'якої групи: пісень, вишень, сочень, кухонь, друкарень, їдалень, Лубень і т. ін. (але не після **р** — див. § 15₂).

ь після **ц**

4. Після **ц** в кінці слів: стрілець, хлопонець, заць, кілець (کیلце), лисець, робітничець і т. ін. (про **ц** без **ь** в запозичених словах див. § 23_{1,3}).

ь в дієсловах

5. В дієсловах наказового й дієсного способу: **приньсь, киньте, тратьте, не сёрдься, виносься, спить (він), беріть, беруться** і т. ін. (див. §§ 50 і 49. Див. іще § 15₃ Увага 1 й 2).

Знак **ь** не пишеться:

Коли **ь** не
пишеться

§ 15. 1. Ніколи після губних (**б, в, м, п, ф**) та шеп'яних (**ж, ч, ш, щ, дж**): голуб, степ, син, сім, кров, кров'ю, сім'я, ставте, ніж, піч, нехворощ, ріж, їдеш, берешся, ба́чте і т. ін. Але див. § 82.

2. Після **р** в кінці складу: звір, пісар, кір, лікар, школяр, поводір, тепір, зір (род. мн. від зоря), не вір, гіркий, Харків і т. ін.

3. Поміж пом'якшеними приголосними (крім **л** — див. § 14₂) і взагалі поміж приголосними, коли за ними йдуть **я, ю, є, і, ь**: слід (вимовл. сьлід), світ, сміх, цвіт, святій, кість, на мислі, сонця, віконця, користю, пізнє, молодці, кубанський, український, кінський і т. ін., а так само поміж двома однаковими м'якими приголосними, як от: жисття, безладдя, волобся, каміння, весілья, міддю, сіллю, ллється, лляти, Ілля і т. ін.

4. Після **н** перед **ш, ч, щ, ж** та наростком **-ство**: мєний, тобий, кінчик, кінчати, кінчастий, віниувати, хорунжий, паничина, селянство і т. ін.; але див. 5 Увага 1.

5. У наростках **-ално, -илно**: держално, істичілно і т. ін. (див. § 20₁).

Увага 1. Знак **ь** не пишеться в групі **лч**, коли вона походить із **лк**: горілка — горілчаній, спілка — спілчанин, спілчанський (пор. спільний і т. ін.), Наталка — Наталчин, галка — галченя, рибалка — рибалчик, рибалчин, рибалчити, рибалченко (пор. рибальня, рибальство) і т. ін., але Галька — Гальчин, Гальченко, барильце — барильчина і т. ін.

У присвійних прикметниках на **-ин, -ий** так само й після інших приголосних **ь** пишеться, коли той прикметник походить від слів із **ь**, і не пишеться, коли і в іменниках його немає: донька — доньчин, дідько — дідьчий, Редька — Редьчин, Васька — Васьчин, Кузька — Кузьчин, кійця — кійчин і т. ін., але Колодка — Колодчин, Мотузка — Мотузчин і т. ін.

Але цвирінжати — цвирінчати і т. ін.

Увага 2. У словозмінах **ь** послідовно пишеться після всіх приголосних, коли тільки він є у початковій формі; коли ж його тут немає, то й у словозмінах не пишеться: Гілька — Гільці, але галка — гальці, редька — редьці, але грідка — грідці, Ганнїська — Ганнїсьці, але гїська — гїсьці, сторінка — сторінці, але сторінонька — сторіноньці, письмo — на письмі, але пасмо — у пасмі, кійця — кійцї і т. ін.

Увага 3. Перед наростком **-ченко, -чук...** після приголосних (тільки не **л** — див. Увагу 1) **ь** звичайно не пишеться: батко — безбатченко, Радченко, Радчук (від Радько), Федченко (від Федько), Сенченко (від Сенько) і т. ін. Про такі ж, як Феценко (від Феська), Ваценко (від Васька), див. § 16, Увага.

Увага 4. Щодо живої вимови правописного **ль**, то воно далеко не скрізь буває м'яким. Так, перед твердими зубними (особливо перед **н, с і ц**) та перед шеп'яними (**ж, ч, ш, щ**) **ль** завжди вимовляється як «середнє л», а не м'яке (тобто так, як і перед **є, и**), напр., правописне сільний, щільно і т. ін. вимовляються цілком так, як і істичілно, пїжсално і т. ін.

лч — льч
і т. ін.

лц — льц
і т. ін.

-тченко
і т. ін.

Вимова **ль**

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГОВІ ЇХ

§ 16. Приголосні звуки, зустрічаючись у середині слова з іншими приголосними, іноді так чи інакше змінюються. Часом ці зміни відбиваються й на письмі, іноді ж тільки в вимові.

Зміни приго-
лосних перед
ч

1. Перед ч у вимові й на письмі змінюються:

а) к, ц на ч, напр.: *тўрок* — *турецький* — *Туреччина*, *козаччина*, *гайдамачина*, *чумаччина*, *німець* — *німецький* — *Німецьчина*, *Хмельниччина*, *кріпащина* і т. ін.;

б) х, с на ш (пишемо щ): *волох* — *волоський* — *Волощина*, *Русь* — *руський* *) — *рущина*, *рушити*, *колесо* — *коліща*, *пісок* — *піщина*, *піщуга*, *піщаний*, *ліс* — *ліщина*, *Полісся* — *поліщує*, *міска* — *мищина*, *щастя*, *щасливий*, *нащадок* і т. ін.;

в) г, з на ж, напр.: *Водолага* (село) — *водолазький* — *Водолаженко*, *показати* — *показчик*, *брязкати* — *брязка́ти*, *дзвжати* — *дзвжати́*, але див. § 15 Увага 1.

Інші приголосні перед ч на письмі зберігаються: *Шведчина*, *братчик*, *квітчастий*, *тітчин*, *невістчин*, *тчу* (*тка́ти*) і т. ін.

Увага. У прізвиськах від власних імен на -ська, -зька, -сько, -зько перед закінченням -ченко, чук...сь і зь змінюються так, як і с, з: *Васька* — *Васценко*, *Вашин*, *Ониська* — *Онищенко*, *Оницук*, *Кузько* — *Кужченко* і т. ін. Про такі прізвиська, як *Радько* — *Радченко* і т. ін. див. § 15 Увага 3.

Про присвійні прикметники, як *Параска* — *Парасчин*, *Васька* — *Васьчин* і т. ін., див. § 15 Увага 1.

Зміна приго-
лосних перед
-СТВО, -СЬКИЙ

2. Перед наростками -ство й -ський деякі приголосні змінюються, змінюючи й самі наростки:

а) к, ч, ць + -ство, -ський зливаються в -цтво, -цький, напр.: *козак* — *козацтво*, *козацький*, *грек* — *грецький*, *ткач* — *ткацтво*, *ткацький*, *молодець* — *молодєцтво*, *молодецький*, *Гадяче* — *Гадяцький*, *Галич* — *Галицький*, *Приліпка* — *Приліпський*, *Кролевець* — *Кролевецький* і т. ін.;

б) х, ш, с + -ство, -ський зливаються в -ство, -ський, напр.: *птаж* — *птаство*, *волох* — *волоський*, *чех* — *чеський*.

*) А російський під Росія

товариш — *товариський*, *нам* — *наський*, *руський*, *перський*, *польський*, *підляський* (від *Підляшшя*), *ляж* — *ляський* і т. ін.

в) г, ж, з + -ство, -ський, зливаються в -зтво, -зький, напр.: *убогий* — *убозтво*, *Прага* — *празький*, *Рига* — *різький*, *пороги* — *запорізький*, *Париж* — *парізький*, *киргіз* — *киргізький*, *Кавказ* — *кавказький*, *француз* — *французький*.

У рідко вживаних чужоземних словах, переважно географічних назвах, приголосні х, ш, г, ж не змінюються: *Цюрихський*, *адешський*, *шахський*.

Інші приголосні перед наростками -ство, -ський на письмі зберігаються: *братство*, *братський*, *сирітство*, *сирітський*, *студентський*, *інтендантський*, *президентський*, *агентство*, *інтелігентський*, *марксистський*, *фашистський*, *людський*, *городський*, *шведський*, *бабський* і т. ін.

Про ь у таких, як *селю* — *сільський*, *кіню* — *кінський* і т. ін., див. §§ 14₂ та 15₃.

3. У 2-му ступені прикметників (прислівників), коли до них додається наросток -ший (-ше, -ша), то з + ший змінюється в -жчий, а с + ший у -щий: *низький* — *нижчий*, *вузький* — *вужчий*, *красний* — *крашій*, *високий* — *вишій* і т. ін.

2-й ступінь
прикметн.

Усі інші приголосні перед -ший на письмі зберігаються: *солодший*, *швидший*, *коротший*, *тонший*, *м'якший* і т. ін.

Так само в дієсловах: *вужчати*, *крашати*, *м'якшати*, *багатшати* і т. ін. та в віддієслівних іменниках, коли вони походять від дієслів із плями 2 ступ. прикметн.: *збільшення* (*збільшити*), *погіршення* (*погіршити*), *зменшення* (*зменшити*), *пом'якшення* (*пом'якшити*) і т. ін., але *побовження* (*побовжити*), *скорочення* (*скоротити*), *поглиблення* (*поглибити*), *здешевлення* (*здешевити*) і т. ін.

4. Перед н треба писати ч, коли воно походить із к, ч, ц: *чн* — *шн* *безпечний* (*безпєка*), *сагайдачний* (*сагайдак*), *вдичний*, *зрічний*, *вічний*, *набичний*, *пшеничний*, *безконечний*, *місячний*, *помічний*, *помічний*, *ячний*, *околичний* (від *околиця*) і т. ін.

Але: *рушник*, *рушниця*, *мірбишник*, *сояшник*, *ябшник*, *сердешний*, а також у всіх прислівникових прикметниках: *вранці* — *вранішній*, *торішній* (*торішняк*), *тутешній* (як *колішній*, *околичний*, *тамтешній* і т. ін.) — див. § 37₂.

5. Приголосні ж, ч, ш, т перед ц у вимові змінюються, але на ж, ч, ш, т письмі зберігаються: *запорожець* — *запорожці*, *кнжці*, *віжці*, *перед ц*

дочка — *дошці*, у сорочці, юшка — *юшці*, квітка — *квітці*, брата, отця, немостці, долітці і т. ін.

Щодо правопису таких, як *редьці* — *грудці*, *Галъці* — *галці* і т. ін., то див. § 15 Увага 2.

6. У дієсловах частка -ся хоч і впливає на вимову попередніх ж, ч, ш, щ і ть, але на письмі вони зберігаються: *маж* — *мажся*, *морю* — *морюся*, *мори* — *мориця*, *руи* — *руися*, *берем* — *беремся*, *спить* — *спиться*, *беруть* — *беруться* і т. ін.

7. Корінні глухі приголосні перед дзвінками на письмі зберігаються, хоч у вимові звичайно переходять у дзвінки: *боротьба* (бо *бороти*), *молотьба* (бо *молотити*), *просьба* (бо *просити*), *великдень*, *отже* і т. ін.

Так само й дзвінки перед глухими зберігаються на письмі: *нігті* (бо *ніготь*), *кігті*, *дігтяр*, *легкий*, *вожкий*, *надхнути*, *надхнений* (пор. *надихати*), *зідхнути*, *зідхання*, *жсердка* (пор. *жсердіна*).

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

З(Д)Н, Ж(Д)Н,
С(Т)Н

§ 17. 1. У сполученнях *здн*, *ждн*, *стн* зубні *д* і *т* випадають: *празник*, *борозна*, *пізно*, *тіжня*, *козний*, *пісний*, *чєсний*, *капосний*, *напасник*, *пропасниця*, *власний*, *звісний*, *вісник*, *існувати*, *нещасний*, *персня*, *перехресний*, *ненависний*, *корісний*, *первісний*, *кількісний*, *якісний* і т. ін.

Виняток: *шістнадцять*.

С(Т)Л

2. У сполученні *стл* звук *т* зникає, а тому й пишемо: *цаслівий*, *завісливий*, *жслісливий*, *розіслати* (розстелю), але *пестлівий*, *кістлівий* та в таких, як *Естляндія* тощо.

С(Л)Н

3. Сполучення *слн* спрощується в *сн*: *масний*, *умисний*, *навмісне*.

Увага. Сполучення *рг* у кінці слова не слід спрощувати, і тому треба писати: *торг*, *проторг*, *борг* і т. ін.

Але *четвер* (*четверга*), *набір*.

ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ

§ 18. Довгі приголосні звуки віддаються на письмі двома літерами. Подвоєні приголосні пишуться в таких випадках:

1. При збігові однакових приголосних у слові, як от:

а) приросток + корінь слова, напр.: *оббіти*, *віддати*, *ззаду*, *розз'явити*, *завважити* (інше значіння *завважити*), *заввишки* і т. ін.

Подвоєння
при збігові

Увага. Не слід писати подвоєних приголосних у таких словах, як *отбй*, *оцѣй*, *отѣт*, *отаж*, *отам*, *отепѣр*, *отоді* тощо. Інакше значіння мають сполучення *от той*, *от цей*, *от тут*, *от так* і т. ін.;

б) корінь (пень) + закінчення, напр.: *нісся*, *трясся*, *ознайбмо* і т. ін. Див. ще § 14_б;

в) корінь (пень) на *н* + наросток -ний (-ник, -ниця), -ній: *сон* — *сонний*, *ранок* (*рано*) — *ранний*, *осінь* — *осінній*, *причина* — *причинний*, *впинити* — *невпинний*, *вина* — *безвинний* (*безвинність*, *повинність*), *годинник*, *кінний*, *вінниця*, *багнаник*, *старовинний*, *письменний* (старий *пень* *письмен-*) і т. ін.;

г) у наросткові -єнний для збільшених прикметників: *здоровенний*, *силенний*, *численний*, *старенний*, *давненний* і т. ін., а також із аналогії в деяких прикметниках, що походять із дієприкметників і визначають можливість чи неможливість дії, висловленої відповідним дієсловом: *незліченний*, *незчислений*, *нескінчений*, *незмірений*, *невблаганий*, *несказаний*, *недозволений*, *спасений* та ін.

Увага. У дієприкметниках же ніколи не пишеться подвоєне *н*: *зроблений*, *спечений*, *здрений*, *запроханий*, *виструганий*, *побраний*, *сказаний*, *заборгований* (*заборгованість*) і т. ін., як і в прикметниках на -єний з відповідних (з іншим наголосом) дієприкметників: *печений* (пор. дієприкм *печений*), *варений*, *святий*, *християнин*, *скажений*, *тороплений*, *навіжений*, *отже* й *вареник*, *мученик*, *християнин* і т. ін. (пор. *водяний* — *водяник*, *гречаний* — *гречаник* і т. ін.).

Отже треба розрізняти такі словотвори, як *непринятний* — *непринятний*, *заборонний* — *заборонений* і т. ін.

г) в окремих словах, як *ссати*, *ввесь*, *овва*, *Ганна*, *панна*, *манна*, *ванна*, *бонна* (*бон* — квіток), *вілла*. Про подвоєні приголосні в чужих словах див. § 61.

2. На місці старих неподвоєних, коли за ними колись був *ь* + йотований голосний:

а) *жисття*, *сміття*, *Поділля*, *насіння*, *знання*, *ходіння*, *бобовиння*, *волбєся*, *Порбєся* (річка *Рось*), *безміддя*, *безуряддя*, *галузьзя*, *мотузьзя*, *збіжжя*, *роздоріжжя*, *підбілшя*, *обліччя*, *війя* (= *війа*), *лушпайя* і т. ін.;

б) *суддѣ, Галѣ, браттѣ, статтѣ*, але *свинѣ, ігуменѣ, попадѣ, кутѣ*.

Примітка. При відмінюванні таких слів подвоєння залишається перед голосними: *жситтѣю, в жситтѣі, жситтѣям* і т. ін., як також і в таких словотворах, як *жситтѣвий* (або *жситтѣвовий*), *жситтѣнис, гіллястий* і т. ін.

в) *міддою, маззю, сілляю, тінню, поstattтѣю, нічю, розкішню, віссю, мїццю* і т. ін.;

г) *іллѣ, ілляю, налляю, лляти, налляв...*

Про такі, як *Турѣчина, Німеччина*, див. § 16_{1а}.

Увага 1. Ніколи не подвоюються в таких випадках губні (б, п, в, м) і р: *безхліб'я, підгір'я, матір'ю, пір'іна* і т. ін.

Не подвоюються й усі інші приголосні, коли перед ними стоїть теж приголосний (інший): *щаст'я, лист'я, пересерд'я, підзам'я, розторж'я, у щасті, старістю, чіст'ю, шерстю, жовцю, харицю, нехворощю* і т. ін., а після р у таких випадках апострофа не пишемо: *повітря, вістря*.

Увага 2. Не треба аналогічно з цими випадками переносити подвоєння на чужі слова та ймення.

Треба писати: *Вал'ян* (не Валлян), *Тал'якоццо, імброльйо, мільйон, Мольєр, барельєф, Тьєр, Гот'є* і т. ін. — див. §§ 68, 69.

Увага 3. Ніколи не подвоюємо приголосних у таких прикметників (числівників), як *теляча, трет'я, третю, третьої* тощо.

Б. Приrostки — прийменники

§ 19. Щодо правопису й уживання приrostків та прийменників, то треба додержуватися таких правил:

Прийменники 1. Прийменники ніколи не міняються на письмі перед глухими приголосними дальшого слова: *з поля, з хати, із тобою, без потреби* і т. ін. (як і *з дому...*).

з- — с- 2. Приrostок *з-* (або *із-* — див. § 10₂ Примітка) перед глухими приголосними *к, п, т, х* змінюється на *с-* (*іс-*): *сказати, спитати (іспитати), стулити, схил, сходити* і т. ін.; перед усіма іншими приголосними приrostок *з-* (*із-*) не змінюється: *збавити, звістий, зжальитися, зчарувати, зцідити, зживати, всадити, зцілитись, зформувати* і т. ін.

3. Приrostки *роз-, без-, від-, над-, об-* і всі інші перед глухими приголосними ніколи не змінюють *з* на *с, д* на *т* і т. ін.: *роз-, БЕЗ- та інші безжбстий, безп'ятний, безталанний, безх'ятний, безчасний, безщасний, розкидати, розкішний, розп'єста, розтягті, розхобитись, розчістити, розиматувати, відти, відси, віджи, відтіля, відсіля, підтинати, обп'ятрати* і т. ін.

Примітка. У літературній мові вживається прийменник-приrostок *від* і *од*, але *від* переважно.

4. Складені прийменники, коли в початку їх не *з-* (*із-*), пишуться вкупі: *поза, поміж, понад, посеред, задля, заради* і т. ін., але *із-за, з-поміж, з-посеред* і т. ін. (див. § 94_{2б}).

5. Не слід плутати приrostків *пре-* й *при-*: *пре-* вживається тільки на означення високого ступеня і то не тільки в прикметниках, а й в іменниках: *прег'арний, прехороший, пречудо* і т. ін. (але: *пристаржуватий, придуркуватий, пригород* і т. ін.).

Приrostок *прі-* (з *про-*, див. § 7) уживається в словах: *прізва, прізвище*, і його не слід плутати з *при-*: *приємний, сприяти, приязнь* і т. ін.

6. Після приrostків, що кінчаються на приголосний, перед йотованими голосними *я, ю, є, ї* ставимо апостроф: *з'явитися, об'єднати, від'їхати* і т. ін., але: *зокрема, зосібна, розорити, законотити, зукраїнізувати* і т. ін. Див. § 6₁.

Щодо чергування *у — в*, то див. § 10₁.

Про те, як розрізняти приrostки й прийменники в сумнівних випадках, див. § 94₂ Примітка 1.

В. Правопис наростків

(іменникових, прикметникових, дієслівних)

§ 20. 1. Наросток *-ално, -илно* пишемо без *ь*: *держално, -ално, -илно, жукално, з'їткално, грабілно, заступілно, істичілно, лопа-тілно* і т. ін.

2. Наростки *-альний, -яльний, -ильний, -ільний* (*-альник, -ільник, -альність...*) пишуться з *ь*: *відповідальний, подавальний, сп'альний, огрівальний, ідеальний, соці'альний, офіці'альний, принципі'альний, матері'альний, гострі'альний, сині'льник, доі'льниця* і т. ін. Пор. іще § 14₂.

3. Див. §§ 15₂, 23_{1,17}.

4. Прикметниковий наросток *-евий* (*-євий*) уживається при *-евий, -овий* м'яких пнях (також після *ж, ч, ш, щ*), коли на *е* (*є*) падає

наголос: *вишнєвий, тижденьвий, королєвий (цвіт), сажнєвий, місцевий, життєвий, почуттєвий, парчєвий, рожевий, грушєвий, бабєвий* і т. ін.; коли ж наголос на іншому складі, то після таких приголосних **-овий (-йовий)**: *грошовий, біржовий, дощовий, життєвий, вольовий, польовий, гайовий, крайовий, бойовий, лойовий, ройовий* і т. ін.

-ЕНИЙ у діє-
прикметниках

5. Наросток **-ений, -єний** (з *е, є*) вживається завжди в дієприкметниках, коли вони втворені з дієменників з приголосним, **-и- (-ї-)**, або **-ну-** перед закінченням **-ти**: *нєсти — нєсений, ловити — ловлений, вигоїти — вигоєний, загорнути — загорнений* і т. ін. Щодо неподвоєння **н**, то див. § 18₁. Увага.

**-ЕНКО (-ЕН-
КО), -ЕНЬКО
(-ЕНЬКО),
-ЕНЬКА**

6. Треба розрізняти наросток **-енко (-єнко)** в синівських назвах, створених від професії або ймення (прізвища) батьків, від зменшених наростків **-енько, -енька**: *Коваленко, Шевченко, Науменко, Бондаренко, бондарєнко, ковалєнко, шевчєнко* і т. ін., але: *коничєнко, сєрдєнко, гєрєнко, рұченєка, Гордієнко, Івасєнко* (пор. прізвища *Гордієнко, Івасєнко*) і т. ін. Пор. іще § 16, Увага та § 14₁.

-ЄННИЙ

7. Див. § 18₁.

-ЕННЯ

8. Див. § 7₁.

-ЕНЯ, -ЄНЯ

9. На означення дітей, молодих тварин і взагалі малих речей уживається наросток **-еня, -єня** (з *е, є, а* не *и, і*): *левєнє, кошєнє, вовчєнє, перепелєнє, чєвєнє, очєнєтє, рұчєнєтє, носєнєтє, грошєнєтє* і т. ін.

-ЕНЬ

10. У наросткові **-ень** *е* випадає: *пєрстєнь (пєрсєнє), дұрєнь (дұрсєнє), трєвєнь, блєзєнь* і т. ін. Пор. **-інь**.

-ЕРО

11. У збірних числівниках наросток **-єро** (з *е, а* не *и*): *сємєро, п'єтєро, одинадцєтєро* і т. ін.

**-ЕСЕНЬКИЙ,
-ІСІНЬКИЙ**

12. Для зменшених та пестливих прикметників уживається наросток **-єсєнький**: *бїлєсєнький* і т. ін., наросток же **-ісїнький** указує на найвищий ступінь прикмети: *бїлїсїнький* (=зовсім білий).

Плутати їх не можна.

-ЕЦЬ, -ЄЦЬ

13. Див. § 14₁.

-ЕЧКА, -ЕЧКО,

-ЕЧОК(-ЕЧКА,

-ЕЧКО, -ЕЧОК)

14. Щодо цих наростків зменшено-пестливих слів, то поперше їх не слід плутати з наростк. **-ичка, -ичок**: ці останні бувають тільки при словах із наростками **-иця, -ик**: *вұлицє — вұличєка, пєлицє — пєличєка, кєник — кєничєк, кєшиєк — кєиєчєк* і т. ін. В інших випадках з *е*: *кнїжєчєка, подушєчєка, гєрєчєк, лїшєчєк, кружєчєк, мїшєчєк, дрұчєчєк, крабєчєк, двєбєчєк, чєвєчєка, копївєчєка* і т. ін. (як і *тепєрєчєк, тїтєчєк*).

Змі-
на

Змі-
на
СТ

тємєчєк . . .) — отже після **ж, ч, ш, щ, й** тут не **-очок**, а **-єчок (-єчок)**.

Але *пєньєк — пєньєчєк, напєльєк — напєльєчєк* і т. ін.

15. Для збірного значіння матерії чи матеріалу вживаємо на-
ростка **-иво**: *мєлєво, пєчєво, прєдєво, кұрєво, пєлєво, плє-
тєво, мєрєво, мєрєжєво* і т. ін.

16. У зменшених іменниках пишемо наросток **-ик** (а не **-ік** і не **-єк**): *кєник, вєзєк, хлєпчєк, вєлєк, вұлєк* і т. ін. (а також у вивідних словах, як *сєрєдєчєк* від *сєрєдєчє*, *трикұтєчєк* від *трикұтєчє* тощо). Після голосних, звичайно, **-ік**: *пєкєчєк*. Як ви-
няток *братєчєк*.

17. Див. **-ално**.

18. Див. **-альний**.

19. У присвійних прикметниках не пишемо **-ін** (*-їне, -їна*), а тільки **-ин** (*-ине, -ина*), а після голосної **-їн** (*-їне, -їна*): *Нє-
стєин (Нєстєє), Марұсєин (Марұсєє), Гєлєин (Гєлєє), Натєлєин
(Натєлєє), нєнєин (нєнєє), Аглєїн (Аглєєє), Рєїн (Рєєє)* і т. ін.

Увага. Звуки **г, к, х** перед наростком **-ин** замінюються на **ж, ч, ш**: *Ольгє — Ольжєин, Лукє — Лучєїн, дочкє —
дєчєїн, свєжє — свєжєин, Шулєжєинє, Чєйчєинє, Мұмєинє*
і т. ін.

20. У прикметниках, що показують приналежність, відношення **-иний, -їний** або походження речі, наросток **-иний, -їний** (з одним **н**): *горє-
бїний, орлїний, соловїїний* і т. ін.

21. Не слід змішувати наростки **-їння** в словах збірного зна-
чіння, утворених від іменників, з наростком **-іння (-єння)**, що
вживається здебільшого у віддієслівних іменниках: *бєбєвїнєнє,
картєплїнєнє, бєговїнєнє, бурєчїнєнє, гарбұзїнєнє, квєсолїнєнє,
горєхвїнєнє, макєвїнєнє, сонєшнєчїнєнє, жєбұрїнєнє, пєвұ-
тїнєнє, лєстєвїнєнє, рєбєтїнєнє* і т. ін., тільки *волєсїнєнє*.
Але *хєдїнєнє (хєдїтї), нєсїнєнє (нєсїтї)* і т. ін. — див. § 7₁.

22. У рідко вживаному наросткові **-иня, -їня**, рівнозначному з на-
ростком **-ина, -їна**, що визначають міру здебільшого в просторовому
розумінні, пишемо **и** (а не **і, є**): *вєсєчїнєнє, шєрєчїнєнє, дєлєчїнєнє,
глєбєчїнєнє, вєлєчїнєнє, бєстрєнєнє, глєбїнєнє, тєплєнєнє* і т. ін.
(= *вєсєчїнєнє* . . .). Тільки в назовному та орудному відмінках однини
вживається однозначних форм із закінченням **-інь, -їнню**: *вєсєчїнєнє,
шєрєчїнєнє, дєлєчїнєнє, глєбєчїнєнє* і т. ін., *вєсєчїнєнню, шєрєчїнєнню*
і т. ін.

-ИВО

-ИК, -ІК

**-ИЛНО
-ИЛЬНИЙ
-ИН, -ІН**

**-ИННЯ —
-ІННЯ**

-ИНЯ — -ІНЬ

В інших відмінках — від *височиня* або *височина*, отже в родов. одн. *височині* або *височині*, у давальному *височині* і т. ін.

-исько
(-їсько),
-ище (-їще)
Зміт-
лоси

23. У наростках *-исько* (-їсько) та *-ище* (-їще) пишеться *и* (після голосних *ї*), а не *і*, *е*: *хлопчійсько*, *огнісько*, *станівсько*, *гноїсько*, *стівнище*, *горіище* і т. ін. Щодо *ь*, то див. § 14₁.

24. Іменники з наростком *-иця* (-ця) належать до м'якої відміни *гориця*, *гориці* і т. ін. — див. § 23₀.

-ичний,
-ічний,
-ічний

25. У чужих словах уживається наросток *-ичний*, *-ічний* (після голосних *-ічний*) на загальних правилах (див. § 62): *медічний*, *академічний*, *технічний*, *архаїчний* і т. ін.

-ів, -їв, -івна

26. *і* (*ї*) в присвійних прикметникових наростках *-ів* (-їв) чергується з *о* й *е* (*є*) у відкритих складах: у твердих пнях з *о*, у м'яких і мішаних (див. § 22) з *е* (*є*), напр.: *Петрів* — *Петрове*, *Петрובה* . . ., *Василів* — *Василева*, *Василевої* . . ., *ковалів* — *ковалеве*, *ковалевій* . . ., *палів* — *палієва* і т. ін.^{*)} Аналогічне чергування *і* (*ї*) з *о* або *е* (*є*) маємо й у прізвищах та в географічних назвах: *Петрів* — *Петрова*, *Петрову* . . ., *Яків* — *Якова*, *Воронків* — з *Воронкова* . . ., *Канів* — з *Канева* і т. ін. Див. іще §§ 77, 78, 7₁.

У власних назвах людей «по батькові» при чоловічих іменнях перед наростком *-ич* зазвичай пишемо *-ов-* (не тільки з *-ов-*, а й з *-ев-*): *Петрович*, *Юрович*, *Ігорович*, *Карпович*, *Лазарович*, *Васильович*, *Витальович*, *Олексійович*, *Сергійович*, *Лукашович* і т. ін., при жіночих же перед наростком *-на* зазвичай *-ів-* (-їв-): *Петрівна*, *Михайлівна*, *Макарівна*, *Василівна*, *Миколайівна*, *Сергіївна*, *Лукашівна* і т. ін.

Від таких імен, як *Яків*, *Ілля*, *Лука*, *Савва*, *Хомя*, *Микита*, відповідні «по батькові» будуть: *Якович* (і *Яковлевич*), *Ільбович* (але *Ленін* — *Ільч*), *Луківич*, *Савович*, *Хомович*, *Микитович* і т. ін., *Яківна* (і *Яковлівна*), *Хомівна*, *Іллівна*, *Луківна*, *Савівна*, *Микитівна* і т. ін.^{**)}

-іж

27. У наросткові *-іж* у відкритому складі і переходить на *е*: *крутіж* — *крутеж*, *правіж* — *правез*, *карбіж* — *карбеж* і т. ін.

^{*)} В українській мові присвійні прикметники на *-ів* бувають і від іменників на *-а*: *Микита* — *Микитів*, *Хомя* і т. ін.

^{**)} Імена «по батькові» рівнобіжно вживаються залежно від рівнобіжних імен власних: *Олександрович* від *Олександр*, *Олелькович* від *Олелько*, *Костянтинівич* від *Костянтин*, *Костьович* від *Кость*, *Миколайович* від *Миколай*, *Миколович* від *Микола* і т. ін.

28. Див. *-іння*.

29. У наросткові *-інь* у відкритому складі і заміняється на *е*: *гребінь* — *гребеня*, *курінь* — *курень*, *ячмінь* — *ячменем*, *ступінь* — *ступеня*, *крутінь* — *крутеня*, *волосінь* — *волосені*, *пробінь* — *пробеня*, *камінь* — *каменеві*, *корінь* — *кореня* і т. ін., як і у вивідних словах: *ячменіще*, *крутєник*, *каменістий*, *каменюка*, *променістий* і т. ін., крім зменшених на *-інець* — див. § 7_{2а}. Див. іще *-иня*.

30. Див. *-есенький*.

31. Див. §§ 7₁₆, 8, 18.

32. У 2-му ступені прикметників пишемо *-іший* (а не *-ійший*, *-іший*, *-ший* *-іший*): *старіший*, *миліший*, *добріший*, *веселіший*, *сильніший*, *гарячіший* і т. ін.

Про *-ший* після приголосних (*-дший*, *-тший* і т. ін.) див. § 16₃.

33. Див. *-ин*.

34. Див. *-иний*.

35. Див. *-исько*.

36. Див. § 18_{2а}.

37. Наросток *-ова-* (*-ева-*, *-ива-* зовсім немає^{*)}) в українській мові зберігається лише тоді, коли наголос падає на *о*, без наголосу ж переходить в *-ува-* (*-юва-*):

а) *купувати*, *купував* . . . — *купований*, *викуповувати* . . ., *малювати*, *малював* . . . — *мальований*, *вимальовувати* . . ., *зобувати*, *зобував* . . . — *зобований*, *завойовувати* . . ., *вбудуваний* — *перебудований* і т. ін.

Також у пнях: *плювати*, *клювати*, *блювати*, *кувати* (хоч *коваль*, *ковадло*), але *ховати*, *вповати*.

б) *друкування*, *панування*, *дарування*, *царювання*, *горювання*, *воювання*, *вибування*, *виховування*, *перебріхування*, *вигодбування*, *перемальбування*, *завойбування* і т. ін., але *малювання* (дія) — *мальбування* (= малювки — тільки з таким значінням), *будування* (дія) — *будовання* (= будова), *мурування* (дія) — *муровання* (= щось муроване, мур), *риштування* (дія) — *риштбування* і т. ін.

Примітка. У дієсловах чужомовного походження, зокрема з німецької мови на *-іген*, перед наростком *-ува-*, *-юва-* (*-ова-*) майже ніколи не буває чужомовного наростка *-ір-* (*-ир-*): *формувати* (зформований), *формуловати*

^{*)} У таких словах, як *уживати*, *забивати*, *наживати* . . ., *и* належить до кореня.

(зформульований), адресувати, реструвати, анулювати, апелувати, протоколювати, інструктувати, ігнорувати, маскувати, коментувати і баг. ін. Див. іще § 54_{2г}.

в) *сизуватий* (*сизуватість*), *рудуватий*, *винуватий*, *забудькуватий*, *глетуватий* і т. ін., але *стовбіватий*, *плисківатий* і т. ін.

-ОВИТИЙ

38. У цьому нарізткові завжди о: *сумовитий*, *грошовитий* і т. ін.

-ОВИЧ

39. Див. -ів.

-ОК

40. Після приголосних уживається нарізток -ок (не -ек), отже й після ж, ч, ш, щ, й: *смійшок*, *острійшок*, *сніжбк*, *відрійок* і т. ін. Пор. іще -ечок.

-ОНЬКА,

41. Див. § 14₁.

-ОНЬКО

-СТВО, -ЦТВО

42. Див. § 16₂.

-СЬКИЙ,

43. Див. § 14₁.

-ЦЬКИЙ

-ТЕЛЬ

44. У цьому нарізткові завжди е (а не и): *учітель*, *гнобітель* і т. ін.

-УВА, -ЮВА

45. Див. -ова.

-ЯЛЬНИЙ

46. Див. -альний.

ПРАВОПИС СКЛАДЕНИХ СЛІВ

§ 21. 1. Коли перша частина складеного слова прикметник, то сполучний звук буде о, а тому пишемо: *синьоцвіт*, *синьобікий*, *задньопіднебінний*, *передньоязиковий*, *третьорядний*, *чужоземний*, *чужомовний*, *першорядний*, *пішоходи*, *робітничо-селянський* і т. ін., але *божесвітлий*, *божесвітліти*, *божесвітля*.

Увага. З цим не слід плутати таких складених слів, де в першій частині 2-й ступінь прислівника з е: *вищезгада-ний*, *нижчепідписаний* і т. ін.

2. Коли перша частина складеного слова іменник, то сполучним звуком буває:

а) Після шелесних ж, ч, ш, щ звук о: *душогуб*, *кашовар*, *грошолуб*, *віршомаз*, *мишюд*, *книшохан*, *клишонобий*, *тисячоліття*, *мечобіца*, *мечобісець*, *ночовід*, *печоглядини*, *кожом'яка* і т. ін., але *очевідний*, *очевідляки*, *очевідьки*.

б) Після й та подвоєних м'яких приголосних є: *воєвода*, *краєв*_{ід}, *краєзнавство*, *життєпис*, *життєздатний* і т. ін.

в) Після інших приголосних у м'яких пнях іменників почасті е (головним чином після л, р, ц), почасті о: *землемір*, *землетріс*, *мореплавець*, *працездатний*, *лицемір* та ін., але *конокрад*, *конів'язь*, *костогриз*, *свинопас*, *повітромір* і т. ін.

3. Коли перша частина складеного слова числівник, то:

а) У словах із числівниками *одін*, *два* сполучним звуком буває о: *одноповерховий*, *одноденний*, *двогубний* (і *двогубий*), *двобігий*, *дворучка*, *двоарийний* і т. ін.

б) У словах із числівниками *три*, *чотири*, а також із тими, що в родов. відмінку можуть мати и (див. § 46), сполучним звуком буває и: *триніж*, *триніжок*, *тризубець*, *трипілля*, *трикутний*, *триклятий*, *чотирискладовий*, *п'ятизлотник*, *сесмиліток*, *тридцятилітній* і т. ін., але див. іще § 47.

Примітка. В декількох словах втрапляємо сполучення й з двов, тров: *дводішній* (замість звичайного *дводішний*), *тровручця*.

4. Прирізток *межи-* у складених словах не змінюється: *межігир'я*, *межігірець*, *межісітка*, *межісвятки*, *межіріччя* і т. ін., (*міжпартійний*, *міжнародний* і т. ін. — прирізт. *між-*). Див. § 7.

Щодо інших прирізтків, то див. § 19.

Щодо розділки (-) в складених словах, то див. § 94.

ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

Іменник

Увага до таблиці відмін

§ 22. Зважаючи на закінчення іменників у назовному відм. однини, а також на характерні ознаки закінчень в інших формах однини й множини, усі іменники української мови можна поділити на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м'яку. Хоча до 1 відміни належать іменники всіх трьох родів. і іменники чоловіч. й ніякого род. зовсім інакше відмінюються супроти іменників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільності їх вигідно саме так згрупувати, бо в основі цього угруповання лежать як єсть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після ж, ч, ш, щ, дж не буває в закінченнях о й и, а тільки е й і (книгою — їжею, книги — огорожі і т. ін.). Щодо іменників чоловічого роду на -р, що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме іменники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки щодо вживання іменникових закінчень. («Таблиця» на 30 — 31 ст.).

ОДНИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді іменники чоловіч. роду

§ 23. 1. До твердих іменників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать іменники на -г, -к, -х, -г... , тобто такі, як плуг, робітник, гляг, степ, голуб, громадянин, літписець (Перець, палац, принц... з чужих мов), будз, мін'яло й інші, а також на -р: двір, дар, жар, пир, вир, шинур, мир, мур, яр, хутір, панір, узар, навар, удар, товар, тхір, комір, майстер, тягар, тягар, мочар, комар, базар, хабар, пожар, шар, інжир, кушир, качур, кушнір, жовнір, нумер, бузувір.

цур, тенор, комунар, комісар, касир, актор, командир, інспектор, директор, професор, тротуар, семінар, трактир, маляр, кав'яр, футляр, талар, фуляр, монтаньяр, Абелляр, Кастелляр, бакаляр, вахляр (на -яр звичайно чужі слова). Див. § 30 Примітка.

2. До твердих іменників ніякого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.) на- Тверді імен. лежать іменн. на -го, -ко, -хо... , тобто такі, як *благ*о, *яблук*о, ніяк. р. *добр*о, *гнізд*о, *залізо*, *плесо*, *деп*о й ін.

3. До твердих іменників жіноч. роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) нале- Тверді імен. жать іменн. на -га, -ка, -ха... , тобто такі, як *смуг*а, *штук*а, жін. р. *здій*ха, *дзиг*а, *тюрма*, *стін*а, *граф*а, *журб*а, *громад*а, *погроз*а, *куржур*дза, *карт*ца (-дза, -ца тільки в словах із чужих мов) й ін., а також такі, як *гайдамака*, *недбаха* тощо.

4. До мішаної групи іменників чоловічого роду (див. § 22 Мішані імен. I відм. 2 гр.) належать: а) *біл*яр, *вапн*яр, *тесл*яр, *фігл*яр, чол. р. *смол*яр, *гол*яр, *сугл*яр, *мал*яр, *мул*яр, *повіст*яр, *газет*яр, *баран*яр, *повесн*яр, *вол*яр, *сідл*яр та ін. (звичайно назви професій на -яр). Пор. 7.

Примітка. Іменники на -яр цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають -ові, -ом (а не -еві, -ем): *стблярові*, *мільяром* і т. ін.

б) усі на -ж, -ч, -ш, -щ, -дж: *стброз*я, *слух*ач, *тов*ариш... .

5. До мішаної групи іменників ніякого роду (див. § 22 Мішані імен. I відм. 2 гр.) належать усі іменники на -же, -че, -ще: *люб*я, *в*ічя, ніяк. р. *прізви*ще... , а також такі, як *дід*ище, *баб*ище і т. ін.

Примітка. Але до твердої групи належать такі іменники, як *лед*иця, (з *лед*ицею), *Санчо* (*Санчо*м).

6. До мішаної групи іменників жіночого роду (див. § 22 Мішані імен. I відм. 2 гр.) відносяться всі іменники (також і чоловічого роду) на -жа, -ча, -ша, -ща, -джа: *мереж*а, *б*уца, *пор*оша, *г*иця, жін. р. *г*анджя, *міхон*оша... .

7. До м'яких іменників чоловічого роду (див. § 22 М'які імен. I відм. 3 гр.) належать іменники на -дъ, -зь, -ль... , тобто такі, як *леб*ідь, *кол*бдязь, *уч*ителъ, *кр*емінь, *кар*ась, *з*ять, *із*дѣць, чол. р. *гуд*зь, *р*ій, *Ів*асьо й ін., а також на -р (головним чином з на-ростками -ар, -ир): *в*івчар, *б*айчар, *госп*одар, *інвент*ар, *в*івтар, *бл*яхар, *в*існар, *л*імар, *ворот*ар, *чобот*ар, *дим*ар, *бон*дар, *кал*амар, *пролет*ар, *секрет*ар, *цвинт*ар, *цар*, *коб*зар, *баг*атір, *пров*одир, *пов*одир, *гуз*ир, *боб*ир, *уп*ир і т. ін. Пор. 4.

Таблиця відмін

і зразки відмінювання

П Е Р Ш А

В І Д М І Н А

ДРУГА ВІДМІНА

ТРЕТЯ ВІДМІНА

1 ГРУПА (тверда)

2 ГРУПА (мішана)

е відповідно до о твердих
і , , , ,

3 ГРУПА (м'яка)

е (я) відповідно до о твердих
і , , н ,
я , , а ,
ю , , у ,

Чолов. р.

Ніжк. р.

Жіноч. р.

Чолов. р.

Ніжк. р.

Жіноч. р.

Чолов. р.

Ніжк. р.

Жіноч. р.

Ніжк. р.

Жіноч. р.

г
к
х
г
м
п
ф
б
в
р
д
з
л
н
с
т
ц
дз
-о
(-а)

-о

а

(-а)
ж
ч
ш
щ
дж

е

а

р
дъ
зъ
лъ
нъ
съ
тъ
ць
дзь
-ьо
(-я)
й

-е

(-я)

-я

я (-ят-)
[після ж, ч, ш, щ
а (-ат-)]
я (-ен-)ж
ч
ш
щ
в
р
дъ
зъ
лъ
нъ
съ
тъ
цьЗразки
відмінювання

Однина

Назов.
Клич. ф.
Родов.
Дав.
Знах.
Оруд.
Місц.
явір
явор - е
явор - а
явор - ові
Наз або Род.
явор - ом
явор - і, -овіліжк - о
ліжк - о
ліжк - а
ліжк - у
ліжк - о
ліжк - ом
ліжк - укниг - а
книг - о
книг - и
книз - і
книг - у
книг - ою
книз - ішколяр
школяр - е (-у)
школяр - а
школяр - еві
школяр - а
школяр - ем
школяр - і, -евіогнищ - е
огнищ - е
огнищ - а
огнищ - у
огнищ - е
огнищ - ем
огнищ - і, -укруч - а
круч - е
круч - і
круч - і
круч - у
круч - ем
круч - ахтокар
токар - ю
токар - я
токар - еві
токар - я
токар - ем
токар - і, -евімісц - е
місц - е
місц - я
місц - ю
місц - е
місц - ем
місц - іоблячч - я
облячч - я
облячч - я
облячч - ю
облячч - я
облячч - ям
облячч - і, -юкриниц - я
криниц - е
криниц - і
криниц - і
криниц - ю
криниц - ею
криниц - іорля
орля
орлят - и
орлят - і
орля
орля - м
орлят - іповість
повіст - е
повіст - и
повіст - і
повість
повіст - ю
повіст - і

Множина

Назов.
Родов.
Дав.
Оруд.
Місц.
явор - и
явор - ів
явор - ам
явор - ами
явор - ахліжк - а
ліжк
ліжк - ам
ліжк - ами
ліжк - ахкниг - и
книг
книг - ам
книг - ами
книг - ахшколяр - і
школяр - ів
школяр - ам
школяр - ами
школяр - ахогнищ - а
огнищ
огнищ - ам
огнищ - ами
огнищ - ахкруч - і
круч
круч - ам
круч - ами
круч - ахтокар - і
токар - ів
токар - ям
токар - ями
токар - яхмісц - я
місц
місц - ям
місц - ями
місц - яхоблячч - я
облич (-чів)
облячч - ям
облячч - ями
облячч - яхкриниц - і
криниц
криниц - ям
криниц - ями
криниц - яхорлят - а
орлят
орлят - ам
орлят - ами
орлят - ахповіст - і
повіст - ей
повіст - ям
повіст - ями
повіст - ях

М'які імен.
ніяк. р.

8. До м'яких іменників ніякого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать: а) всі на *-ре, -ле, -це* (перша підгрупа), як *от горє, серце* й ін., та б) ті на *-я*, що відмінюються без наростків *-ят-, -ат-, -ен-* і здебільшого мають перед закінченням подвоєний приголосний: *обіддя, галіuzzя, весілля, писання, волосся, війя* (себто *війя*), *збіжжя, обліччя, піддашшя, підзамчя, розторжя, річчя, листя, вістря, пір'я, дуб'я, струп'я, безд'ум'я, здоров'я* і т. ін.; також *сім'я, тім'я, вим'я, полум'я, плем'я*.

М'які імен.
жін. р.

9. До м'яких іменників жіночого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать іменники на *-ря, -дя, -зя* . . . , тобто такі, як *буря, Вівдя, воля, легеня, матуся, стаття, робітниця, Гандзя, надія, сім'я* . . . ; також і чоловічого роду такі, як *суддя, тесля*.

Імен. ніяк. р.
з наростками
*-ЯТ-, -АТ-,
-ЕН-*

10. До іменників ніякого роду II відміни (див. § 22) належать: а) Назви малих істот і речей, як *теля, козеня, гуся, вутя, кача, каченя, курча, лоша, вовченя, дитинча, дівча, голуб'я, горця, колиця, горня* (не плутати з іменниками ніякого роду, зазначеними під 8б);

б) *ім'я* (з наростком *-ен-*).

Імен. жін. р.
на приголос-
ний

11. До іменників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 III відм.) належать такі, як *підорож, ніч, розкіш, нехво-роць, кров, твар, молодь, пиморозь, сіль, тіль, вісь, вість, міць*. Так само відмінюється й *мати*. Але див. § 25_б.

КЛИЧНА ФОРМА

§ 24. У кличній формі іменники однини мають закінчення *-у, -ю, -о, -е (-є)*.

-у

1. *-у* мають іменники чоловічого роду:

а) Доволі послідовно ті, що мають наросток *-ко, -ик, -ук, -ок*: *батьку, голубчику, ковальчику, сінку, коничку, кониченьку* . . .

б) Доволі послідовно з закінченням *-ж, -ч, -ш*: *мужу, погоничу, товаришу* . . .

в) Обрем іменники тверді: *діду, тату, сину, свату*. Також такі, як *Георгіу* . . .

-ю

2. *-ю* мають іменники:

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на *-ець* (див. § 22 I відм. 3 група): *кобзарю, ведмедю, місяцю, князю, козалью, коню, Івасю, зятю, краю, Корнію* . . .

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.) пестливі: *дбню, матусю, Галінцю, Марусю* (і *Марусе*) . . .

3. *-о* мають усі без винятку тверді іменники на *-а* жіночого й чоловічого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.): *Україно, сестро, Ганно, гайдамачо, бідолачо* . . .

4. *-е* мають іменники:

а) Усі жіночого роду нетверді, тобто I відміни 2 й 3 групи, за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (III відміна): *робице, дбле, земле, вдовиче, Катре, смерте, ноче, тваре* . . .

Але: *мати*.

Після голосних *-є*: *Маріє, зброє* . . .

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *соболе, лісе, голубе, морозе, гробе, Дніпре, Павле, Петре, громадянине, народе, вбче, козаче, чумаче, лусе, лисе, парубче, воаче* (від *воак*), *Джорджісе* . . .

5. Іменники чоловічого роду на *-ець* мають закінчення *-е, рідше -ю*: *молдче, кравче, жєнче, хлопче, німче, зайче* (і *зайцю*), *злочинцю, переможцю* . . .

Так само й іменники чолов. р. на *-р* мішаної групи (див. § 22 I відм. 2 гр.) мають закінчення *-е* і лише зрідка *-у*: *тесляре, газетяре, повістяре* (і *повістяру*) . . .

6. Іменники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення.

Примітка. Лише зрідка іменники ніякого роду з наростком *-к-* приймають у кличній формі закінчення *-у* під впливом подібних іменників чоловічого роду: „Ой сонечку-батечку, догоди, догоди“.

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини іменники мають закінчення *-а (-я), -у (-ю), -и (-яти, -ати, -ени), -і (-ї)*.

1. *-а (-я)* мають:

а) Усі без винятку іменники ніякого роду I відміни (див. § 22) — а 1-ї й 2-ї групи, *-я* — 3-ї: з *села, до ячменійца, з поля, лиця, роздоріжжя, клбчя, підзамчя* . . .

б) Іменники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в назов. відмін. голосними): *-а* 1-ї й 2-ї групи, а *-я* — 3-ї (див. § 22), коли вони означають точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., живі істоти: *без брата, до хлопця, з лиходія, від коня, проти сокола, метелика* . . . ; предмети: *коло плуга, без носа, з пальця, до олівця, димаря, гвинта, автомобіля, дощоміра, перері-*

вачи, барометра, фонографа, грамофона, мікроскопа, мотора...; певні міри: з гάρця, до пўда, без карббванця, аршинна, метра (=міри), грама, сїчня, листопáда, вівтїрка, тїлїжня, мїсяця...

-у (-ю)

2. -у (-ю) мають іменники чоловічого роду, коли вони означають поняття гуртові, масові або абстрактні, як от родові, збірні; ті, що означають одноманітну масу, середовище: без мáкчу, з молочáю, до перцю, від часникї, проти нарóду, пролетаріáту, міру, базáру, бóру, всесвітї, піскї, снігу, гно́ю, меду, квáсу, льóду, тумáну, цїкря, тїотїонї, ячмєню, пóпелї, вогню, дьогтю, льóну, жєкря, горóху, кїсню (кїсєнь), водню (водєнь)...; безформні явища природи: з вїхря, від грóму, до дощї, без морóзу, проти вїтру, градї, жáру...; чинність, вражіння, душевний стан: до почїну, без розбóю, від дáру, з бóлю, жáлю, плачу, реготї, гнїву, стрáху, смїху, ляку, сїмї, дóтєну, зáпаху, зáходї, кло́потї...; взагалі поняття розумові, в тім числі установи, особливо чужомовного походження: без пóступї, до пóбутї, від стáну, проти пóділу, звїчáю, урядї, зáкладї, áктї, фáктї, стїлю, мєтру (=розміру), кїрсу, імперіáлїзму, комісаріáтї, університєту, колектївї, штáбу, архївї, декрєту; також такі скорочення, як до лїкнєнї («ліквідації неписьменности»), від Комгоспї («Комунального господарства»), коло Наркомосї («Народн. Комісаріату Освіти»), до Разалукї («Ради залізничників України»), Лїфї («лівого фронту»), Вуанї («Всеукр. Акад. Наук»).

-а (-я) —
-у (-ю)

3. -а (-я) або -у (-ю) вживається в тих самих іменниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1б і значіння 2: немá кáменя (=однієї каменюки) — немá кáменю (=будівельного матеріалу), без листá (=одного листка) — без лїстї (=листя), з звїра (=вовка, лисиці...) — з звїру (=звір'я), без жоблудя (=одного плода) — без жоблудю (=жолуддя), без папєра (=«справи» в канцеляр. звачінні) — без папєру (=матеріалу до писання...), від морóзу — від Морóза (прізвище).

Підвести геть усі інші іменники чоловічого роду під норми щодо -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назв часу, як рік, вїж, рáнок, родовий відм. рóкї, вїкї, рáнкї, але вєчїр — вєчора.

Так само від іменників-назов місцевостей, країв, річок, міст тощо родовий однини вживається то з -у, -ю (далеко частіше).

то з -а, -я: з стєну, коло лїсу, без лїгу, до горóду, край стáву, проти сáду, майдáну, яру, слїду, Сибїру, Туркєстáну, Кавкáзу, Крїму, Дóну, Урáлу, Берлїну, Лóндону, Парїзї, Рїму, Нью-Йоркї, Херсбнї, але коло бєрега, до кряжá, біля горбá, з Хáркова, Чернїгова, Кїєва (міста на -ів тільки так), Острá, Кам'яниця, Перемїшля, Житóмира, Відня. Зменшені ж звичайно тільки з -а (-я): з яркá, до лїскá, біля ставбчка, горббця, Дїниця (як з -а й усі з закінченням нїякого роду -о в назовному відмінку: Днїпрó — з Днїпрá).

Зрідка є й винятки з вищенакреслених правил, напр., завсїди без хлїба, вївсá, наперекїр прав. 2.

Деякі ж уживаються в обох формах: без стїдá — без стїду, без соромá — без сорому, до мостá — до мосту, з дворá — з двору.

4. -и мають:

-и

а) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): коло водї, без кнїжкї...

б) Іменники жіночого роду III відм. (див. § 22) на -ть за другим приголосним: від радостї, з вїстї, до смєртї, без чвєртї...

Також винятково: до бсєни, без сáли, крбви, люббви, Рїси.

в) Усі іменники нїякого роду з наростками -ят- (після ж, ч, ш, щ -ат- — див. § 22 II відміна): до телáтї, горцáтї... і слово їменї.

5. -і мають усі іменники жіночого роду м'які та мішані на -жа, -ча, -ша, -ща, -джа (див. § 22 I відм. 3 і 2 групи): без дбáї, дўрї, лисїцї, сáжї, порбшї, крўчї, гўцї...

-і (-ї)

Після голосних та ' -ї: без надїї, Марїї, сїмї...

Також -і мають усі іменники жіночого роду на приголосний, що не входять в 4б: до нбчї, без пбдоржї, від рбзкошї, твáрї, мблбдї, пáморозї, тїнї, Росї, артїлї, морáлї, жббчї, мáтерї...

Щодо чергування о — і, е — і (Харкїв — Харкóва, Кїїв — Кїєва, камїнь — камєня, радїсть — радбсти тощо), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 26. В давальному відмінку однини іменники мають закінчення -ові (-еві, -єві), -у (-ю), -і (-ї, -ятї, -атї, -єні).

1. -ові (-еві, після голосних та ' -єві) мають:

-ові (-еві,
-єві)

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. далі) — -ові I відм. 1 групи, -еві I відміни 2 і 3 групи (див. § 22): брáтові, дўббві.

Михайлові, повістярєві*), стоборожєві, слухачєві, товаришеві, куцєві, косарєві, ведмєдеві, унітелєві, гостєві, хлопцеві, рєєві, курієві . . .

б) Зрідка іменники ніякого роду I відміни, головним чином назви живих істот на -но: ягн'яткові, теляткові, дит'яткові, немовляткові . . . навіть ліхові, військові, святкові, серцеві, сонцеві . . .

-у (-ю)

2. -у (-ю) мають:

а) Майже всі іменники ніякого роду I відміни — у I і 2 груп. -ю 3 (див. § 22): дереву, гнізду, селю, стовпицу, лицю, обличчю, підзамчу, знанню . . . (порівн. 16).

б) Усі іменники чоловічого роду з закінченням -ів (-їв), -ов у назовн. відмінку: Львів — Львову, Мліїв — Млієву, Драгомів — Драгоміву, Воробійов — Воробійову, Ковалів — Ковалєву, Стеблів — Стеблєву, Чугіву, острову, боліголову . . .

Це закінчення буває і в іменниках, зазначених під 1а при збігові їх: товаришеві Гавришчу і т. ін. — див. § 78.

-і (-яті,
-аті, -ені)

3. -і (-ї) мають:

а) Усі іменники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на -а, -я: сестрі, жінці, дочці, свекрусі, нозі, гирлязі, огорожі, гірці, Марусі, молодійці, ночі, рожки, крові, тварі, міді, повісті, солі, приятні, відоласі, старинні . . . Також Мекка — Мєцці і т. ін.

Після голосних та ' -ї: надії, Марії, шії, сім'ї.

Примітка. Але в Західній Україні подекуди пишуть -и в імен. жіноч. р. III відм. (див. § 22) на -сть, -рть, як також і в формах місцев. одн. та наз. — знах. множ.

б) Усі іменники ніякого роду з наростк. -ят- (після ж, ч, ш, щ -ат-): теляті, курчаті . . . і в слові імені.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 27. У знахідному відмінку однини іменники мають закінчення -а (-я), -у (-ю), або вживаються у формі назовного відмінку.

-а (-я)

1. -а (-я) мають усі іменники чоловічого роду на приголосний та -о (-ьо), коли вони означають живі істоти, а крім того можуть мати й інші іменники, означені в § 25₁₀: за хлопця, метелика . . . на дуба, за олівця, карбованця, плуга, каганця . . . навіть університета, декрета й ін.

*) Див. § 23_{4а} Примітка.

2. -у (-ю) мають усі іменники жіночого й чоловічого роду на -а (-я): на раду, старшину, суддю . . .

Усі інші іменники (отже всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми назовного, але від слова мати знахідн. однини матір.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 28. В орудному відмінку однини іменники мають закінчення -ом (-ем, -єм), -ою (-єю, -єю), -ю, -ям (-ам).

1. -ом мають усі іменники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на -а, та всі іменники ніякого роду тверді, -ем (після голосних -єм) усі мішані й м'які іменники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на -а й -я (див. § 22 I відміна): над степом, під тягаром, за базиром, перед бакаляром, селом, повістярєм*), товаришем**), бичем, обдарем, кобзарем, гостем, хлопцем, конем, стовпищем, вічем, лицем, татунем, полем, краєм, курієм . . .

-ом (-ем,
-єм)

2. -ою мають усі іменники жіночого й чоловічого роду тверді, -єю (після голосних -єю) всі м'які й мішані іменники жіночого й чоловічого роду на -а та -я (див. § 22 I відміна): з сестрою, перед коморою, над міхонією, за душею, під крїчею, гірцею, їжею, землею, долею, Вівдею, піснею, колотнєю, суддею, статтєю, ріллею, революцією, Марією, зброєю . . .

-ою (-єю,
-єю)

Не плутати з прикметниками: під сінною, над свіжою . . ., а також не скорочувати -ою (-єю, -єю) в -ой (-ей, -єй), див. § 38 Примітка 1 й 2.

3. -ю мають усі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): над молоддю, пимороззю, сіллю, тінню, Россю, пимороттю, міццю, глибочінню, смертю, повістю, кров'ю, твар'ю, матір'ю, пимороззєю, нічю, розкішню, нехворощю, харцю, жовцю . . .

-ю

Щодо і й о в таких випадках, як повістю, пимороззю . . . то див. § 7_{1д2в}.

4. -ям мають усі іменники ніякого роду на -я, тобто як I відміни м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.), так і II відміни (див. § 22 II відм.) не після ж, ч, ш, щ: з бадиллям, за безладдям, над галіuzzям, за сміттям, перед волбессям, дуб'ям, пір'ям, муш-

-ям (-ам)

*) Див. § 23_{4а} Примітка.**) Див. § 23₅ Примітка.

пайям, підзайчям, розтбржям, телям, голуб'ям, горобеням, ім'ям (рідко іменем).

Після ж, ч, ш, щ -ам: з ведмедя́м, над курча́м, перед лоша́м, гори́цям і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 29. В місцевому відмінку однини іменники мають закінчення -і (-ї), -у (-ю), -ові (-еві, -єві).

-і (-ї)

1. -і (після голосних та ' -ї) мають:

а) Усі іменники жіночого роду, а також чоловічого на -а та -я: на воді, у руці, на тілі, по землі, при статті, поліці, кріжці, мересі, надії, зброї, сім'ї, подорожі, печі, крові, тварі, міді, повісті, матері, бідолазі, міхоніші, судді...

Примітка. У прислівниках, витворених з іменників жіночого роду на приголосний, зберігається старе закінчення -и місцевого відмінку: *почасти*, *восені* або *увосені* (порівн. *по осені*). Див. іще § 263а Примітка.

б) Усі іменники ніякого роду з наростком -ят- (після ж, ч, ш, щ -ат- — див. § 22 II відміна): на теля́ті, гори́цях... , також у слові *імені*.

в) Іменники чоловічого роду, переважно ті, що без наростків: у байра́ці, на язи́ці, при сто́зі, на поро́зі, в ду́сі, лу́зі, на по́версі, ко́жусі, горб́сі, бере́зі, мі́сяці, коні́, зубі́, хресті́, коті́, во́зі, обра́зі, до́мі, дубі́, чо́боті, ро́ці, хлі́бі, гру́нті, сві́ті, стовп́і, листі́, хвості́, пні́, дні́, сні́, лобі́, ро́ті, па́льці, ре́готі, налі́гачі, моло́чаї, тра́вні, зло́чині, ка́міні, ка́мені... (див. іще 4).

г) Іменники ніякого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) без наростка -к-: на селі́, у гні́зді, при я́блуці, в о́ці, молоці́, б'їсі́, слові́, письмі́, чолі́, долоті́, полотні́, в пальті́, у бю́рі, зо́лоті, до́брі, мі́слі, ві́кні, ба́гні, дні́, па́ливі, заступі́льні, то́варістві... , а також іменники ніякого роду мішані та м'які (див. § 22 I відміна 2 п 3 гр.), особливо під наголосом: на ли́ці, у яйці́, при кі́льці, в денці́, плечі́, житті́, смі́тті, гі́ллі, гру́дді... , також: на со́нці, у мо́рі, в по́лі, го́рі, се́рці, ві́конці, сто́впичі́, зга́риці́, ста́новичі́, в пи́танні, у збі́жжі́, роздо́ріжжі́, карто́плінні́, про́клятті́, облі́ччі, в лу́нній, у пі́р'ї, розтбр́жі... (див. іще 3).

-у

2. -у мають переважно іменники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком -к- (-ик, -ок, -ак, -ко...): на ко́нику, при

зві́здки, у ми́шці, ба́теньку, в буди́нку, на ри́нку, біда́ку, пуче́чку, до́щичку, ставќі, грабу́нку, жо́втку, у війсьќу, на лі́сці, у ві́чку, мі́стечку, се́рденьку, гори́цях, я́блечку, ви́бви́ську... , а також і деякі інші ім. чоловічого роду тверді: на во́скі, в со́кі, на сні́гу, по мо́ху, у мі́ху, в по́лці, слі́ді, до́рі, ме́ді, степі́, то́ку, шляху́, ярі́, льоду́, зна́ку... Також такі, як при *Гео́рґу*...

3. То -у (-ю), то -і (після голосних -ї) мають деякі іменники чоловічого роду: на роду́ — на ро́ді, в лі́сі — в лі́сі, в га́ю — в га́ї, у саді́ — у са́ді, у скле́ні — в скле́ні, на ставі́ — на ста́ві, на то́ргі — на то́рзі, в до́рі — в до́рі, в кашу́ці — в кашу́ці, в по́тягу — в по́тязі, на ко́закі — на ко́закі, на чу́маку — на чу́маці, на то́варишу — на то́вариші, на шко́лярі — на шко́лярі, на ко́сарі — на ко́сарі (див. іще 4).

Також іменники ніякого роду I відміни мішані й м'які (див. § 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням -і (-ї), то з закінченням -ю (-у): на со́нці — на со́нцю, у мо́рі — у мо́рю, на по́лі — на по́лю, при го́рі — при го́рю, на се́рці — на се́рцю, у сто́впичі́ — у сто́впичу́, на ві́чі — на ві́чу, в пи́танні — в пи́танню, у збі́жжі́ — у збі́жжю́, в роздо́ріжжі́ — в роздо́ріжжю́, на облі́ччі — на облі́ччю (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення -у (-ю) після прийменника *по*: по Дні́пру, по дну́, по сло́ву, по ко́жусі, по оли́вці, по я́блуку...

4. -ові (-еві, після голосних -єві) мають іменники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в назвах живих істот: на ба́тькові́, при ко́никові́, на бра́тові́, на то́варишеві́, во́вкові́, ко́зареві́, Корні́єві́, у ру́хові...

Навіть іменники ніякого роду з наростком -к- можуть приймати це закінчення: на теля́ткові́, при дитя́ткові́ і т. ін.

МНОЖИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК (= КЛИЧНА ФОРМА)

§ 30. У назовному відмінку множини іменники мають закінчення -и, -і (-ї), -а (-я).

1. -и мають:

а) Усі іменники чоловічого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) за винятком кількох слів (див. 3б): ро́ги, бере́ги, во́вкі,

-у (-ю)
— і (-ї)

-ові (-еві,
-єві)

-и

городі, холоди, міхи, місї, голосї, рукописи, побози, громадяни, селяни, татари, цигани, болгари, серби, брати, листи, колї, клїни, синї, куми, чортї, палацї, голуби, сусїди, батьки, старости, мінїйли, інспектори, професори, комісари, кушніри, базари, тенори, футляри, зовніри...

Примітка. Але деякі з іменників цієї групи на -р (див. § 23) неоднокладові приймають під наголосом і закінчення -і: *хутори, тягари, комарі, майстри, хабарі*.

б) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): *ноги, руки, сестри, брови, хати*...

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *люди, окуляри, шавари, штанї, кури, гуси, діти, сїни, сани, баяси, грїди, жєбри, зашпори, мандри* й інші, при чїм -и завжди після -к, -г, -х, -ин, -їн, -б, -в, -м (*віжки, обставини, збїїни*...).

-і (-ї)

2. -і (після голосних та ' -ї) мають:

а) Усі іменники чоловічого роду нетверді, тобто I відміни 2 і 3 гр. (див. § 22): *ковалї, ведмедї, ячменї, зятї, хлопці, місяці, гаї, солов'ї, проводирї, лікарї, носії, орачі, киці, міхонбїшї, столярї, теслярї, школярї, дїгтярї*...

Крім того, *хазяїн* — *хазяї* і *хазяїнї* (у різних значіннях), *друг* — *друзї* і *друзи*.

б) Усі іменники жіночого роду нетверді (див. § 22 I відміна 2 і 3 гр.) та жіночого роду на приголосний (III відміна): *бурї, дїні, молодїці, шїї, сїм'ї, кручі, дїшї, рогбїжї, бїчї, нїчі, поборожї, рїзбїшї, тварї, тїні, постатї, повістї, вїстї, бєї*..., але див. § 26_{за} Примітка.

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *дверї, драглі, граблї, коноплї, нажоснї, бєтї*..., при чїм -і завжди після -ц, -ж, -ч, -ш, -щ, -дж, а -ї після голосного (*манївцї, нїжницї, стогначї, гїрдоцї, хїтроцї, дріжджї, помїї*...).

г) Два слова ніякого роду: *бчї (бчо), плєчї (плечє)*.

Увага. З числівниками *два, обїдва, три* й *чотири* іменники чоловічого роду мають закінчення назовного множини (а не родового), себто -и, -ї (-ї), а не -а, -я: *два сини, три брати, обїдва стовпи, чотири вчителї, голуби, товаришї, школярї, гаї*...

Іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) з числівниками *дві, обїдві, три, чотири* можуть

мати закінчення -і (як м'які), при чїм г, к, х перед -і змінюється на з, ц, с, обов'язково з таким наголосом, як у родовому відмінку однини того слова: *дві кнїзї, три вербї, хатї, руцї, три квітцї, піснї, чотири норї* і т. ін.

Але замість таких форм твердих іменників жіночого роду звичайно уживаються форми з -и, особливо після г, к, х: *дві квіткї, три рукї, кнїгї, чотири бїчкї*...

Прикметники в таких словосполученнях уживаються у формах назовн. відмінку множини: *два високї дуби, три крайні хати* і т. ін.

3. а) -а мають усі іменники ніякого роду нем'які, тобто тверді, мішані та з наростк. -ят- (після ж, ч, ш, щ -ат-), також поодинокі з -ен-, -ес- (див. § 22 I і II відміни): *гнїзда, яблука, телятка, дерева, словечка, пєра, крила, чїла, стрємена, вїча, лїжа, стївниця, ягнїта, лошїта, імена, небєсї*...

-А (-Я)

б) -а мають кілька іменників чоловічого роду: *вїса* (також *вїси*), *рукава* (і *рукавї*), *грунтї* (і *грунтї*), *вївєса* (і *вївєсї*), *хлїбї* (*хлїбї* з іншим значінням).

в) -а мають деякі іменники, що вживаються тільки у множині: *вїла, ясла, ясна, ворїта, гїсла, лїцїта, дверцїта*.

г) -я мають усі іменники ніякого роду м'які (див. § 22 I відміна 3 гр.): *полї, крильця, серцї, оповїдїня, питїння, подвїр'я, прислїв'я, облїччя, пїддїшчя, пїдзїмчя*..., як і деякі, що вживаються тільки у множині: *вїнцї, давїльцї*.

Увага. Іменники ніякого роду тверді на -о (див. § 22 I відміна 1 гр.) при числівниках *дві, обїдві, три, чотири* іподї мають закінчення -і з таким наголосом, як у родовому відмінку однини: *дві вїдрї, двї словї, три яблунцї, чотири вїжнї* і т. ін., але звичайно *двє вїдер, два вїдрї*...

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 31. У родовому відмінку множини іменники мають закінчення -ів (-їв), чистий пєнь (відсутність звукового закінчення), -ей.

1. -ів (після голосних та ' -їв) мають:

-ів (-їв)

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. 2б): *з рїкїв, вїд берегїв, до осокїрїв, проти звїрїв, без ярмаркїв, коло синїв, кумїв, степїв, чортїв, насипїв, пїдписїв, лїтописїв, школярїв, товаришїв, мечїв, доцїв, косарїв, ковалїв, князїв,*

карасів, днів, ведмедів, ступенів, жеснів, зятів, гайів, країв, солов'їв... Також деякі імена чоловічого роду на -а (-я): до старостів, теслів, суддів.

б) Винятково іменники ніякого та жіночого роду: без прислів'їв, подвір'їв, волів (від воло), багнів (і багон), полів (рідко піль), морів, місців (і місць), обліччів (і обліч), роздоріжжів (і роздоріж), стовпців (і стовпц), питаннів (і питань), дабів, хатів (і хат), губів (від губа = labium), розкошів, подорожів, матерів, статтів (і статтей), відповідів (і відповідей), тварів (і тварей) (див. іще 3а).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині:

а) всі на -щі: радіщів, молодощів, кліщів й под.:

б) ті, що конструкцією закінчення стоять поряд із іменниками чоловічого роду: манівці — від манівців (порівн. хлопці — хлопців), галанців, майорців, миколайців, Чернівців (і Чернівців), Сорочинців (і Сорочинців), Яківців, баглаїв (порівн. гай — гайів), драглів та ін. (див. іще 2в);

в) деякі інші: без байдикив, з бєльбухів, пєзіхів, бєбєхив, викрутасів, вихлясів, зальотів, мандрів, дріжджів, ношів, наймів, нарітників, пачосів, обжигів, окулярів, охрестів, в'язів, сходів, штанів, шараварів, граблів (і грабєль).

Чистий пенъ
(без закінчення)

2. Чистий пенъ мають:

а) Майже всі іменники ніякого роду (див. § 22 I й II відміна) та іменники жіночого роду на -а, -я (I відміна): без слів, до дерев, з гнізд, серць (частіше сердець), озір (і озер), яблук, вікон, коліс, кіл (коло), волчок, полотен, джсерел, відер, кілець, ябць, сіл (сел), ягнят, ягнятток, питань, роздоріж (див. 1б), імен, небєс . . .; до гір (гор), без кіз, з панчіх, проти бліх, від борін, сторін, доріг, бур (буря), задан, шкіль (школа), рос, ріс (рос), груш, барв, форм, книжок, дощок, свічок, чайок (чайка), копійок, собон (і собєн), назов, мітел, вєєн (війна), попівєн, картопель, сотєнь, кухонь, овець, церков, буюков, верстєв, дрохов, кроков, корєв, відьом, земель, пісєнь, їгор, їсєор (Див. іще § 7_{1с, 2аб}).

Також деякі іменники чоловічого роду на -а, -я: коло старшин, міхонєш, п'яниць.

б) Іменники чоловічого роду:

а) з наростком -ин в однині, але цілком послідовно тільки ті, що з наростком -ан- (-ян-) перед -ин: без міщан, до селян, з галичан, проти заробітчан, татар (і татарів), але звичайно болгарів, волось, сербів, хазяїв (і хазяїнів);

б) поодинокі після числівників: сім дєнь (і днів), сто раз (частіше сто разів), пара чобіт, сім чоловік і ін. (але разів сто . . .).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині, особливо з ознаками ніякого й жіночого роду: лєцата — без лєцат, вил, давїлєць, вінець, козел, ясел, ясен, ворїт, обставин, запрєсин, збєїн, вечєрніць, нєжєиць, помїй, конопєль, вїсєвєк, гїн (і гонів), вїсєк, нєчєв, круп (і крупів), Яс, Атєн, Черкас, Бєндєр, Карпат, Лубєнь.

3. -ей мають:

а) Майже всі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): з нєчєй, біля нєчєй, від вїстєй, тїнєй, кєстєй, рєчєй . . ., але рєжєиць, пєдєрєжєй і деякі інші (див. 1б).

б) З іменників чоловічого роду тільки: конєй, грєшєй, гєстєй; жіночого на -а, -я: свїнєй, мишєй, вєшєй; ніякого: очєй, плєчєй (і пліч).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: грудєй, двєрєй, дїтєй, лудєй, курєй, гусєй, сїнєй, санєй.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 32. Усі іменники всіх родів і відмін у давальному відмінку -ам (-ям) множини мають закінчення -ам або -ям.

Закінчення -ям приймають усі іменники м'які та жіночого роду на приголосний -р, -дь, -зь, -ль, -нь, -сь, -ть; усі інші — -ам (див. § 22): чоловікам, школярям, тучам, гнєицям, ягнєтам, нєчєям . . ., але ковалєям, косарєям, тїнєям, тварєям, обліччєям, підзємчєям . . .

Ті іменники, що вживаються тільки в множині, приймають -ам. Коли в назовному відмінку мають тверде закінчення (-и, -а), -ям, коли м'яке (-і, -ї, -я). Але після (неподвоєних) ж, ч, ш, щ, яє і завжди, буде -а, а не -я: гєрдєиць — гєрдєицям і т. ін. Винятки: лудєям, штєнєям, кїрїям, гусєям, дїтєям, сїнєям, санєям, грїдєям.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 33. У знахідному відмінку множини іменники вживаються або в формі = назовному множ., або = родовому множини: *по жоні, за телята, про гуси, корови, волі, свині, метелики, на ковалів, про гостей, за молодіць (і молодіці) і т. ін.*

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 34. В орудному відмінку множини іменники мають закінчення **-ами (-ями), -ми, -има.**

-ами (-ями) 1. **-ами і -ями** мають майже всі іменники всіх родів у тих самих випадках, що й у давальному множини (див. § 32): *перед чоловіками, школярами, бучами, гнізцями, ягнятами, ножами, ковалями, косарями, тіннями, обліччями, тварями, підзамчями* . . .

-ми 2. **-ми** після приголосних (поруч звичайних на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: чоловічого роду, як от *з кінями, перед гістьми, грішми (і грошми), чобітьми, жолудьми*; ніякого роду, як от *коліньми (коліно в значінні частини тіла), крильми (крило у птиці), дівчатми*; жіночого роду: *свиньми*. Також деякі, що вживаються лише у множині: *під грудьми (і грудейми), перед ворітьми, дверми (і дверима), сіньми, курми, гусьми, дітьми, лодьми, саньми* і деякі інші.

-има 3. **-има** вживається в словах *очима, плечима, ушима (і вухами)* — див. інше 2.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 35. У місцевому відмінку множини **-ах, -ях** в тих самих випадках, що **-ам, -ям** у давальному множини: *на чоловіках, на школярах, обліччях, людях* і т. ін.

Прикметник

§ 36. Звукові закінчення твердих і м'яких прикметників в українській мові майже нічим не розрізняються, і найхарактернішою ознакою поміж ними виступає приголосний перед закінченням: у твердих він твердий, у м'яких — м'який, про чім, як видно вже з таблиці, м'які прикметники обмежені майже одним приголосним **и** (перед закінченням). Характерною ж ознакою закінчень м'яких прикметників супроти твердих є і відповідно до **и** твердих.

Таблиця відмін і зразки відмінювання

Тверда відміна			М'яка відміна		
Чолов. р.	Ніякого р.	Жіноч. р.	Чолов. р.	Ніякого р.	Жіноч. р.
г-ий к х ш ч ш щ б п в м р ц д с з я т н	-е	-а			
			(с)-ій(-ій) (з) (з) (з) (т) н (й)	-є	-я

Зразки відмінювання

Однина					
Назв. гарн-ий (Кл. ф.)	гарн-е	гарн-а	сип-ій	сип-є	сип-я
Род. гарн-ого	гарн-ого	гарн-ої	сип-ього	сип-ього	сип-ьої
Дав. гарн-ому	гарн-ому	гарн-ій	сип-ьому	сип-ьому	сип-ій
Знах = Наз. або Род.	гарн-е	гарн-у	= Наз. або Род.	сип-є	сип-ю
Оруд. гарн-им	гарн-им	гарн-ою	сип-ім	сип-ім	сип-ьою
Місц. гарн-ому, -ім	гарн-ому, -ім	гарн-ій	сип-ьому, -ім	сип-ьому, -ім	сип-ій
Множина					
Наз.	гарн-и		сип-и		
Род.	гарн-их		сип-іх		
Дав.	гарн-им		сип-ім		
Оруд.	гарн-ими		сип-іми		
Місц.	гарн-их		сип-іх		

ОДНИНА
НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

§ 37. 1. До твердих прикметників, як видно з схеми (див. § 36), належать, між іншим, усі прикметники на **-гий, -кий, -хий, -чий, -жий, -ший, -щий, -ций**: *тугий, гіркий, глухий, телячий, старіший, го́жий, тямі́ций, кі́ций* . . .

Тверді при-
метники

До твердих належать і прикметники без звичайного для чоловічого роду закінчення **-ий**:

а) з нагортками **-ів** (після голосних та ' **-ів**) та **-ин** (після голосних та ' **-ін**): *Шевченків* (*Шевченкове, Шевченкова*), *шевиців* (*шевицове, шевицова*), *Паліїв* (*Паліїве, Паліїва*), *Квітчин* (*Квітчине, Квітчина*), *дочин* (*дочине, дочина*), *нянин* (*нянине, нянина*), *Марїн* (*Марїне, Марїна*).

б) *оїмен, варт, годен, ладен, готів, повен, повинен, певен, рад, займенники* — *всяк, кожен, кожен, сам* (в поезії ще *велик, дрібен, дівен, жив, здоров, молод, неможен, недуж, стар, щаслив, ясень* і деякі інші).

Усі ці прикметники, вказані під б), вживаються поруч форм із закінченням **-ий** (*повний . . .*) без ніякої відмінності в значінні.

М'які прикметники

2. До м'яких прикметників належать майже виключно прикметники на **-ий** після приголосного. Група ця невелика й не стала. До м'яких відносяться: *безодній, братерній, братній, бідній, великобідній, верхній, вечірній, війний, всесвітній (босвітній, цілосвітній . . .), горобдній, давній, доробдній (подоробдній . . .), достатній, деревній, дружній (подружній), життєвий, забутній, задній, західній, зятній, крайній, кутній (трикутній . . .), літній, літошній, майбутній, матерній, могутній, мужній, надвірній, нізній, новітній, обідній (пообідній . . .), осінній, остатній, передній, пізній, поробдній, послідній, присутній, п'ятній, ранній, самотній (але самітній), середній (посередній . . .), сінній, спідній, сторонній, субітній (також суботній), сусідній, східній, хатній, художній; усі прислів'якові на **-шній, -жній**: *вчорашній, домашній, завтрашній, тутешній, бліжній, справжній, обліжній, поздовжній* і т. ін., як і аналогічного творення — *прийдешній, неділевий, сінешній . . .*, а також дуже рідко вживані: *козій, орлій, п'єсій* (звичайно *козячий, орлячий . . .*), слово *третій*, власні назви *Жаб'є, Кабане* і небагато інших *).*

Крім того, прикметники на **-ий** (після голосних): *безкрайій, довговій, короткошій, білий*.

*) Але: *безбодній, безладній, безпорадній, безробітний, величний, відповідний, господарний, довівний, замовний, книжний, майстерний, модний, нагінний, отруйний, поперечний, природний, продажний, рідний (своєрідний, благородний . . .), семирічний, тогочасний, тогочасний . . .* і багато інших, втім усі на **-ий** (*забутній . . .*). Проте, деякі прикметники вживаються в обох варіантах, напр., *народний* і *народній*.

3. Іноді, головним чином у поетичній мові, замість форм жіночого й ніякого роду на **-а (-я), -е (-є)** від неперисвійних прикметників уживаються старіші форми на **-ая (-яя), -еє (-єє)**: *чорная хмара, давня давнина, чисте поле, сине море* і т. ін.

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

§ 38. В інших (непрямих) відмінках однини прикметникові закінчення такі:

	чолов. й ніяк. р.	жіноч. р.
Родов. відм.	-ого	-ої
	-ього	-ьої
	-його	-йої

	чолов. й ніяк. р.	жіноч. р.
Давальн. відм.	-ому	-ій
	-ьому	-ій
	-йому	-ій

Знах. відм.	= Назовн. або Родов.	-у
		-ю
		-ю

Орудн. відм.	-им	-ою
	-ім	-ьою
	-йим	-йою

Місцев. відм.	-ому, -ім	-ій
	-ьому, -ім	-ій
	-йому, -йим	-йій

1. Приклади до родов. відм.: *до білого, синього, безкрайого (степу, моря), з білої, синьої, безкрайої (хмари), Шевченкового, Шевченкової, тітчиного, тітчиної*.

Родовий відмінок

Примітка. Закінчення прикметників жіночого роду **-ої** ніколи не скорочується в **-ой**.

2. Приклади до давальн. відм.: *зрадив білому, синьому, безкрайому (степові, морю), білій, синій, безкрайій (хмарі), Шевченковому, Шевченковій, тітчиному, тітчиній*.

Давальний відмінок

Примітка. Закінчення прикметників жіночого роду **-ій** не скорочується в **-і**.

3. Приклади до знахідного відм.: *про білого (ведмєдя), сінній, безкрайій (степ), біле, сине, безкрає (море), білу, синю*.

Знахідний відмінок

безкраю (хмару), Шевченків, Шевченкового, Шевченкову, тітчин, тітчиною, тітчиню.

Примітка. Замість наведених форм прикметників жіноч. р. у знахід. відм. уживаються й форми на -ую, -юю: білою хмару . . . — див. § 37.

Орудний
відмінок

4. Приклади до орудного відм.: з білим, тихим, сінім, безкраїм (степом, морем), білою, свіжою, сіньою, безкраїною (хмарою), Шевченковим, Шевченковою, тітчиним, тітчиною.

Примітка 1. Закінчення прикметників жіноч. р. -ою ніколи не скорочується в -ой, як і в іменниках: білою габіою — див. § 28.

Примітка 2. Не паятати прикметникових закінчень жіноч. р. в іменниковим: свіжою їжею, давньою піснею . . . — див. § 28.

Місцевий
відмінок

5. Приклади до місцевого відм.: на білому або білім, тихому або тихім, сіньому або сінім, безкраїому або безкраїм (степу, морі), білій, сіній, безкраїй (хмарі), Шевченковому або Шевченковій, тітчинному або тітчинім.

МНОЖИНА

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

§ 39. У множині прикметникові закінчення однакові для всіх родів:

Назовн. відм.	-і
(= Клична форма)	-і
	-ї
Родов. відм.	-их
	-іх
	-їх
Давальн. відм.	-им
	-ім
	-їм

Знахідн. відм. = Назовн. або Родовому.

Орудн. відмін.	-ими
	-іми
	-їми
Місцев. відм.	-их
	-іх
	-їх

1. Приклади до назовн. відм.: білі, тихі, сіні, безкраї (степі, моря, хмари), Шевченкові, шевцеві, тітчині.

Назовний
відмінок

Примітка. Замість наведеного закінчення в назовн. відмін. мюжнини вживається й закінчення -її (-її): добрії люди, сінїї хмари . . . — див. § 37.

Про сполучення з числівниками два, три тощо див. § 30. Увага.

Див. іще § 78.

2. Приклади до род. відм.: до білих, тихих, сініх, безкраїх (степів, морів, хмар), Шевченкових, шевцевих, тітчиних.

Родовий
відмінок

3. Приклади до давальн. відм.: зрадів білим, тихим, сінім, безкраїм (степам, морям, хмарам), Шевченковим, шевцевим, тітчиним.

Давальний
відмінок

4. Приклади до знахід. відм.: про білі (коні, телята, качки), тихі, сіні, безкраї (степі, моря, хмари), давні (людей), Шевченкові, Шевченкових, тітчині, тітчиних.

Знахідний
відмінок

5. Приклади до орудного відм.: перед білими, тихими, сіними, безкраїми (степами, морями, хмарами), Шевченковими, шевцевими, тітчиними.

Орудний
відмінок

6. Приклади до місцевого відм.: на білих, тихих, сініх, безкраїх (степях, морях, хмарах), Шевченкових, шевцевих, тітчиних.

Місцевий
відмінок

Увага. Усі прикметникові іменники, як от будівничий, мотий (місяць), подорожній . . ., ворові, мостові, придане . . ., відмінюються як звичайні прикметники — до будівничого, будівничі, з будівничими, без молоді, з ворового і т. ін.

Щодо власних імен (прізвищ та географічних назв) прикметникових, то див. §§ 78 та 81.

Займенник

§ 40. Особовий і зворотний займенник.

Однина			Множина	
Наз. в.	Я	ти	ми	ви
Род. в.	мене	тебе	нас	вас
Дав. в.	мені	тобі	нам	вам
Знах. в.	мене	тебе	нас	вас
Оруд. в.	мною	тобою	нами	вами
Місц. в.	на мені	на тобі	на нас	на вас

Наз. в.	він <i>воно</i>	вона	вони
Род. в.	його (нього)	її (неї)	їх (них)
Дав. в.	йому	їй	їм
Знах. в.	його (нього)	її (ню, неї)	їх (них)
Оруд. в.	ним, їм	нею (єю)	німи, їми
Місц. в.	на ньому, нім, йому	на ній, їй	на них, їх

Форми займенника 3-ї особи після прийменників уживаються з *н* (до нього, за неї, на ню . . .), хоч можна й без *н* (до його, на йому . . .). Лише в орудному відмінку можна вживати форми з *н* без прийменника: ним, нею, німи.

§ 41. Присвійні займенники.

	Однина	Множина
Наз. в.	мій <i>моє</i>	мої
Род. в.	мого	моїх
Дав. в.	моєму	моїм
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	моїм	моїми
Місц. в.	на моєму, моїм	на моїх

Так само відміняються *твій, свій*.

§ 42. Вказівні займенники.

	Однина	Множина
Наз. в.	той <i>те</i>	ті
Род. в.	того	тих
Дав. в.	тому	тим
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	тим	тим
Місц. в.	на тому, тім	на тих

Так само відміняються *той, тамтій*.

Наз. в.	цей <i>це</i>	ці
Род. в.	цього	цих
Дав. в.	цьому	цим
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	цим	цими
Місц. в.	на цьому, цім	на цих

Так само відміняються *оцей* та рідше вживає *сей* (але звичайне у таких виразах, як *сього року, сію ніч, себто* тощо).

§ 43. Питальні займенники.

Наз. в.	хто	що
Род. в.	кого	чого
Дав. в.	кому	чому
Знах. в.	кого	що
Оруд. в.	ким	чим
Місц. в.	на кому, на кім	на чому, на чім

	Однина	Множина
Наз. в.	чий <i>чиє</i>	чий
Род. в.	чийого	чийих
Дав. в.	чиєму	чийим
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	чийим	чийими
Місц. в.	на чиєму, на чийим	на чийих

§ 44. Неозначені займенники.

	Однина	Множина
Наз. в.	увесь (весь) <i>усе</i>	усі
Род. в.	усього	усіх
Дав. в.	усьому	усім
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	усім	усіма
Місц. в.	на всьому, на всім	на всіх

§ 45. Складені займенники.

Складені займенники відміняються лише в основній частині:

Хтось — *когось* — *комусь* — *кимсь* і *кімось* . . .

Щось — *чогось* — *чомусь* — *чимсь* і *чімось* . . .

Чийсь — *чийогось* — *чиєсь* — *чийимсь* і *чийимось* . . .

Котрийсь — *котрогось* — *котро́мусь* . . .

Де́хто — *де́кого* — *де́кому* — *де́* на кім і на *де́кім* . . .

Де́який — *де́якої* — *де́яким* — на *де́яких* і *де́* на *яких* . . .

Ніхто́ — *ні́кого* — *ні́кому* — *ні* на *ко́му* і на *ні́кім* . . .

Ні́який — *ні́якого* — *ні́якому* — *ні* на *я́кім* і на *ні́якім* . . .

Що́будь — *чо́гоб́удь* — *чо́муб́удь* — на *чо́муб́удь* . . .

Хто́не́будь — *кого́не́будь* — *кому́не́будь* . . .

А́бихто́ — *а́бі́кого* — *а́бі́кому* . . .

А́бі́який — *а́бі́якого* — *а́бі́якій* . . .

Щодо розділки (-), то див. § 94.

Усі інші займенники: *наш, ваш, ко́жесн, жа́ден* (ко́жний, жа́дний), *всѣ́кий, я́кий, котри́й, і́нший, іна́кий, всѣ́нький, всѣ́лякий, са́мий, сам* відмінюються як прикметники (від займенника *сам* назовний відмінок множини *самі* і *самі*).

Примітка 1. Після всіх прийменників наголос переходить з останнього складу на перший у таких займенникових формах: *до мене, за тебе, на себе, з його, у неї, біля ко́го* (ко́гось), *від то́го, чо́го* (чо́гось), *цо́го, усьо́го, на то́му, при цо́му, ко́му* (ко́мусь), *чо́му* (чо́мусь), *всьо́му*.

Але коли такий займенник залежить не від прийменника, то й наголос не переходить: *до його́ хати* і т. ін.

Примітка 2. Замість форм *та, ту*, вживаються ще *та́я, ту́ю* (зокрема в значінні артикула). Про це, як також і про можливість *тій, цев...* див. § 37.

Примітка 3. Замість деяких із наведених форм займенників в українському письменстві трапляються й інші, як рівнобіжні: а) *мо́його, тво́його, сво́його* (= *мого, твого, свого*), б) *мо́йому, мо́йму, мо́му, сво́йому...* (= *моєму...*), в) *то́бі, ті́ї, то́ї, цє́ї, ці́ї, усьє́ї, усі́ї* (= *ті́бі, ці́ї, всі́ї*), г) *то́ю, цє́ю, всє́ю* (= *ті́єю, ці́єю, всі́єю*), г) *усь́ми* (= *всі́ма*).

Числівник

§ 46. Відмінювання числівників.

Числівник *оди́н, одно́* (одне́), *одна́* відмінюється так, як займенник *той, те, та* (див. § 42): *одного́, одні́єї...*

Примітка. Про рівнобіжні форми *одно́ї, одно́ю...* див. § 45 Примітка 3.

Інші відмінюються так:

Наз. в.	два	дві	три	чотири
Род. в.	двох		трьох	чотирьох
Дав. в.	двом		трьом	чотирьом
Знах. в.	= Наз. або Род.		= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	двома́		трьома́	чотирма́
Місц. в.	на дво́х		на трьо́х	на чотирьо́х
Наз. в.	п'ять	шість	сім	вісім
Род. в.	п'ятьо́х	шістьо́х	сімо́х	вісьмо́х
Дав. в.	п'ятьо́м	шістьо́м	сімо́м	вісьмо́м
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	п'ятьма́	шістьма́	сімома́	вісьмома́ або вісьма́
Місц. в.	на п'ятьо́х	на шістьо́х	на сімо́х	на вісьмо́х

Цілком так, як *п'ять* або *шість*, відмінюються числівники *дев'ять, де́сять, одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п'ятна́дцять, шістна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев'ятна́дцять, кілька́дцять, стона́дцять, два́дцять, три́дцять, п'ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т, дев'ятдеся́т, кількадеся́т*, але всі вони в родов., давальн., місц. відмін. іноді вживаються з закінченням (старішим) **-и**: з *п'ятьо́х душ* — з *п'яті́* (шесті́, семи́, восьми́) *душ*, *рад і два́дцятьо́м карбіванцям* — *рад і два́дцяти́ карбіванцям*, *шістдеся́тьо́х робітників* — *шістдеся́ти́ робітників* і т. ін.

Складені числівники на означенні сотень — *дві́сті* (не «двіста»), *три́ста, чоти́риста, п'ятсо́т, шістсо́т, сімсо́т, вісімсо́т, дев'ятсо́т* — відмінюються. розпадаючись: з *дво́х со́т душ*, *рад п'ятьо́м ста́м карбіванцям*, *без дев'яти́ со́т душ*, з *чотирма́ ста́ми робітника́ми*, *на п'ятьо́х ста́х карбіванця́х* і т. ін. але вживаються й без відмінн закінчень: *без шістсо́т душ*, з *п'ятсо́т людьми́*, *на чоти́риста сімдеся́т ві́сім тис́яч шістсо́т п'ятдеся́т дев'ятьо́х карбіванця́х...* (у таких складених числівниках відмінюється тільки останній числівник, як також і в рядових числівниках: з *вісімсо́т три́дцять п'яти́м* і т. ін.).

Числівники *соро́к, дев'яно́сто* (= *дев'ятдеся́т*), *сто* вживаються в родовому, давальн., місц. відмін. з закінченням **-а**: з *соро́ка, дев'яно́ста, ста*, а для орудного відм. вживаються форми *стома́, соро́кома́* або *соро́кма́*.

Числівники *скі́льки, кі́лька, де́кілька, сті́льки, бага́то* відмінюються як *два*: *скі́лько́х, скі́лько́м, скі́лькома́, бага́тьо́х, бага́тьо́м, бага́тьма́* (бага́тьома́)...

Збірні числівники *дво́є, обо́є, трьо́є* не відмінюються, замінюючись у непрямих відмінках формами від *два, оба́, три*: *дво́х, дво́м...*

Збірний числівник *обидва́, обидві́* або відмінюється як *два*: *обидво́х, обидво́м...*, або (частіше) замінюється в непрямих відмінках формами від давнього, але маловживаного тепер *оба́, обі́*: *обо́х, обо́м, обо́ма, на обо́х*.

Збірні числівники *че́тверо, п'я́теро, ші́стеро, се́меро, во́сьмеро, дев'я́теро, де́сятеро, одина́дцятьо́ро...* зрідка відмінюються як *два*: *четверо́х, четверо́м, четверо́ма, на четверо́х* і т. ін.

§ 47. Рядові числівники.

1. *перший* (*перше, перша*), 2. *другий*, 3. *третій*, 4. *четвертий*, 5. *п'ятий*, 6. *шостий*, 7. *сьомий*, 8. *восьмий*, 9. *дев'ятий*, 10. *десятий*, 11. *одинадцятий*, 12. *дванадцятий*..., 20. *двадцятий*, 30. *тридцятий*, 40. *сороковий*, 50. *п'ятдесятний*, 60. *шістдесятний*, 70. *сімдесятний*, 80. *вісімдесятний*, 90. *дев'янтдесятний* і *дев'яностий*, 100. *сотий*, 200. *двосотий*, 300. *трисотий*, 400. *чотирисотий*, 500. *п'ятсотий*, 1000. *тисячний*..., 1.000.000. *мільйонний* відмінюються як прикметники.

§ 48. Дробові числівники.

Дробові числівники вживаються так:

1. Коли чисельник 1, а знаменник будь-який числівник, то чисельник буде *одна*, а знаменник відповідний рядовий числівник жіночого роду однини: $\frac{1}{2}$ — *одна друга*, $\frac{1}{3}$ — *одна третя*, $\frac{1}{4}$ — *одна четверта* і т. ін. Відмінюються вони як звичайні рядові числівники: *ділити на одну двадцять*...

Половина ($\frac{1}{2}$), *третина* ($\frac{1}{3}$), *четвертина* (або *чвертка*) відмінюються як звичайні іменники.

2. Коли чисельник 2, 3, 4, 5 і т. д., а знаменник 2, 3, 4, 5 і т. д., то чисельник буде *два, три, чотири, п'ять* і т. д., а знаменник *других, третіх, четвертих, п'ятих* і т. д.: $\frac{5}{2}$ — *п'ять других*, $\frac{2}{3}$ — *два третіх*, $\frac{3}{4}$ — *три четвертих*, $\frac{4}{5}$ — *чотири п'ятих*, $\frac{3}{6}$ — *три п'ятих*, $\frac{2}{7}$ — *два сьомих*, $\frac{3}{10}$ — *дев'ять десятих* і т. ін.

3. Числівники *півтора* (*карбованиця, відрі*), *півтори* (*кварту*), *півтретья* ($\frac{2}{3}$), *півчверта* ($\frac{3}{4}$), *півп'ята* ($\frac{4}{5}$), *півшоста* ($\frac{5}{6}$), *півсьома* ($\frac{6}{7}$), *піввосьма* ($\frac{7}{8}$), *півдев'ята* ($\frac{8}{9}$)... *півтораста* (150), *півтретьаста* (250), *півчвертаста* (350)... не відмінюються*).

Примітка. Щодо сполучення іменників та прикметників із числівниками *два, дві, обидва, обидві, три, чотири*, то див. § 30₃ Увага.

Про правопис прислівникових числівників, як *поперше, подріже, уперше, удриже, вдесьтеро*..., див. § 94₂.

Про правопис числівників у складених словах див. § 21₃.

*) З іменниками *пів* пишеться разом, коли виходять у суцільне слово: *південь, півнарібок, піваркуш, півкварту, півполукіпок, піврік* і т. ін. (тобто коли можливі форми *півднем, півнарібоків* і т. ін.); в інших випадках пишеться окремо: *пів Харкова, пів доповіді*.

Дієслово

§ 49. Дійсний спосіб.

1. Особові закінчення дієслів теперішнього часу та майбутнього простого (доконаного):

	I група	II група
	[е/у (є/ю)]	[и/я, а (ї/я)]
Однина		
1 ос.	-у (-ю)	-ю, -у
2 ос.	-еш (-єш)	-иш (-їш)
3 ос.	-е (-є)	-ить (-їть)
Множина		
1 ос.	-емо (-ємо)	-имо (-їмо)
2 ос.	-ете (-єте)	-ите (-їте)
3 ос.	-уть (-ють)	-ять, -ать

Увага 1. За винятком лише 4 дієслів (див. Увагу 6) усі дієслова української мови щодо особових закінчень теперішнього часу належать до I або до II групи.

До II групи належать:

а) Усі з дієменником на *-ити* (після голосних *-іти*): *хвалити* — *хвалиш, хвалить, хвалимо, хвалите, хвалять, гонити* — *гоним, гонить...*, *варити* — *варить...*, *робити* — *робимо...*, *бачити* — *бачим, бачать...*, *коїти* — *коїш**)...

б) Деякі дієслова на *-іти, -ати, -ти*: *веліти* — *веліш...*, *сидіти* — *сидіш...*, *кричати* — *кричиш...*, *бігти* — *біжиш, біжить...* Майже всі вони мають наголошене закінчення, за винятком окремих тільки дієслів: *вісити* — *вісиш, вісить...*, *відіти* — *відидиш, відидять...*, *місити* (*місити*) — *місиш, остогідити* — *остогідить...*

Усі інші дієслова належать до I групи: *паси* — *пасеш...*, *ждати* — *ждеш...*, *горнути* — *горнеш...*, *клясти* — *клянеш...*, *чїти* — *чїєш, чїє...*, *знати* — *знає...*, *вішати* — *вішаєш...*, *дарувати* — *даруєш...*

До цієї ж групи належать і *бороти, пороти, колоти, полоти, молоти, орати, хотіти* (*хочеш, хочуть*, але від *хтіти* — *хтять*).

*) Дієслова *біти* (*б'єш...*), *літи* (*ляєш...*), *ріти* (*рієш...*), *шїти* (*шїє...*), *жїти* (*жїєш...*), *віти* (*віє...*), *віти* (*віє...*) і подібні не становлять винятку з цього правила, бо в них закінчення дієменника не *-ити, а -ти*.

Усі дієслова на **-отати** I групи, на **-отити** — II: *цокотати* — *цокочу*, *цокочеш*, *цокочуть* . . . ; *цокотіти* — *цокочу*, *цокотили*, *цокотять* . . . ; *муркотати* — *муркочу*, *муркочеш* . . . ; *муркотіти* — *муркочу*, *муркотили* . . . ; *булькотати* — *булькочу*, *булькочеш* . . . ; *булькотіти* — *булькочу*, *булькотили* . . . ; *гуркотати* — *гуркотіти*, *гримотати* — *гримотіти* . . .

Примітка. Дієслова II групи з ненаголошеним закінченням у народніх говорах часто змішуються з дієсловами I групи (через те, що ненаголошені *е* й *и* змішуються), і в українській поезії трапляються такі форми, як *кїне*, *носе*, *рббе*, *говббе* . . . , замість *кїнитъ* *носитъ*, *рббितъ*, *говббитъ* . . .

Увага 2. Щодо розподілу дієслів обох груп на підгрупи, тобто щодо визначення правил уживання в закінченнях *у* чи *ю*, *о* чи *є*, *и* чи *ї*, **-ать** чи **-ять**, то треба пам'ятати це:

а) **-є** (I гр.) й **-ї** (II гр.) вживається тільки після голосних: *дає*, *граєи*, *купїємо*, *яснієте* . . . , *коїть*, *гоїте* . . .

Примітка 1. Це становлять винятку *лє*, *лєи* . . . , *лють*, *б'є* . . . , *б'ють*, *в'є* . . . , *в'ють* . . . , *п'є* . . . , *п'ють*, бо тут перед закінченням у минулому був також голосний: *лєиє*, *кнють* . . .

Примітка 2. У дієсловах I групи в 3 особі однини в народніх говорах ненаголошене **-є** після *а* (*я*) часто може віпадатися, що вживається й у поезії: *ниті*, *співі*, *зна*, *гуля* . . . (але не в дієсловах на **-аєти**).

б) *я* і *ю* не пишуться після *ж*, *ч*, *ш*, *щ*: *біжати*, *кричати*, *діжати*, *тріщати*, *біжю*, *кричю* . . .

Увага 3. У дієсловах II групи в 1 особі однини приголосні *д*, *т*, *с*, *з* змінюються на *дж*, *ч*, *ш*, *ж*, а *зд*, *ст* — на *ждж*, *щ*: *водити* — *воджу*, *вертати* — *верчу*, *возити* — *вожу*, *носити* — *ношу*, *їздити* — *їжджу*, *вімостити* — *вімощу* . . .

Також звичайно змінюються ці звуки в дієприкметниках на **-ний** від таких дієслів, а також у ввідних дієсловах із наростками **-ува-** та **-а-**: *засуджений*, *крічений*, *вбжаний* (*возити*), *ношений*, *приніджувати*, *викочувати*, *винишувати*, *розкїшувати*, *походжати*, *саджати* . . .

У віддієслівних іменниках на **-ння** зміна ця обов'язкова, коли перед **-ння** *є*: *відродження*, *розходження*, *золочення*, *відношення*, *розгніждження*, *спроцення* . . . (але *водіння*, *возіння*, *носіння*, *крутіння* . . .). Див. ще § 71_г.

Примітка 1. Такі форми дієслова, як *сказіось*, *крутію*, *сидію*, *носію*, *возію*, *розкїшувати* тощо, в народніх українських говорах досить поширені, і їх спостерігаємо й у красному письменстві.

Примітка 2. Це змішувати змінне *г* — *ж* і *д* — *дж*: *напруга* — *напружуєсь*, *напруження* . . . , але *ходити* — *ходжу*, *розходження* і т. ін.

Увага 4. У дієсловах II групи після губних (*б*, *п*, *в*, *м*, *ф*) перед *я* (як і перед *ю*) з'являється *л*: *люблять*, *куплять*, *люблять*, *люблять* (як і *люблю*, *куплю* . . .).

Увага 5. Частка **-ся** (**-сь**), як і в усіх дієслівних формах, пишеться вкупі, при тім у дієсловах I групи в 3 особі однини перед **-ся** (**-сь**) з'являється **-ть**: *берієся*, *берієся*, *беріється*, *берється*, *знається* . . .

Примітка. Як діалектична західноукраїнська прикмета, трапляється в письменстві *ся* й перед дієсловом: *ся купів* і т. ін. Але вирази як *ся мави*, як *ся маєте* цілком уявнені в літературній мові.

Увага 6. Чотири дієслова становлять окрему групу закінченнями теперішнього часу — це *їсти*, *бїти*, *дати*, (*розно-*, *відно-* . . .) *-вісти*.

Однина

1 ос.	їм	(єсьм)	дам	відповім
2 ос.	їси	(єси)	даси	відповіси
3 ос.	їсть	є, єсть	дасть	відповість

Множина

1 ос.	їмо	(єсьмо)	дамо	відповімо
2 ос.	їсте	(єсте)	дасте	відповісте
3 ос.	їдять	суть	дадуть	відповідять

Від дієслова *бїти* звичайно вживається тільки форма *є* (*єсть*), заступаючи всі інші форми (тобто і для 1 й 2 ос. однини і для всіх трьох осіб множини); форма *суть* трапляється лише в книжній мові, інші зрідка і в народніх говорах і в книжній мові.

2. Майбутній час недокований вживається в українській мові в таких формах:

а) Недоконаний дієсменник + форми теперішнього часу помічного дієслова *няти*, що стали ніби дієслівними закінченнями, цілком злившись із дієсменниками: *пекті́му*, *пекті́меи*, *пекті́ме*, *пекті́мемо*, *пекті́мете*, *пекті́муть* і т. ін.

б) Рідше вживається недокований дієсменник + помічне дієслово *бїти*: *бїду*, *бїдеш*, *бїде*, *бїдемо*, *бїдете*, *бїдуть* *пекті* і т. ін.

Майбутній час

Минулий час

3. Родові закінчення для форм минулого часу: **-в** або **чистий** **пень** для чоловічого роду однини. **-ло** — ніякого й **-ла** — жіночого та **-ли** для множини: *брав, ніс, пік, стеріг, утік, брало, неслб, пекло, стерегло, утекло, брала, несла, пекла, стерегла, утекла, брали, несли, пекли, стерегли, утекли* . . .

Передмину-
лий час

4. Передминулий час дієслова складається з форм минулого часу його та минулого часу від помічного дієслова *бути*: *ходив, був, була, робила* . . .

§ 50. Наказовий спосіб.

Крім форм 2 особи однини й множини для наказового способу в українських дієсловах є ще окрема форма 1 особи множини.

Повне закінчення форм наказового способу:

2 особа	однини	-и
1 особа	множини	-імо
2 особа		-іте

Але це закінчення в цілості вживається лише із спеціальними стилістичними намірами (як архаїзм: *ідімо, ідіте* . . .) і тільки в частині дієслів, у звичайній же мові воно буває в скороченні: або без голосних на місці **и** й **і**, або без голосних **о**, **е**.

-и, -ім, -іть

1. Закінчення **-и**, **-ім**, **-іть** звичайно буває:

а) Під наголосом: *беріи, берім, беріть* . . ., *печіи, печім, печіть* . . ., *живіи, живім, живіть* . . . (Також із приростком **ви-**: *виберіи, виберім, виберіть* . . .).

б) У дієсловах із наростком **-н-** після приголосного (без наголосу): *кріжніи, кріжнім, кріжніть, стіжніи, стіжнім, стіжніть* . . ., а також у таких, як *підкресліи, підкресліть, нескійгли, скіймли, скійгліи, провіттри* . . .

Скорочення
и й і

2. Майже в усіх інших дієсловах із ненаголошеним закінченням закінчення наказового способу буває із скороченням **и** (2 особа однини) й **і** (1 й 2 особи множини), а саме:

а) Після голосних замість цих закінчень буде **-й** (але з **-мо** й **-те**): *купуй, купуймо, купуйте, стій, стіймо, грай, граймо, грайте, ший, шиймо, шийте* . . .

б) Після приголосних, що надаються до пом'якшення (**д**, **з**, **л**, **н**, **с**, **т**), замість голосних **и**, **і** в закінченні лишається лише пом'якшеність тих приголосних (але з **-мо**, **-те**): *сядь, сядьмо, сядьте, злязь, злязьмо, злязьте, вільволь, вільвольмо, віль-*

звольте, стань, станьмо, станьте, повісь, повісьмо, повісьте, трать, тратьмо, тратьте, чисть, чистьмо, чистьте . . .

в) Після приголосних, що не надаються до пом'якшення (взагалі або тільки в кінці складу: **б**, **п**, **в**, **м**, **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **р**), ті **и**, **і** зовсім зникають (але з закінченням **-мо**, **-те**): *не горб(ся), горбмо(сь), горбте(сь), сип, сипмо, сипте, став, ставмо, ставте, ознайом, ознайоммо* (але й *ознайомім*), *ознайомте, ріж, ріжмо, ріжте, плач, плачмо, плачте, руш, рушмо, руште, мориц, морицмо, морицте, вір, вірмо, вірте* . . .

Примітка. Від дієслів *їсти*, *-вісти* наказовий спосіб *їж, їжте, розповіж* . . ., а іноді і старіші *їдож, їдожте, розповідж* . . .

Увага 1. **г** і **к** перед закінченням у наказовому способі дієслів переходять на **ж**, **ч**: *лягті — ляж, ляжмо, ляжете, бігті — біжй . . ., пекті — печй . . .*

Увага 2. Усі дієслова з наростками **-ува-**, **-юва-** мають одноманітні форми наказового способу: *розкажуй, просмоблуй, обмірюй* . . .

Увага 3. Частка **-ся** (**-сь**), як і в дієсловах дійсного способу, не змінює правопису форм дієслів наказового способу: *мучся, мучмося, мучтесь, траться, тратьмося, тратьтесья, виносься* . . .

§ 51. Дієйменник.

Закінчення дієйменників **-ти**: *ходити, пекти, ревіти, нести, лізти, кинути, хотіти, мерти, жити, годувати, злибшати, пектисся (пектись), годуватися (годуватись)* . . .

Примітка. У народніх говорах української мови є й форми скорочені, коли на закінченні **-ти** не падає наголос, або перед ним немає приголосного: *казать, брать, хотіть* . . . Вживаються такі форми і в красному письменстві.

§ 52. Дієприкметник.

З дієприкметників в українській мові залишилися у повній мірі лише дієприкметники на **-ний**, **-не**, **-на** та **-тий**, **-те**, **-та**.

1. Дієприкметники на **-тий** бувають із тих дієслів, що мають Дієприкмет-у дієйменникові перед **-ти** голосний або **р**, що належать до кореня: *ничи на -ТИЙ күйти — күйтий, біти — бітий, гріти — грітий, жати — жатий, відтяти — відтятий, терти — тертий* . . . (але *данний, знаний, придбаний* . . .).

Дієприкмет-
ники на -НИЙ
-ТИЙ

2. І -ний і -тий мають дієслова з наростком -н- (-ну-):
кинути — *кинений* і *кинутий*, *уснути* — *уснуений* і *усну-
тий*, *вернути* — *вернений* і *вернутий*, *замкнути* — *замкнений*
і *замкнутий* . . .

Також деякі інші: *колоти* — *колений* і *колотий*, *молоти* —
мелений і *молотий*, *пороти* — *порений* і *поротий*.

Дієприкмет-
ники на -НИЙ

3. Від інших дієслів дієприкметники мають закінчення на -ний:
писати — *писаний*, *нагуляти* — *нагуляний*, *красти* — *кра-
дений*, *стрігати* — *стріганий*, *дарувати* — *дарований*, *малю-
вати* — *мальований*, *копіювати* — *копійований*, *сіяти* — *сія-
ний*, *варити* — *варений*, *купити* — *куплений*, *вразити* —
вразений, *мостити* — *мощений*, *погасити* — *погашений*, *гро-
мадити* — *громаджений*, *вертати* — *верчений* . . .

Увага. Від дієслів з приголосними, -и- (-ї) або -ну- пе-
ред -ти в дієприкметниках дієприкметники приймають е (після
голосних є) перед -ний; в дієприкметниках від інших дієслів
зберігається голосний дієприкметника:

<i>скласти</i> — <i>складений</i>	<i>складати</i> — <i>складаний</i>
<i>запрягти</i> — <i>запряжений</i>	<i>запрягати</i> — <i>запряганий</i>
<i>розгребти</i> — <i>розгребений</i>	<i>розгрібати</i> — <i>розгрібаний</i>
<i>повісити</i> — <i>повішений</i>	<i>повішати</i> — <i>повішаний</i> , <i>пови- вішувати</i> — <i>повивішуваний</i>
<i>виїздити</i> — <i>виїжджений</i>	<i>виїжджувати</i> — <i>виїжджува- ний</i>
<i>розрізати</i> — <i>розрізаний</i>	<i>розрізняти</i> — <i>розрізняний</i> , <i>розрізнявати</i> — <i>розрізнява- ний</i>
<i>позичити</i> — <i>позичений</i>	<i>позичати</i> — <i>позичаний</i>
<i>ставити</i> — <i>ставлений</i>	<i>ставляти</i> — <i>ставляний</i>
<i>згорнути</i> — <i>згорнений</i> (<i>згорнутий</i>)	<i>згортати</i> — <i>згортаний</i>
<i>вигоїти</i> — <i>вигоєний</i>	<i>вигоювати</i> — <i>вигоюваний</i>

Від дієслова *їсти* — *їдений* і *їдений*.

Щодо одного н в дієприкметниках, то див. § 18_г. Увага.

Про ж. ч. ш. дж. щ. ждж із з. т. с. д. ст. зд перед -ений
див. § 49, Увага 3.

§ 53. Дієприслівник.

Дієприслівники на -чи теперішнього часу витворюються з пня
теперішнього часу дійсного способу з тим самим голосним перед
закінченням -чи, що й у 3 особі множини дійсного способу:
беруть — *беручи*, *кажуть* — *кажучи*, *бачать* — *бачачи*,
сидять — *сидячи*, *виробляють* — *виробляючи*, *вироблюють* —
вироблюючи, *біжать* — *біжачи*, *летять* — *летячи*, *сплять* —
сплячи . . .

Дієприслівники на -ши минулого часу витворюються з пнів
минулого часу: *ніс* — *нісши*, *пік* — *пікши*, *брав* — *бравши*, *ку-
пував* — *купувавши* . . .

III

ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ*)

ПРИГОЛОСНІ

Чуже л

§ 54. Чужомовне і в українській мові почасти передаємо як нем'яке, себто *ле, ла, ло, лу, л*, почасти як м'яке, себто *лі, ля, льо, лю, ль*. Це пояснюється головним чином тим, що чужі слова заходили до нас із різних мов, у різні часи і різними шляхами.

Запозичення старіші, особливо до середини 19 сторіччя, більше засвоєні з нем'яким *л*, запозичення пізніші — з *л* м'яким. Точно визначити випадки з м'яким і нем'яким *л* неможливо.

Нем'яке л

1. а) У словах грецького походження, як здавна запозичуваних з нем'яким *л*, звичайно пишемо *ла, ло, лу, л*, а також і в старих запозиченнях із інших мов:

а) *ла* — атланти, Атлантійський океан, атлас, Лакедемон, лаконізм, латинський, облатка, паралакса, пластика, Платон, платонічний, протоплазма, сталактит, схоластика, фабула, фаланга, філантропія, фістула, формула, халат, шарлатан, шкатула, при чім а завжди після подвоєного *л*: вілла, Геллада, Сцілла;

б) *ло* — аналогія, (логіка, капалог, пролог, рефлексологія...), гелоти, диплом, кілограм, колона, колонія, колос, Лондон, охлократія, пілот, талон, троглодит, філоксера, філософія, хлор, циклон, Ціклони, при чім о завжди після подвоєного *л*: Бйондello, Льонгфелло;

в) *лу* — лунатизм, плутократія, Поллукс;

г) *л* у кінці складу — адмірал, арсенал, артикул, бал (= відзначення, але *баль* = бенкет), Балкани, бокал, генерал, Далмация, журнал, ідеал, інтернаціонал,

*) До чужих слів не належать перепяті з якоїсь чужої мови слова, або вже цілком засвоєні народною мовою, як от: базар, галун, картоня, лось, лантух, мичар, плуг тощо. Тим то й подані далі правила до них не стосуються.

капітал, капітул, квартал, меморіал, мінерал, оргінал, офіційал, офтальмоскоп, протокол, професіонал, скандал, скрупул, Стамбул, стимул, талмуд, Тантал, титул, фалд, фали, февдал, фінал, фурункул, Халдея і деякі інші.

б) Сполучення *le* послідовно передаємо через *ле* (з «середнім л» — див. § 15, Увага 4): білет, галера, делегат, електричний, Каледонія, колега, легенда, лекція, Ленав, Палермо, телеграма, холера і т. ін., але див. § 71.

в) В англійських словах у кінці та перед приголосними не пишемо *ь*: Албйон, біл, бул, бульдор, Велз, Вілсон, Далтон, гомрїул, голкіпер, Джон Мілл, Мілтон, Фултон, Чарлз, Шеффїлд і т. ін.

2. В інших випадках новіші запозичення з західно-європейських мов віддаємо м'яким *л*:

М'яке л

а) *ля* — аероплян, баляда, баляне, баціля, бїля (хоч старе бїлля), вакубля, гіперболя (у закінченнях -ля завіди, окрім небагатьох винятків — див. 1аа) галантерія, деклямація, залья, іслям, Калїбрія, капеля, капсуля, клявіш, кляса, лабораторія, лява, ляон-теніс, лягїна, ляєс, Ля-Мани, Лямартїн, ляндишфїт, лятифїндія, лифет, макулятура, Малага, Мон-Блян, новеля, номенклатура, парлямент, плян (хоч уживається й план), плянтація, плятина, плятформа, пляц, плянкарта, постулят, проклямація, скалья, тарантеля, фляжон, флямїно, флянеля, циферблят, шкарлятина, шляфрок;

б) *льо* — бальон, бальонувати, бльокада, віольончеля, кольоквіом, Кольомбо, кольорит, льобунг, льокавт, Льокарно, льомбард, одекольонь (і одеколон), пльомба, сільо, фабльо, фльора, фльота, шабльон;

в) *лю* — блюза, інфлюєнца, Лювр, люза, люпа, металюргія, Нібелюнгі, целюля, целюльоза, целюльoid;

г) *ль* у кінці складу — автомобіль, адюльтер, альгебра (завіди так у початку слова, коли це арабський член), Альжїр, алькоголь, альфабет (але алфавит), альхемія, асфальт, бальжон, бензол, бінжаль, бухгалтер, васаль, вольт, Гвадалькївір, гвельфи, голф, кальвінізм, опаль, п'єдесталь, порталь, Сенегаль, скальд, фільтр, Цельсій і багато інших.

Зокрема м'яким л віддаємо чуже і послідовно в комплексах — лювати, люція, ляндія, ляр, лярний..., лярія-, лятор, ляція, льний (див §§ 14₂ та 15₅ Увага 4), льоз, льоза, льозний і в усіх вивідних від них словах: протоколювати, титулювати, революція, Гренляндія, Естляндія, Ляплляндія, Ютляндія, циркуляр, канцелярія, регулятор, спекуляція, капітальний, скрофульбоз, целюльбоза, компіляторський, маніпулянтка і т. ін.

Про лі з лі див. § 62₁.

Чуже h — g

§ 55. Чуже h передаємо нашим г, покладо чужого g, то в новіших запозиченнях його треба передавати через г, у запозиченнях же засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим г (порівн. § 54): Англія, газ, газета, гама, гегемонія, генеалогія (логіка...), генерал, геній, географія (граматика, програма, грамофон, діаграма, графіка, грам, кілограм...). Германія, гігієна, гімназія, гіпс, градус, граф, Грузія, група, дифтонг, егоїзм, організація, педагог, Ріга, трагедія, фігура й ін., але агент, агітація, агроном, Арагонія, брасінг, Бріоґге, Гамбург, Гесель, гідальго, гусеноти, Гюґо, Гарбінтія, Гарбінна, гвардія, Гвінея, Гергард, Гете, Геттінген, Гібелін, Гірлянда, Глівберова сіль, Глядіятор, Гнайс, Гольфштрот, Гранада, Грандіозний, Гріс, Гума, Густав, диригент, елегантний, інтелігент, лінгвіст, міграція, Чікаґо і т. ін.

Чуже Ф

§ 56. У чужих словах пишемо ф (а не хв): факт, француз, форма, фунт, фабрика, фанатизм, фантазія, фаховий, фамілія, фундамент, фотографія, філософія, філологія, фундатор, фалшивий, фосфор, фінанси, реферат, офіційальний, професор, реформа, Гаммерфест, Фавст і т. ін.

Грецьке ϑ (th)

§ 57. Грецьке ϑ (th) передаємо через т (а не через ф): не тільки театр, теологія, бібліотека, теорія, метода, атеїзм, але й пінос, етер, катедра, міт, ортографія, арифметика, дитирамб, логаритм, етіопський, Пітагор, Атені, Корінт, Методій і т. ін.

Так само: Теофан, Теодор, Теодосій, але Федір (рідше Хведір), Тимофій, Афон (рідше Атос), Хома. Та коли ці ймення відносяться до людей Західної Європи, то теж вживаємо Тома, Теодор.

§ 58. Грецьке β у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через в: Вавилон, Василь, Варвара, Візантія, Віфлеєм (юдейський), херувім, символ, диавол, амвон (й амбона); але як ці слова перейшли до нас із Заходу, то пишемо їх через б: Арабія, базиліка, біблія, бібліотека, базальт, алябастер, Бакх, бакханка, бакханалія, барбаризм, барбар (і варвар), Теби, Бетлегем (в Америці).

§ 59. Грецьке σ на початку слова і між голосними передаємо через с: Софія, Василь, Настасія, філософія, софіст, теософія, просодія, семасіологія, також гексаметр, дисентерія; але фріза, фазя, база, гіпотеза, бальзам, фізика, фантазія, Азія.

Так само з с пишемо й такі (романського походження) слова: інтенсивний, емульсія, претенсія, університет, каруселя, але презумпція й под.

Еспанське s між голосними, еспан. s передаємо через с: песета, Венесуеля, Вальпараїсо, Росаріо, Веляскес.

§ 60. Англійське w і перед голосними передаємо через в (а не через у): Вайлд (не Уальд), Вайт (не Уайт), Велз (не Уельс), Вітман (не Уітман), Віклев (не Уіклев), Вестмінстер (не Уестмінстер), ват, кіловат і т. ін.

§ 61. У чужих словах приголосні не подвоюємо: акумуляція, апарат, асимілювати, балаяст, белетристика, група, жи-рафа, іділічний, інтелектуальний, коміна, сума, територія і т. ін.

Лише в окремих словах заховується подвоєння: авва, барокко, брутто, б'яла, ванна, вілла, галло, геєнна, донна, мадонна, манна, мотто, нешто, осанна, равві і деякі інші та звичайно (між голосними) у чужих власних назвах: Гарбінна, Шіллер, Міюллер, Ніцца, Андорра, Аннам, Едда, Мекка, Діккенс, Марокко, Аллаах, Памті, Тассо, Ганновер, Страделла, Галлія, Ціммерман, Сієрра, Едесса, Шеффільд і т. ін.

Примітка. Подвоєні приголосні зникають й у всіх вивідних словах: галліцизм (від Галлія), марокканець, шеффільдський тощо, але в прикметниках перед наростком -ськ- пишемо одну приголосну: андорський, едеський і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже і

§ 62. Чужомовне *і* (*у*) в українській мові в одних випадках передаємо через *і*, в інших через *и*.

і (іа, іе, ію...)

1. Завсідні пишемо в чужих словах *і*:

а) У початку слова: *історія, імперія, ідея, інститут, Італія, Ісландія* і т. ін. Пор. § 32.

б) Після всіх пригол. перед голосн. та *й*, при чім чуже *іа* передаємо через *іа, іе* — через *іе, іи* — через *ію* (у загальних іменниках), але *іо* через — *іо*: *матеріал, історія, копія, Азія, соціалізм, спеціальний, мініатюрний, паліатив, амоніа, діалект* і т. ін.; *авдієнція, гієна, клієнт, пієтет, Трієст* і т. ін.; *тріюмф, тріюмфірат, радіос, консіліум, медіум*, але *Кіу-Сіу* і т. ін.; *ембріон, геліотрон, біоскоп, соціологія, аксіома, Онтаріо; критерій, радій* і т. ін.

Але іноді і перед голосними скорочується: *серйбзний, курйбз, бар'єр, ар'єргард, кар'єра, прем'єр, п'єдесталь, п'єса, Ф'оме* — див. іще § 68.

в) У власних пазвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Дізраелі, Дільман, Тільман, Тімур, Зібер, Мазіні, Мадзіні, Ціцерон, Россіні, де-Бюссі, Шіллер, Чімароза, Жід, де-Нансі, Мікель, Філіппо, Прісціян, Гомфрід, Едінбург, Едінберг, Сардінія, Тіроль, Кастілія, Тільзіт, Бразілія, Лузітанія, Абесінія, Мессіна, Сіцілія, Ляйтцір, Альжир, Чікаго, Вашингтон, Цюрих, Мадрид, Брістол, Гібральтар, Бірмінгем, Вікторія, Гімалай, Пекін, Берлін, Мітава, Вінніпег, Ніцца, Піренеї, Мехіко, Хіва, Капрі, Нагасаки, Гаїті, Бріндізі, Поті, Сансусі* і т. ін. (інша річ *Анди, Вогези, Кордильєри* тощо — тут множина).

Виятково, як старі запозичення, з *и* пишемо такі слова, як *Америка, Африка, Париж, Рига, Єгипет*.

Примітка. У вивідних словах від назв із *і* це і зберігається: *вашінгтонський, абесінець* і т. ін.

г) У всіх інших випадках після *б, в, г, ґ, к, л, м, н, п, ф, х* (у тім числі й у нарізках *-ік, -іка, -ікум, -ічний*...): *білет, вівісєкція, гігієна, кіно, ліга, міт, нігілізм, пілот, офіцібз, архів, комуніст, утопіст, націоналіст, соціалізм, економіст, комунізм, технік, техніка, технікум, технічний, академік, академічний, публіка, тропік, тропічний, графік, зграфічний, бакхічний, філософічний, кубічний* і т. ін.

Примітка. Так само й у нарізках при слов'янських ппх: *смуєбіст, україніст, боротьбізм* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях *и*: *митрополіт, євангелік, єпископ, католик*.

Увага. Після голосних у чужих словах *і* передаємо через *ї*: *Кійн, руїна, егоїст, Енеїда, прозайк, прозайчний, архайзм, теїн, наївний, цемольбід* і т. ін.

Але після приростків початкове *і* не змінюємо: *поінформувати, преісторичний, заінтересувати* і т. ін. Пор. § 4.

2. *и* в чужих словах пишемо у загальних назвах (не власних — див. 1в) після приголосних *д, т, з, с, ц, ж* (дж), *ш, ч, р*: *директор, методист, методика, методичний, тин, тиран, університет, марксист, пропозиція, цифра, енциклопедія, режис, масажист, шифр, чичероне, речитатив, експеримент, терорист, математик, математичний, фізика, історичний* і т. ін.

Але в кінці слова *і*: *жюри, понурі, колібри, парі, гаражірі, ефенді, мерсі*.

Примітка. Звичайно *і* не міняємо на *и*, коли слово має функціональне значіння, напр., у хемічних термінах: *хлорит* (при *хлорат*), *етін* (при *етен*), *бензіл* (при *бензил*) і т. ін.

§ 63. Чужі сполучення *еа, іа* передаємо в кінці відмінюваних Чужі *еа, іа*, слів через *ея, уя*: *ідея, алея, епопея, Психея, статуя, Генуя* *оа, іе, ео* й ін. і т. ін., але *Бенуа, Андреа, Франсуа* і т. ін.

В інших випадках сполучення *еа, іа* (франц. *ої*), а також завсідні *ао, оа, ае, іе, ое, ео, ии, іо* не змінюємо: *ідеальний, дуалізм, зуав, індивідуальний, вуаль, будуар, аксесуар, експлуатація, какао, каолін, Фігероа, боа, коаліція, фаетон, реакція, дуель, поет, дуумфірат, індивідуум, віртубз* і т. ін.

Але: *проект, реєстр, геєнна*.

Щодо *іа, іе, ію, іо* з чужих *іа, іе, іи, іо*, то див. § 62₁₆.

§ 64. Грецьке *η* в словах давно запозичених передаємо через *и*: Грецьке *η* *митрополіт, псалтир, Ярина, Дмитро*, але в словах ново-запозичених із Заходу передаємо через *е*: *летаргія, критерій, телеграф, система, атлет, оркестра, аритметика, бібліотека, гегемонія* і т. ін., а так само *Атени* (не *Афины*), *етер* (не *ефир*), *амнестія* (не *амнистія*), *магнет* (не *магнит*), *хемія* (і *альхемія*) і т. ін.

Чуже е в по-
чатку слова

§ 65. На початку слова *е* в чужих словах передаємо через *о* (а не *є*): *Европа*, *європейський*, *Евпатрія*, *Ефрат* (не *Івфрат*), *епідемія*, *епізод*, *евакуація*, *егоїзм*, *експеримент*, *етика*, *естетика*, *ефект*, *етнографія*, *енергія*, *економія*, *екватор*, *Еспанія* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови *є*: *Євген*, *єретик* (із *αἰρετικός*), *Єгипет* (із *Αἴγυπτος*) і деякі інші.

Франц. *eu*,
німецьке *ö*,
англ. *u*

§ 66. Французьке *eu*, німецьке *ö* та англійське *u* (останнє в закрито́му складі) передаємо через *о*: *Гарфлер*, *Сент-Бев*, *Тенфер*, *Гете*, *Шлецер*, *Бернс*, *Дэфферін* і т. ін.

Франц. *u*,
німецьке *ü*

§ 67. Французьке *u* та німецьке *ü* передаємо через *ю*: *Белью*, *бюро*, *бюджет*, *бюст*, *вестибюль*, *жюрі*, *купюра*, *меню*, *ноктюрн*, *нюанс*, *увєртиюра*, *Жюль Верн*, *бюргер*, *Дюрінг*, *Дюссельдорф*, *Любек*, *Мюнцер*, *Шюц* і т. ін.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у
чужих словах

§ 68. Апостроф у чужих словах пишеться:

1. Після приголосних *б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, р, ж, ч, ш* перед йотованими голосними: *мар'яж*, *суб'єкт*, *об'єкт*, *Барб'є*, *Жюр'єн де ля Грав'єр*, *К'ю*, *Рюж'є*, *Кюв'є*, *В'єн*, *Премонт*, *Б'юкенен* і т. ін. (але не після *н, д, т, л, з, с, ц* — див. § 69). Перед йотованим *о* апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйондєлло* і т. ін. Див. іще § 62₁₆ та §§ 6 і 15_{1,2}.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Альмбєр*, *д'Аннунціо*, *д'Акоста*, *О'Коннєль*, *О'Коннор* і т. ін.

н'йо, н'я,
л'є і т. ін. у
чужих словах

§ 69. Після *н, д, т, л, з, с, ц* у чужих словах ставимо *ь* перед йотованими голосними в таких випадках, як: *бульйон*, *мільйон*, *компаньйон*, *павільйон*, *медальйон*, *мільярд*, *коньяк*, *віньєта*, *альянс*, *марсельєза*, *рельєф*, *імбробльйо*, *пеньюор*, *адьютант*, *адьюнт*, *коньюнктура*, *Тальйоні*, *Севін'є*, *Тьєр*, *Вальян*, *Гарн'є*, *Вальядолід*, *Тард'є*, *Севілья*, *Мольєр*, *Гот'є*, *Колін'ї*, *Лявуаз'є*, *Жюс'є* й ін. Також: *акомпаньювати*. Але див. § 68.

Дифтонг
ау, оу, еу

§ 70. Дифтонг *ау* й *оу* передаємо через *ав* (яв) і *ов*: *Август*, *Австрія*, *авдитрія*, *авдієнція*, *автограф*, *аргонавт*, *гавт-вахта*, *ґлявберова сіль*, *льокавт*, *бравнінг*, *павперізм*, *равт*, *фавна*, *Фавст* (не *Фауст*), *Гавтман*, *Павлі*, *Павльсон*,

Штравс, *Макс Нордав*, *Австерліц*, *Гавф*, *Гавс*, *Кавтський*, *Бічер-Стов*, *Бернард Шов* і т. ін.

Але звичайно *Ауе*, *Ауєрбах*, *Бауєр*, *Шопенгауєр*, *Гебауєр*, *Тоуєр*, *Соуєр* і т. ін.

Дифтонг *еу* передаємо через *ев*: *неврастенія*, *неврологія*, *неутральний*, *неутралітет* і т. ін., але пім. *си* через *ой*: *Нойман* (*Neumann*), *Ойтінг* (*Euting*) і т. ін., також *Фюєрбах* (*Fenerbach*).

§ 71. Німецький і голландський дифтонг *ей* в нових запозиченнях передаємо через *ай*, після *л—яй* (а не *ей*): *Айніштайн*, *Айхєнвальд*, *Вайнгольд*, *Гайне*, *лйбгвардія*, *лйтмотів*, *Лйбніц*, *Лйпціг*, *Швайцарія*, *Штайнталь*, *Шляйхєр*, *Фан Вайк*, *Фан Дайк*, *Райн*, *райнвайн*, *портвайн* і т. ін.

§ 72. Французькі нарістки *-єи*, *-аїє* в іменниках чоловічого роду передаємо через *-єр*: *акціонєр*, *антрепренєр*, *гвернєр*, *контролєр*, *мародєр*, *місіонєр*, *монтєр*, *парляментєр*, *партнєр*, *режисєр*, *резонєр* і т. ін.

Так само: *офіцєр*, *інженєр*, але *дезертїр*, *касір*, *командїр*, *жірасїр*.

У згоді з латинською (а не французькою) мовою пишемо: *актєр*, *доктор*, *інструктор*, *репетитор* і т. ін. (як також *секретєр*, *нотєр* тощо).

§ 73. У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо *-тр*. *-др*: *ареомєтр*, *баромєтр*, *гігрометр*, *гексамєтр*, *діамєтр*, *динамомєтр*, *термомєтр*, *реєстр*, *семєстр*, *секвєстр*, *театр*, *цєнтр*, *юпітр*, і т. ін., хоч подекуди (головним чином у старіших запозиченнях) і *-тер*, *-дер*: *Олексєндєр*, *бурмієстер*, *магієстер*, *мінієстер*, *циліндєр* і деякі інші.

§ 74. У початку перед голосними в чужих словах звичайно заховуємо приди́хове *г*: *ґарфа* (частіше *арфа*), *Гєлєда*, *гістєрія*, *гістєрічний*, *гомонім*, *гієрогліф*, *гіпохондрія*, *готєль*, *ґїмор*, *гєлєти*, *гагієграфія*, *галєбєрда*, *гебєйжа*, *галє*, *Ганнїбєль*, *Гамїлькєр*, *Гадрієн* (рим. імпер.).

Але: *їєторія*, *анґєр*, *олєр*.

РІД У ЧУЖИХ ІМЕННИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ 75. Рід у чужих іменниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх в українській мові, оскільки ті закінчення асоціюються з закінченнями українських іменників. Так, напр., всі

Німецьке *oi*

Французьке
-єи, *-аїє*
тощо

Закінчення
-ТР, *-ДР* і
-ТЕР, *-ДЕР*

Г перед го-
лосними у по-
чатку слова

іменники латинського походження на *-ум (-юм)* будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенародний референдум, університетський колектив, меморандум, форум* і т. ін., або такі, як *декаданс, альянс, преферанс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду). бо в українській мові всі іменники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність щодо роду становлять лише ті іменники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. іменниках мають іменники й чоловічого й жіночого роду (*жінь—тінь*), або ті, що в українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *альков* чи *алькова*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку щодо роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ 76. Відмінюються чужі іменники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як іменники ніякого роду слова: *авто, боток, депок, кінт, мотто, пальто, піяніно, трюмо, саго, цитцеро*. Зовсім не відмінюються такі слова:

1. Усі на *е, є*, як от: *купє, негліжє, декольтє, турнє, кольє, Гайне, Туансє* і т. ін.
2. Усі на *і*, як от: *пони, комі, раєві, Поті* і т. ін.
3. Усі на *у, ю*: *какадї, кенгурї, інтерв'ю, Анжї, Луну-лєску* і т. ін.
4. *брутто, нетто, порто, сольо, трїо, франко, сальдо, радїо* (від *радіо* можливо й *радіом*) і т. ін.

Про власні чужі імення, як *Золї, Ісїландї, Каподїстрія*, див. § 80.

IV

ВЛАСНІ ЙМЕННЯ

ПРІЗВИЩА

УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 77. В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

1. а) Коли чоловіче прізвище іменник чоловічого роду з закінченням на приголосний або *-о* (напр., *Чуб, Ніс, Шевченко*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде прикметник від тих іменників з наростком *-ова (-ева, -єва)*: *Ганна Чубова, Чубової, Чубовій, товаришка Носова, Шевченкова, Шевцева* (від *Швець*), *Палієва* (від *Палій*) і т. ін.— див. § 20₂₆.

Але, згідно з певними умовами життя, оскільки сама власниця прізвища або її батьки того бажають, від таких чоловічих прізвищ її прізвище може бути і в інших формах, напр., у формі того самого іменника, звичайно, невідмінного: *Ганна Чуб, Ганні Чуб, з Ганною Чуб, товаришка Ніс, товаришці Ніс* і т. ін., або з наростком *-ка* (для заміжніх відповідно до деяких чоловічих): *Антоновичка, Антоновички...* (від *Антонович*), *Воличка* (від *Волик*) і т. ін.

Примітка. Із цих форм жіночих прізвищ від чоловічих лише одна може бути за прізвище, оскільки людина повинна мати стало прізвище, змінити ж своє прізвище жінка може на загальних підставах.

б) Коли чоловіче прізвище прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвище буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):

Степовий
Задорожній

Жінка (дочка):

Степова
Задорожня

Жіночі
прізвища

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
<i>Гаврилів</i>	<i>Гаврилова</i>
<i>Ковалів</i>	<i>Ковалева</i>
<i>Паліїв</i>	<i>Палієва</i>
<i>Кузьмин</i>	<i>Кузьмина</i>
<i>Надійн</i>	<i>Надітна</i>

Примітка. Перед закінченням *-ський* у прізвищах часто бувають наростки *-ов-, -ев-, -єв-, -ів-, -їв-*: *Соколовський, Котляревський, Гаєвський, Зінківський, Чугуївський* і т. ін. Із цих наростків порму для української мови становлять *-ів-, -їв-*, а решта з'являється головним чином під впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення *-овський, -євський* в українських прізвищах припускаються.

в) Коли чоловіче прізвище іменник із закінченням на *-а, -я*, то таке саме прізвище буде і жіноче (для жінки або дочки), напр.: *Іван Малинка*, з *Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка*, з *Ганною Малинкою* і т. ін., хоч знов же з бажання власниці прізвища або її батьків, від таких прізвищ жіноче прізвище може бути і в формі прикметникової на *-ина (-їна)*: *Малинчина, Малинчиної* . . . , *Гамалїїна* (від *Гамалїя*) і т. ін. — див. § 20₁₀.

Чоловічі
прізвища

2. а) Коли жіноче прізвище прикметник на *-ова (-єва, -єва)* або *-ина (-їна)*, то чоловіче прізвище від нього буде або той іменник, що з нього походить прізвище-прикметник, напр., коли вона звалась *Морозова*, для сина її або чоловіка буде прізвище *Мороз, Андрієнкова — Андрієнко, Шевцева — Шевець, Сивошанчина — Сивошанка* і т. ін. — порівн. 1а і 1в, або, з бажання власника прізвища чи матері його, прикметник на *-ів (-їв), -ин (-їн)*: *Морозів, Андрієнків, Сивошанчин* і т. ін., при тім тільки так, коли жіноче прізвище на *-ова (-єва, -єва), -ина (-їна)* в основі має чоловіче ймення (*Петро, Іван, Кузьма* і т. ін.), напр., син *Петрової* буде *Петрів* (а не *Петро*), *Іванової — Іванів, Кузьминої — Кузьмин* і т. ін.

б) Коли в жінки (матері) за прізвище править інший прикметник жіночого роду, то чоловіче прізвище буде той самий прикметник із закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова — Степовий, Чернявська — Чернявський* і т. ін. — порівн. 1б.

в) Іменникові жіночі прізвища на *-а, -я* залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода — Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін. — пор. 1в.

§ 78. Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на *-ів, -їв, -ин, -їн* відмінюються почасти як прикметники, а почасти як іменники, напр.:

Однина

Наз.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвин</i>
Кл. ф.	<i>Гаврилів</i>	<i>Бутвине</i>
Род.	<i>Гаврилова</i> (не <i>Гаврилового</i>)	<i>Бутвина</i>
Дав.	<i>Гаврилову</i> (не <i>Гавриловому</i>)	<i>Бутвинові</i>
Знах.	<i>Гаврилова</i> (не <i>Гаврилового</i>)	<i>Бутвина</i>
Орудн.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвином</i>
Місц.	<i>при Гаврилову</i> (або <i>Гаври- лові</i>)	<i>при Бутвині</i> (або <i>Бутви- нові</i>)

Множина (для всіх родів)

Наз. - Кл.	<i>Гаврилови</i> (не <i>Гаврилові</i>)	<i>Бутвині</i> (не <i>Бутвині</i>)
Род.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Дав.	<i>Гавриловим</i>	<i>Бутвинам</i>
Знах.	<i>Гаврилових</i>	<i>Бутвинів</i>
Орудн.	<i>Гавриловими</i>	<i>Бутвинами</i>
Місц.	<i>при Гаврилових</i>	<i>при Бутвинах</i>

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова: прикметникові — як прикметники, іменникові — як іменники, напр.: *Марія Петрова, у Марії Петрової, з Марією Петровою* і т. ін., *Іван Лободюченко, Івана Лободюченка, з Іваном Лободюченком, Іванові Петровичеві (Петровичу) Лободюченкові* і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ

ПРІЗВИЩА

§ 79. Найважливіші правила щодо правопису російських, білоруських, польських, чеських та інших слов'янських прізвищ такі:

1. Апостроф ставимо після тих самих приголосних, що і в українських словах (див. § 6), після ж *н, д, т, л, з, с, ц* перед йотованими голосними зберігаємо *ь*: *Зінов'єв, Прокоф'єв, Юр'єв, Лук'янов, Ульянов, Полоз'єв, Дьяконов* і т. ін.

Перед *йо*, звичайно, апострофа не ставимо: *Воробйов, Соловйов*.

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева, Пясецький, Пяст*, пишемо без апострофа.

Апостроф і ь
перед *є, я, і, ю*

Г — г

2. Російське, сербське, болгарське **г**, польське й ін. **g** передаємо українським **г**, чеське **h**, білоруське **г** — українським **г**: *Тургенев, Гастев, Герон, Гловацький, Ягін* і т. ін., але *Гавлічек, Багдановіч* і т. ін.

-ський,
-цький

3. Закінчення російських прізвищ **-ський, -цький**, білор. **-скі, -цкі**, польських **-ski, -skі**, чеських **-ský, -ský** передаємо українськими **-ський, -цький**: *Карський, Троцький, Хринський, Палацький (Palacký)* і т. ін.

Але російські прізвища на **-скої, -цкої** так і передаємо: *Донскої, Трубецкої (Донского . . .)*.

-ич, -ін, -ік
-ич, -ін, -ік

4. Закінчення російських прізвищ **-ич, -ін**, білоруських **-іч, -іч**, польських **-icz, -icz**, сербських **-ić, -ić**, чеських **-ík, -ík** тощо передаємо через **-іч, -ін (-їн), -ік**: *Засуліч, Ягін, Міцкевіч, Караджіч, Пушкін, Чаплінгін, Державін, Ленін, Пупін, Софійн, Ільїн, Льюїс, Гавлік, Славик* і т. ін.

Але після **ж, ш** в російських прізвищах, звичайно, **-ин**: *Гаршин* і т. ін.

-ек

5. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Іречек (Іречка), Гавлічек* і т. ін.

-ов, -єв, -єв

6. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов (-ёв, -ьов)** та **-ев** передаємо через **-ов (-ьов, -йов)** та **-єв, -єв**: *Крилов, Плетньов, Хрущов, Чернишов, Пугачов, Муравйов, Некрасов, Татіщев, Понев, Мірчев, Аракчєєв, Порфір'єв, Князєв, Голубєв* і т. ін.

-ий, -и

7. Закінчення прикметникових російських прізвищ **-ый, -ий** передаємо українським **-ий**: *Бєлий, Горький* і т. ін., білор. **-ы**, польськ. **-у**, чеськ. **-у** звичайно через **-и**: *Гартни, Бєли (пол.), Біли (чех)* і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** так і передаємо: *Толстой, Полевой* і т. ін., змінюючи їх як прикметники (*Толстого . . .*), як і інші (*Бєлого . . .*).

є — е, і — и

8. Російське й білоруське **-е**, польське **-іє** в м'яких складах здебільшого передаємо українським **є**, особливо під наголосом, напр.: *Бєдний, Рєпін, Грибєвдов, Авдєєв, Рилєєв, Тургєнев, Нєдзєльський* і т. ін., але також і українським **е** у прізвищах, що відповідають українським, напр.: *Воскрєсенський, Весєловський, Преображенський, Плетньов, Петров, Третьяковський* і т. ін.

Аналогічно передаємо й російське **и**, польське тощо **і**: *Радіщєв, Чіріков, Нікітін, Міклошіч, Міцкевіч, Нілсудський* і т. ін. хоч *Данилевський, Малиновський, Васильєв* і т. ін.

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРИЗВИЩА

§ 80. Щодо правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі «Правопис чужих слів» (див. §§ 54 — 76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіпочих же йменнях вони звичайно невідмінні: *Роза Люксембург* — *без Рози Люксембург* і т. ін.

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Патаніні, Мірабо, Гайне, Гете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на **-а** здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ін.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народно-історичній формі, напр.: *Бєрєстя* (а не Брест-Литовський), *Ромєн* (а не Ромни), *Прилўка* (а не Прилуки) *Лубні* (а не Лубни), *Вовча* (а не Возчанськ), *Санджар* (а не Сенжари), *Замбєтя, Миропілля, Рівне, Підкарпаття, Поділля, Ковегі* (а не Ков'яги), *Підєїрна, Вінниця, Чернігів, Галичина, Прип'ять* і т. ін.

Зокрема щодо закінчень в українських назвах міст і селищ, то треба додержуватися таких правил:

1. У назвах міст уживаємо тільки наростка **-ів**, а не **-ов** (після голосних та **'**, звичайно, **-їв**): *Харків, Львів, Криків, Золочів, Рогачів, Хвастів, Сєднів, Бердичів, Уланів, Хмєлів, Київ, Чугуїв, Миколаїв, Зміїв, Мліїв* і т. ін. У відкритих складах твердих плів **-ов-**, у всіх інших **-єв-** (після голосних **-єв-**): *Харкова, Золочєву, у Рогачєві* і т. ін. — див. § 20₂₆.

Відмінюються такі назви як звичайні іменники: *під Харковом, за Чугуєвом* і т. ін.

У назвах слобід і стацій закінчення **-івка** (після голосних та **'** **-івка**): *Карпівка, Карлівка, Попівка, Оленівка, Левківка, Горлівка, Вербівка, Кахівка, Миколаївка* і т. ін. У сполученнях із іншими наростками також здебільшого буває наросток **-ів (-їв)**, напр.: *Петрівський (хутір), Ільківський, Андріїв-*

-ів, -івка,
-івський

ський, *Павлівське (село), Василівське, Миколаївська (слобода), Озівське море* і т. ін., хоч *Покровська (слобода)* і деякі інші.

-ське, -цьке 2. Назви міст кінчаються на **-ське, -цьке** (а не **-ськ, -цьк**): *Волочиське, Старобільське, Пинське, Зінов'ївське, Луцьке* і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: із *Старобільського, під Волочиським* і т. ін.

-ова, -ина, -ове, -ине, -ів, -ин 3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова, -ева, -ина**, або **-ове, -еве, -ине, або -ів, -ин** за місцевою вимовою (а не **-ово, -ево, -ино**): *Шляхова, Демурина, Сталіне, Синельників, Виповзів, Святшинин* і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на **-ая**: *Лозова, Весела, Попасна* і т. ін. Відповідно до російських назв на **-ое** вживаються закінчення на **-е (-є)**: *Погоріле (село), Кругле, Копане, Красне, Жовте, Веселе, Підгородне* і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: з *Лозової, у Погорілому* і т. ін.

-піль 4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не **-поль**): *Тернопіль, Ольвіопіль, Мелітопіль, Томашипіль, Олександропіль, Вишнопіль, Ямпіль* і т. ін., але у відкритих складах, звичайно, **-пол-**: з *Тернополя, під Ольвіополем* і т. ін.

-ин 5. Назви на **-ин** (*Кобрин, Чигирин, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як іменники: з *Кобрини, під Чигирином, Гайсином* і т. ін.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 82. Російські, польські, чеські й інші слов'янські географічні назви передаємо аналогічно до слов'янських прізвищ (див. § 79), напр.:

1. *Калуга, Беград, Разград* і т. ін., хоч більш засвоєні із *г*: *Вола, Новгород* тощо.

2. *Скопін, Бжезін, Колін, Землін, Дубровнік, Углич, Лятовіч, Требіч* і т. ін.

3. *Саратов, Осташков, Августов, Цеханов, Грабов, Гельчев, Брудзев, Гельньов, Сміхов, Юр'єв, Тамбов, Балашов* і т. ін.

4. *Курськ, Томськ, Сімбірськ, Троїцьк, Вітебськ, Менськ, Глуськ* (польське *Głusk*), *Плоцьк, Конськ* (польське *Konsk*), *Каменськ, Єдлінськ, Липськ* і т. ін.

5. *Пулково, Ртіцево, Іваново, Турново, Сарасво, Нікуліно* і т. ін. (відмінюються як іменники: з *Пулкова, під Пулковом* і т. ін.).

6. *Юр'євці, Єлєці, Повєнєці, Болєславєці, Старіца, Бжєзніца, Подгоріца, Маріца, Струмїца, Столац, Шабац, Ловац* і т. ін.

7. *Ценза, Мезєнь, Ветлуга, Нєсвіж, Рибінськ, Жіліна, Братіслава* і т. ін., хоч *Петрозаводськ, Челябінськ* і т. ін.

8. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у множині, віддаємо відповідними українськими: *Кімри* (рос. Кимры), *Боровичі* (рос. Боровичи), *Кошиці* (ч. Kosice), *Домбровиці* (п. Dąbrowice), *Біскупиці, Бялобжеги* і т. ін.

9. Російські географічні назви на пом'якшені губні, шепелі або **р** передаємо з **ь**: *Обь, Пермь, Кємь, Кєрчь, Тєсрь* і т. ін. відмінюємо як відповідні українські іменники: *над Об'ю, до Тєсрі* і т. ін.

10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Північна Двіна* (Северная Двина), *Льодовий океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін.*).

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 83. Чужомовні не слов'янські географічні назви передаємо на загальних основах, визначених у розділі «Правопис чужих слів» (§§ 54 — 76), але до того слід додати, що оскільки які чужомовні географічні назви ще не мають в українській мові сталих графічних форм, то їх треба транскрибувати по можливості з автохтонних (тубільних) назв, а не з сторонніх джерел**), напр., *Маніля* (а не *Манілья*), *Тегран* (а не *Тегерап*), *Тічіно* (а не *Тессін*), *Лісбона* (а не *Ліссабон*), *Льєж* (а не *Люттіх*), *Мехіко* (а не *Мексіка*) і т. ін.

*) Як також і з інших мов: *Ріг Доброї Надії* (Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance) і т. ін.

**) У згоді з побажанням міжнародних географічних конгресів.

ПУНКТУАЦІЯ ТА ІНШІ ПОМІЧНІ ПРИ АЛЬФАБЕТІ ЗНАКИ Й НОРМИ УЖИВАННЯ ЇХ

КРАПКА [.]

§ 84. 1. Крапка ставиться в кінці речення-розповіді, а також у кінці інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-розповідей (обниження голосу в кінці й павза):

А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в кутку. З кутка в кутку. Я не чую своїх ніг, не керую ними, вони носять мене сами, мов заведений механізм, і тільки голова моя, мов павук павутиння, снує мерехтливо думок. (М. Коцюбинський).

Примітка. З дегративною метою на обгортках книг, на вивісках тощо після написів крапки часто не ставлять.

2. Крапка ставиться як знак недокіпченого на письмі (звичайного, відомого) слова, при чім в середині слова скорочуються тільки на приголосних: *5 м. (метрів), 4 карб. (карбованці), і т. ін. (таке інше).*

3. Крапка ставиться після цифр, коли вони визначають рядові числівники: *1. раз (= 1-ий раз або перший раз) і т. ін.*

ЗНАК ОКЛИКУ [!]

§ 85. Знак оклику ставиться в кінці речення-оклику, а також і інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-окликів (підвищеним голосом):

Так! Я буду крізь сльози сміятись! (Л. Українка).

Земле! Як тепло нам із тобою! (М. Рильський).

Примітка. Підвищена суворити звичайної окликової інтонації окликова інтонація віддається знаками !! або й !!!

ЗНАК ПИТАННЯ [?]

§ 86. Знак питання ставиться в кінці речення-питання, а також інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-питань (дуже підвищеним голосом на одному слові):

Так ти кажеш,

Що бачив криницю Москалеву? Що ще й досі

Беруть з неї воду? (Г. Шевченко).

Примітка 1. Підвищена суворити звичайної питальної інтонації питальна інтонація віддається знаками ?? або й ???

Примітка 2. Складна інтонація оклику-питання віддається знаками !? або ?!

КОМА [,]

§ 87. 1. В межах речення:

а) Кома ставиться поміж однорядними членами речення, тобто такими, що вимовляються однаковим тинном тону з протягом і запинками поміж ними:

Гнутьсся, гнутьсся, гнутьсся верби. (О. Олесь).

Гармидер, галас, гам у гаї. (Г. Шевченко).

Витанцювують, сміються дзвінко, дзвінко молотки.

(М. Хвильовий).

І вперше очима іншими поглянув на небо, на землю, на себе. (П. Тичина).

Затремтіло щось людське, м'яке в старім серці пророка. (Ів. Франко).

Якщо поміж однорядними членами речення є сполучник і (й) або та (=і), то коми поміж ними не ставиться; коли сполучники ці повторюються, то кома ставиться або ні як до вимови; коли ж і або та вживаються більш двох разів між однорядними членами речення, то кома ставиться:

А десь гармати б'ють тривожно і невпинно. (В. Сосюра).

Наносили землі та й додому пішли. (Г. Шевченко).

І там, і тут, і скрізь погано. (Г. Шевченко).

Перед іншими сполучниками (а, аж, але, або, ба, бо, та (=але), то, то й, чи, ні, хоч, як тощо) майже завжди ставиться кома, як того вимагає вимова:

Нехай ні жар, ні холод не стиснуть вас. (Ів. Франко).

Душею він дитя, хоч голову схилив. (Ів. Франко).

Били, а не вчили. (Т. Шевченко).

Як не їв, то й не облизуйся. (Нар. присл.).

А дядько летить, аж спотикається. (С. Васильченко).

Село, наморене то бійкою, то дивовижною, втихомирилось: ніде ні крику, ні гуку. (П. Мирний).

Родився на Підгір'ї, ба і ріс в Підгір'ї. (О. Федькович).

б) Відокремлені (голосом) члени речення відділяються комами:

А хто ж, могутній, заборонить встати й нам од сна? (Г. Чупринка).

Щоб нас, безборонних, скеля не давила. (В. Гренджа-Донський).

По дворах, навантажени всяким збіжжям, стоять вози, готові в дорогу. (С. Васильченко).

Ясне сонце, тепле й приязне, ще не встигло наложити палючих слідів на землю. (П. Мирний).

На самому краю села, од вигону, стояла невеличка хатка, вікнами на широкий шлях. (П. Мирний).

в) Прикладка відділяється комами, якщо вимовляється тоном відокремлених членів речення:

Та й йому, Климові, на старість добре б було. (С. Васильченко).

Там жайворонок, лірник одинокий, зайняв відраду серцю вишину. (П. Куліш).

Прикладка з сполучними словами *або, чи, тобто, як от (от як)* завжди відділяється комами:

Глитай, або павук. (М. Кропивницький).

г) Вставні слова (не зв'язані з членами речення) здебільшого відділяються комами:

А під лісом край дороги, либонь, курінь мріє. (Т. Шевченко).

Ви десь, мабуть, не з наших сіл. (П. Тичина).

Звичайно, крадене. (Т. Шевченко).

Вставні слова з ознаками речення (дієслово, назовний відмінок іменника) завжди відділяються комами:

Прийшлося сусідові, мовляв, хоч сядьта й плач. (Є. Гребінка).

В недолю, кажуть, звільна час минає. (Ів. Франко).

Між ними, звісна річ, і Антонович. (С. Єфремов).

г) Кличні форми іменників із залежними від них словами виділяються комами (коли не знаком оклику — див. § 85):

Хлюпни нам, море, свіжі лави!

О земле, велетнів роди! (П. Тичина).

Тісніше станьте, сильні духом, під прапором одним.
(П. Тичина).

д) Вигуків слова виділяються комами (коли що не знаком оклику — див. § 85):

Гей, рубали ворогів та по всіх фронтах! (П. Тичина).

О, не втечеш ти нікуди без мене. (О. Олесь).

Примітка. Коли вигуків слова тісно в'яжуться (у вимові) з дальшими словами, то й комою не розділяються (див. приклад під г).

е) Дієприслівникові сполучення виділяються комами, бо вони звичайно й вимовою відокремлюються:

А сам, вернувшись в будинки, своє лахміття позбирав.
(Ів. Котляревський).

Не спитавши броду, не ліз у воду. (Нар. присл.).

Також після сполучників, коли вони відносяться не до дієприслівникових словосполучень, останні відділяються комами:

Прислухались і, не вірячи сами собі, одхилили сінешні двері. (М. Коцюбинський).

Але комами не виділяються дієприслівникові словосполучення в таких випадках, як:

Те ж він сказав і повернувшись із школи.

Не виділяються звичайно й дієприслівники без додаткових слів:

Співають ідучи дівчата. (Т. Шевченко).

Примітка. Коли підмет буває поміж членами дієприслівникового сполучення, то кома ставиться лише в кінці сполучення, як того вимагає вимова:

Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить.
(Т. Шевченко).

2. Поміж реченнями:

а) Речення від речення при всякій вимові й інтонації відділяється комою, коли не іншим знаком (див. §§ 84, 85, 86):

Заспівують на колишній голос кобзарі, і затужають у розпущі матері. (В. Поліщук).

І день іде, і ніч іде. (Т. Шевченко).

Сичи в гаю перекликалились, та ясен раз-у-раз скрипів.
(Т. Шевченко).
І світає, і смеркає. (Т. Шевченко).

б) Додаткові підрядні речення з характерним підвищенням голосу на кінці головного й павзою перед сполучними словами (**бо, аж, хто, що, щоб, де, коли, відкіля, як, який** та ін.) відділяються комою, як також і тоді, коли підрядне речення стоїть перед головним:

І спішиють туди, де дніє. (Ів. Франко).

Квартири їхньої добре не знають, бо вони недавно перешли сюди, а коли побачать замкнені віконниці, то подумують, що дім порожній. (М. Коцюбинський).

Щоб жити, він життя і волю власну й силу за хліба кусник продає. (Ів. Франко).

Що робив, те робив я до краю. (Б. Грінченко).

Я це зробив тому, що інак не міг виїхати.

Я це зробив, тому що інак не міг виїхати.

в) Неповні речення з сполучниками **мов, немов, наче, неначе, ніби, як, ніж, буцім, що (=наче)** відділяються комами:

Доц по листі, як спогад, шумить. (М. Рильський).

Над містом зойки і плачі, немов з перини пір'я. (П. Тичина).

Над товстими, як у негрів, губами стирчали руді вуси. (Ів. Нечуй-Левицький).

СЕРЕДНИК [:]

§ 88. Середник ставиться поміж поширеними реченнями або поширеними частинами речення як знак менший за крапку й більший за кому (див. §§ 84 і 87):

З неба, як розтоплене золото, летить на землю блискучий світ сонця; на ланах грає соняшна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... Буває вона вгору; зеленіє, як рута... Легенький вітерець подихає з теплого краю; перебігає з нивки на нивку, оживить, освіжає кожну билінку... (П. Мирний).

ДВОКРАПКА [:]

§ 89. Двокрапка звичайно ставиться після речення перед чужими словами або поясненням як знак піби не зовсім докінченого речення-розповіді (з дещо меншим супроти крапки обниженням голосу, павзою й характерною інтонацією недокінчення).

Пишуть двокрапку й після будь-якого слова в реченні, коли треба означити таку саму інтонацію:

Стрепенулась згря, закричала біла: „Тут гниле повітря, тут вода гнила!“ (О. Олесь).

За скелями починало ясніти: світало вже. (С. Васильченко).

Мені все сниться: сонце, співи і ви, і день весняний. (П. Тичина).

Благословенні: матерія і просторонь, число і міра. (П. Тичина).

Більше логічне значіння двокрапки в таких випадках, як:

Ах! що зрівняється з мукою тою: жити на людях зовсім самотою? (А. Кримський).

РИСКА [—]

§ 90. Риска ставиться поміж реченнями й членами речення (в середині речення), коли треба відзначити дуже піднесений і раптом обірваний голос між ними й довгу павзу. Часто це буває, коли в реченні пропускається якесь слово.

Рисками відділяються й відокремлені та вставні слова й речення, коли вони різко відокремлюються голосом:

Книга — морська глибина. (Ів. Франко).

Замість квіток — шаблі, списи виблискують в долині. (П. Тичина).

І хоч не раз — признаюся — ставати

Я на котурни моднії любив.

Але тепер... (М. Рильський).

А за ґратами та замками стиха шуміло — гула там підборжана молода сила. (С. Васильченко).

Див. іще § 93, Примітка.

ДУЖКИ [()]

§ 91. У дужки беруться вставні слова, словосполучення й речення, коли що їх треба читати обниженням тихим голосом і прискороно (також уваги, підзаголовки, пояснення):

І гавкає Рябко, щоб москалі (а їх тоді було до хріна на селі), щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори. (П. Гулак-Артемівський).

В Західній Україні (Галичині) звісні кілька випадків такого похорону, але вже без могильних насипів (такі звісні й далі в Західній Європі). (М. Грушевський).

КРАПКИ [...]

§ 92. Крапки ставляться на місці перерваної або недокінченої мови:
Музики... танці... і Бердичів... кайдани брязкають...
Москва... бори, сніги і... Єнісей... (Т. Шевченко).

Примітка. Коли наводять цитату з середини речення чи уступу, то крапки ставлять перед цитатою.

ЛАПКИ [„“]

§ 93. В лапки береться:

1. Чужа пряма мова, при чім крапка ставиться після лапок, інші знаки (!?...) перед лапками. У перерваній вставним реченням чужій мові лапки ставляться лише в початку й на кінці:

І сон-трава не проспала, словечко сказала: „Він з дурною головою не має покою“. (Л. Глібів).

Альта плаче: „Тяжко жити. Я сохну, сохну...“

(Т. Шевченко).

„Хай чабан — усі гукнули — за отамана буде!“ (П. Тичина).

Примітка. Коли записується розмова двох чи більш осіб, то лапок значайно не пишуть, а мову однієї особи від других відділяють рискою.

2. Власні назви літературних творів, фабрик, пароплавів тощо, особливо коли треба відзначити ті слова як власні:

На сімнадцятому році Марко прочитав „Кобзаря“.
(Б. Грінченко).

3. Ті слова, що їх не вважають за свої, як от наведення з вивг, іронічні вирази, малопоширені новотвори:

А „патріот, убогих брат“ дочку й теличку однімає у мужика. (Т. Шевченко).

Зграй гарній проклятих, що звуться „навіщо“, „куди“, мою душу жеруть. (М. Вороний).

Примітка. У наведених тощо можна ставити й спрощені лапки, „навіщо“.

РОЗДІЛКА [-]

§ 94. Розділка (дефіс) є знак проміжного письма між письмом нарізно й укупі.

З розділкою пишуться:

1. Складені слова типу *селянин-незалежний, дівчи-вечір, багат-вечір, люби-мене, кінець-кінцем, саж-так, вряди-годи, будь-що-будь, раз-у-раз, помалу-малу, одним-одна, хліб-сіль, батько-мати, сам-самісінький, сумний-невеселий, грає-виграє, білий-білий, дзвенить-сміється, Австро-Угорщина, Чехо-Словаччина, соціально-економічний, робітничо-селянський* і т. ін.

Примітка 1. На випадок сумніву щодо напису складеного слова (вкупі чи з розділкою) добре оглядатися на наголос: коли складене слово вимовляється з одним наголосом, то це вказує на тісний зв'язок частин, і писати таке слово слід укупі. Коли ж у складеному слові два наголоси, то й писати його краще з розділкою, напр.: *першорядний, красномовний, зовстогарячий, золототертий, але сільсько-господарський, архітектурно-будівельний, історично-філологічний* і т. ін.

Примітка 2. не звичайно пишеться окремо, коли що значить заперечення, або (зрідка) вкупі, якщо увіходить у склад слова: *ненавидіти, необачний, знестяму, знестотя, невже, невбля, неохайність, немлоб, нерухомо, нещодавно, нездужати, недобрый, немає* (прислівн.), але *не має* (дієслово), *недобачати* („недобачаю трішки“), але *не добачаю* („не добачаю в цім помилки“) і т. ін.

2. Приростки в таких випадках:

а) *По-нашому, по-вашому, по-своєму, по-німецькому, по-п'яному, по-дурному* і т. ін.

б) *З-над, з-під, з-поміж, з-за (із-за), з-поти́д, з-посеред* (але *по-між, поза, поти́д, понад, поперед, посеред, задля, заради*).

Примітка 1. В інших випадках *з, по, в, під...* вживаються то як прийменники (з білого, по хаті...), то як приростки (з дієсловами й прислівниками). Отже треба писати: *зокре́ма, поча́сти, попр́сту, завва́йки, відко́ли, відто́ді, відразу, упе́рше, удрі́ге, відсяте́ро, удво́в, відни́ні, дотепе́р, відсього́дні, поні́ні, на́довго, зго́рда, зма́лку, згре́цька, зніме́цька, сти́ха* і т. ін.

Щодо розрізнення прислівників та іменників з прийменниками, себто таких вищів, як *укупі* (прислівник) і *у купі* (іменник), *насилу* — *на сілу*, *додому* — *до дому*, *спочатку* — *з початку*, *догорі* — *до горі* тощо, то треба брати на увагу таке: коли відчувається, що в позібному сполученні іменник загубив первісне значіння (особливо матеріальне), то це вже буде прислівник (тобто прийменник тут уже буде приростком), напр., *підняв голову догорі* — *підїхав до горі, жили ми тоді вкупі* — *їзсакі жили*

в кінці амизу, він насильно дійшов до хати — не покладайся на силу, повернувся з Німеччини додому (не значить обов'язково «дін») — підійшов до дому (тобто «до хати»), спочатку я нічого, не розумів — з початку вересня іде дощ.

Некрасовою ознакою іменника з прийменником супроти схожого прислівника виступав те, що з іменником можуть в'язатися додаткові слова, напр., під їхав до гори — під їхав до крутій гори, підійшов до дому — підійшов до дому свого сусіди і т. ін.

У сумнівних випадках краще писати окремо: не до смаку і т. ін.

Примітка 2. Разом пишуться прості у таких прислівниках, як *поперше, подруге, потрібне* . . . (але *по-1, по-2* . . .).

3. Деякі інші формальні слова (частки): *ось-як, їн-як, он-як, от-як, ось-який, їн-який, от-який, будь-який*.

Примітка. Але разом треба писати *аби-, -будь, -небудь, де-, як-, що-, що: абихто, абищо, абиде, абикуди, аби який, щобудь, кудибудь, хтонебудь, дехто, дежотрий* (див. § 45), *якнайкрайшій, щонайдужшій, щодня, щоробку, щомісяця, щонеділі, абищо, тощо, пажити* і т. ін.

Цавпаки, окремо пишемо *бе, но, таки, то, же (ж), би (б)* в таких випадках, як: *ідить бо, казів но, там таки, він би то, казали б то, казав же, казали ж* і т. ін., хоч разом у таких словах: *отже, адже, майже, ніже, теж* (сполучник, не плутати його з займенником *те ж*), *також* (прислівник *так же*), *авжеж* (не плутати з *а вже ж*), *атож* (не плутати з *а то ж*), *тож, отож, бож, абож, аніж*; *аби, себто, щобто, тобто, щоб* (сполучник, не плутати його з займенником *що б*), *якби* (спол., не плутати його з прислівником *як би*), *якщо, ніби, нібито, щодо, щождо*.

4. Українські закінчення до неукраїнських слів, у таких випадках, як із *Przegląd-a Polsk-ogo, у Times-i* і т. ін.

ЗНАК НАГОЛОСУ [']

§ 95. Знак наголосу треба ставити тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, міняючи своє значіння:

Ми сходили на гору. — Ми сходили на гору.

Слід ставити знак наголосу й на маловідомих словах, як наприклад, на *льокалізмах*.

ЗАГАЛЬНА УВАГА ДО РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

§ 96. Вже з накреслених правил уживання розділових знаків не раз було видно, що правила ці часто базуються на суб'єктивних підставах, що часто в тій самій фразі може бути то кома, то середник: то двокрапка, то риска; то в комах лясє слово, то без них і т. ін.

Отже таким чином і не всі ці правила в усіх подробицях являються загальнообов'язковими.

Це треба мати на увазі, видаючи чужі твори, особливо поетичні, де пунктуаційний суб'єктивізм авторів повинен стояти вище за правописний педантизм.

ЯК ПЕРЕНОСИТИ СЛОВА

§ 97. Переносити з рядка в рядок можна кожен склад або групу складів: *о-бід, на-дія, наді-я, сно-вида, снови-да, гай-ком, пов-ний, роз-битий, Дніпр-ельстан, най-активніший, пере-йшов, ве-сти* (або *вес-ти*), *на-збирати* (або *наз-бирати*) і т. ін.

Переносячи, не можна розривати *дз і дж*, коли вони значать один звук, а також *йо, ьо*: *відро-дження, кукуру-дза, га-йок, не-ньок*.

VI ЕЛЕМЕНТАРНА ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА

А

Азбука. *Абетка*.
Алфавит. *Альфабет*.
Апостроф. *Апостроф, протинка*.
Ассимиляция. *Асиміляція, угоді-
нення*.
Аффикс. *Афікс*.
Аффриката. *Аффриката*.

Б

Беглый (звук). *Випадний (звук)*.
Безличный. 1. (глагол). *Неособовий
(дієслово)*.
2. (предложение). *Безпідметовий
(речення)*.
Бесформенный. *Безформний*.
Благозвучие. *Доброзвучність*.
Будущий. *Майбутній*.
Буква. *Літера, буква*.
Буква прописная. *Велика літера, ве-
лика буква*.
Буква строчная. *Мала літера, мала
буква*.

В

Вводный (слово, предложение). *Вставний
(слово, речення)*.
Вещественный. *Матеріальний*.
Взаимный. *Взаємний*.
Взрывной. *Проривний*.
Вид. *Вид*.
Всплывший. *Знахідний*.
Всплывший. *Причинний*.
Возвратный. *Зворотний*.
Вопрос. *Питання*.

Вопросительное предложение. *Речення-пи-
тання, питальне речення*.
Вопросительный. *Питальний*.
Вопросительный знак. *Питальник, знак
питання*.
Восклицательное предложение. *Речення-
оклик, окличне речення*.
Восклицательный знак. *Окличник, знак
оклику*.
Восходящий (ударение). *Підносний (на-
голос)*.

Время. *Час*.
Временной. *Часовий*.
Вспомогательный. *Помічний*.
Вставка. *Вставка*.
Вставной. *Вставний*.
Второстепенный. *Другорядний*.
Выпадение. *Випад*.

Г

Главный. *Головний*.
Глагол. *Дієслово (мнж. дієслова)*.
Глагольный. *Дієслівний*.
Гласный. *Голосний, голосівка*.
Глухой. *Глухий*.
Гортанный. *Гортанний*.
Грамматика. *Грамматика*.
Грамматический. *Грамматичний*.
Губной. *Губний*.

Д

Давнопрошедший. *Передминутий*.
Дательный. *Давальний*.
Двоеточие. *Двокрапка*.
Двойственное число. *Двоїна*.
Двугласный. *Двозвук, дифтонг*.

Двусложный. *Двоскладовий*.
Двуучленный. *Двоуленовий*.
Допричастие. *Дієприслівник*.
Допричастный. *Дієприслівниковий*.
Действие. *Дія*.
Действительный (загол). *Прямий (стан)*.
Диссимляция. *Дисиміляція, розподі-
нення*.

Дифтонг. *Див. Двугласный*.
Дательный. *Протяжисний*.
Дозгий. *Довгий*.
Дополнение. *Іменниковий додаток*.
Дополнительный. *Додатковий*.
Дробный. *Дробовий*.

Е

Единственное число. *Одиний*.

Ж

Женский род. *Жіночий рід*.

З

Зависимость. *Залежність*.
Заднебожий. *Задньопіднебінний*.
Заднеязычный. *Задньоязиковий*.
Закрытый. *Закритий*.
Загол. *Стан*.
Запятая. *Кома*.
Звательный (форма, падеж). *Кличний
(форма, відмінок)*.
Звоный. *Дзвінкий*.
Звук. *Звук*.
Звукоподражание. *Звуконаслідування*.
Звукоподражательный. *Звуконаслідний*.
Знамя. *Роззів*.
Знак. *Знак*.
Знак вопроса. *Див. Вопросительный знак*.
Знак восклицания. *Див. Восклицательный знак*.
Знак переноса. *Див. Черточка*.
Знак препинания. *Розділовий знак*.
Знаменательный. *Знаменний*.
Зубной. *Зубний*.

И

Изменение. *Зміна*.
Изменение по падежам. *Відміна, відмі-
нювання*.
Изменяемый. *Змінний*.

Изъявительное наклонение. *Дійсний спосіб*.

Именительный. *Назовний*.
Именной. *Іменний*.
Имя. *Ім'я*.
Интонация. *Інтоніція*.
Исключение. *Виняток*.

К

Кавычки. *Ланка*.
Качественный. *Якісний*.
Количественный. *Кількісний*.
Конечный звук. *Кінцевий звук, візвук*.
Конкретный. *Конкретний*.
Корень. *Корінний*.
Корень. *Корінь (род. кореня)*.
Косвенный (падеж, вопрос, речь). *Непря-
мий (відмінок, питання, мова)*.
Красная строка. *Новий рядок*.
Краткий. *Короткий*.

Л

Ласкательное имя. *Ласкательне ім'я*.
Лицо (первое, второе, третье). *Особа (пер-
ша, друга, третя)*.
Личный (глагол, местоимение). *Особовий
(дієслово, займенник)*.

М

Мгновенный. *Рантбовий*.
Междометие. *Вігук*.
Местоимение. *Займенник*.
Многочисленный. *Многоразовий*.
Многосложный. *Многоскладовий*.
Многоточие. *Крапки*.
Множественное число. *Множини*.
Монофтонг. *Однозвук, монофтонг*.
Морфология. *Морфологія*.
Мужеский род. *Чоловічий рід*.
Мягкой. *М'який*.
Мягкий знак. *Єрчик, знак м'як-
шення*.

Н

Настроженный. *Надрядковий*.
Наклонение. *Спосіб (род. способу)*.
Наречие. 1. *Наріччя (діалект)* 2. *При-
слівник*.
Нарисательное имя. *Загальне ім'я*.

Настоящий. *Теперішній*.
Начальный звук. *Початковий звук*,
назвук.

Начинательный. *Починильний*.
Нобо, -ый. *Піднебіння, -ний*.
Недостаточный. *Недостатний*.
Незаметный. *Незмінний*.
Неодушевленный. *Неживий*.

Неопределенная глагольная форма (накло-
не). *Дієйменник*.

Неопределенный (член, местоимение). *Не-
означенный (член, займенник)*.

Непереходный (глагол). *Неперехідний*
(дієслово).

Нераспространенный. *Непоширений*.

Несклоняемый. *Невідмінюваний*.

Неслоговой. *Нескладовий*.

Несовершенный. *Недоконаний*.

Неспрягаемый. *Невідмінюваний*.

Неударяемый. *Ненаголошений*.

Нисходящий (ударение). *Спадний*
(нігало́с).

Носовой. *Носовий*.

О

Оборот. *Зворот*.

Обособленный. *Видокремлений*.

Образование (слов, форм). *Творення* або
утворення (слів, форм).

Обстоятельство (образа действия, места, вре-
мени, цели). *Прислівниковий дода-
ток (чий, місця, часу, цілі)*.

Однократный. *Одноразовий*.

Однородный. *Однорядний*.

Односложный. *Односкладовий*.

Одушевленный. *Живий*.

Окончание. *Закінчення*.

Описательный. *Описовий*.

Определение. *Прикметниковий*
додаток.

Определенный (член, местоимение). *Озна-
ченный (член, займенник)*.

Определительный. *Означальний*.

Орфография. *Правопис (род. правопису),*
ортографія.

Орфоэпия. *Ортоєпія*.

Основа. 1. *Цень*. 2. *Основа*.

Отвлеченный. *Абстрактний*.

Отглагольный. *Віддієслівний*.

Отнятый. *Відіменний*.

Открытый. *Відкритий*.

Относительный. *Відносний*.

Отрицание. *Заперечення*.

Отрицательный. *Заперечний*.

П

Падеж. *Відмінок*.

Пауза. *Павза, запинка*.

Первообразный. *Первісний*.

Перелос. *Перенесення*.

Переставка. *Переміщення*,
перестанова.

Переходный. *Перехідний*.

Перечислительный. *Перелічний*.

Плавный. *Пливкий*.

Повелительное наклонение. *Наказовий*
спосіб.

Повествовательное предложение. *Речення-
розповідь, розповідне речення*.

Повествовательный. *Розповідний*.

Повторительный (о глаголе). *Наворотний*
(про дієслово).

Понижение. *Підвищення, піднесення*.

Подлежащее. *Підмет, суб'єкт*.

Подстрочный. *Підрядковий*.

Подчинение. *Підрядність*,
упірядженість.

Подчиненный. *Підрядний*,
упіряджений.

Подчинять(ся). *Підряджувати(ся)*,
упіряджувати(ся).

Полногласие. *Повноглас*.

Положительная степень. *Перший* або *зви-
чайний ступінь (род. ступеня)*.

Порядковое числительное. *Рядовий*
числівник.

Порядок. *Порядок*.

Последовательность. *Послідовність*,
наступність.

Правильный. 1. *Правильний*.

2. *Поправний*.

Правописание. *Правопис*.

Прялык. *Прямова, праязык*.

Превосходная степень. *Третій* або *най-
вищий ступінь (род. ступеня)*.

Предлог, -жний. *Приймений, -бвий*

Предложение. *Речення*.

Предложный (падеж). *Місцевий*
(відмінок).

Представка. Дяп. Приставка.

Предточное предложение. *Підрядне*
речення.

Прдыхание, -тельный. *Придих, -бвий*.

Признак. *Ознака*.

Прилагательное. *Прикметник*.

Приложение. *Прикладка*.

Привыкание. *Прилягання*.

Приставка (представка). *Приросток*,
префікс.

Прилжательный. *Присвійний*.

Причастие. *Дієприкметник*.

Производный. *Вивідний*.

Производство (слов). *Творення* або *утво-
рення (слів)*.

Произношение. *Вимова*.

Простой. *Простий*.

Противительный. *Протиставний*.

Прошедший. *Минулий*.

Прямая речь. *Прямий мова*.

Пунктуация. *Пунктуація*.

Р

Разделительный. *Розділовий*.

Разъединительный. *Розлучний*.

Распространенный. *Поширений*.

Расчленять, -онный. *Розчленувати*,
-бваний.

Род. *Рід*.

Родительный. *Родовий*.

С

Свистящий. *Свистовий*.

Связка. *Зв'язка*.

Связь. *Зв'язок*.

Синтаксис. *Синтакса, складня*.

Синтаксический. *Синтаксичний*.

Сказуемое. *Присудок (род. присудка),*
предикат.

Склонение. 1. *Відміна (тверда, м'яка*
відміна) 2. *Відмінювання*

Склонять(ся). *Відмінювати(ся)*.

Скобки. *Дужки*.

Слитное предложение. *Стягнене речення*.

Слово. *Слово*.

Словоизменение. *Словозмін*.

Словообразование. 1. *Словотвір*. 2. *Сло-
вотворення*.

Словосочетание. *Словосполучення*.

Слог. *Склад*.

Слоговой. *Складовий*.

Сложный. *Складний*.

Служебный. *Службовий*.

Смягчение. *М'якшення*.

Собирательный. *Збірний*.

Собственный. *Власний*.

Совершенный. *Доконаний*.

Совершенный вид. *Доконаний вид, часом*
доконаність

Согласный (звук). *Пріголосний (звук),*
пріголосівка

Согласование. *Згодження, узгодження*.

Согласовывать(ся). *Згоджувати(ся),*
узгоджувати(ся).

Соединительный. *Сполучний*.

Соподчиненный. *Супірядний*.

Созагательное наклонение. *Умовний*
спосіб.

Составная часть. *Складовина*.

Составной. *Складений*.

Сочетание. *Сполучення*.

Сочтение (предложный). *Сурядність*
(речень)

Сочиненный. *Сурядний*.

Союз. *Сполучник*.

Спрягать(ся). *Відмінювати(ся)*.

Спряжение. *Дієвідміна, відмінювання*
дієслів.

Сравнительная степень. *Другий* або *ви-
щий ступінь (род. ступеня)*.

Средний род. *Ніякий рід*.

Степень сравнения. *Ступінь порівняння*
(род. ступеня).

Страдательный (залог). *Перебний*
(стиг).

Строка. *Рядок*.

Строчный. *Рядковий*.

Суффикс. *Наросток, суфікс*.

Существительное (имя). *Іменник*.

Т

Твердый. *Твердий*.

Тиритмический. *Орудний*.

Тире. *Ріска*.
Тон. *Тон*.
Точка. *Крапка*.
Точка с запятой. *Середник*.

У

Увеличительное имя. *Збільшене, згру-
біле ім'я*.
Ударение. *Наголос*.
Удвоение. *Подвоєння*.
Указательный. *Вказівний*.
Уменьшительное имя. *Зменшене, здрі-
влене ім'я*.
Увнчпжительное имя. *Зневажливе ім'я*.
Управление. *Керування*.
Управляющий. *Керівний*.
Усижительный. *Підсильний*.
Условный. *Умовний*.
Уступительный. *Допустовий*.
Утвердительный. *Ствердний*.

Ф

Фонетика. *Звучня, фонетика*.
Фраза. *Фраза*.

Фрикативный. *Протиснений, фрика-
тивный*.

Ч

Частица, -ный. *Частка, -вий*.
Часть речи. *Частина мови*.
Чередование. *Чергування*.
Черточка (дефис, знак порепоса). *Розділка*.
Числительное (имя). *Числівник*.
Число. *Число*.
Член. 1. Член. 2. *Артикул*
або *родівник*.
Члєпораздєльный. *Розчленований*.

Ш

Шиплящий. *Шелесний*.
Шумный. *Шумний*.

Я

Язык. *Мова, язик*.
Языковедение. *Мовознавство, языко-
знавство*.
Языковой. *Мовний, языковий*.
Язычный. *Языковий*.

УКРАЇНСЬКО - РОСІЙСЬКА

А

Абетка. Азбука.
Абстрактний. Отвлеченный.
Альфабет. Алфавит.
Апостроф. Апостроф.
Артикул (родівник). Член.
Асиміляція. Ассимиляция.
Афікс. Аффикс.
Африката. Африката.

Б

Безпідметовий (речення). Безлччый
(предложение).
Безформний. Бесформенный.
Буква. Див. *Літера*.

В

Велика літера, буква. Буква про-
пная.
Взаємний. Взаимный.
Вивідний. Производный.
Вигук. Междометие.
Вид. Вид.
Визвук. Див. *Кінцевий звук*.
Вимова. Произношение.
Виняток. Исключение.
Випад. Выпадение.
Випадний (звук). Беглый (звук).
Віщий ступінь. Див. *Другий сту-
пінь*.

Віддієслівний. Отглагольный.
Відіменний. Отименный.
Відкритий. Открытый.
Відміна. 1. Склонение (первое, второе. . .).
2. Изменение по падежам.
Відмінок. Падеж.
Відмінювання. 1. Склонение, изменение
по падежам. 2. Спряжение.

Відмінювати(ся). 1. Склонять(ся).
2. Спрягать(ся).

Відносний. Относительный.
Відокремлений. Обособленный.
Вказівний. Указательный.
Власний. Собственный.
Вставка. Вставка.
Вставний (слово, речення). Вводный
(слово, предложение).
Вставний. Вставной.

Г

Глухий. Глухой.
Головний. Главный.
Голосівка. Див. *Голосний*.
Голосний. Гласный.
Гортанний. Гортанный.
Грамматика. Грамматика.
Грамматичний. Грамматический.
Губний. Губной.

Д

Давальний. Дательный.
Двозвук. Двугласный.
Двоїна. Двойственное число.
Двокрапка. Двоеточие.
Двоскладовий. Двусложный.
Двочленовий. Двучленный.
Дзвінкий. Звонкий.
Дисиміляція. Дисимилляция.
Дифтонг. Див. *Двозвук*.
Дієвідміна (відмінювання дієслів).
Спряжение.
Дієйменник. Неопределенная глагольная
форма (наклонение).
Дієприкметник. Причастие.
Дієприслівник. Деепричастие.
Дієприслівниковий. Деепричастный.

Дієслівний. Глаголътый.
Дієслово (мпож. *дієслова*). Глагол.
Дійсний спосіб. Изъявительное наклонение.

Дія. Действие.
Доброзвучність. Благозвучие.
Довгий. Долгий.
Додатковий. Дополнительный.
Доконаний. Совершенный.
Доконаність. Совершенный вид.
Допустовий. Уступительный.
Дробовий. Дробный.
Другий ступінь. Сравнительная степень.
Другорядний. Второстепенный.
Дужий. Скобки.

Є

Єрчик. Мягкий знак.

Ж

Живий. Одушевленный.
Жіночий рід. Женский род.

З

Загальне ім'я. Паричательное имя.
Задньопіднебінний. Заднеязычный.
Задньоязиковий. Заднеязычный.
Займенник. Местоимение.
Закінчення. Окончание.
Закритий. Закрытый.
Залезність. Занесенность.
Заперечення. Отрицание.
Заперечний. Отрицательный.
Затинка. Див. *Па́вза*.
Збільшене ім'я. Увеличительное имя.
Збірний. Собирательный.
Звичайний ступінь. Див. *Перший ступінь*.

Зворот. Оборот.
Зворотний. Возвратный.
Звук. Звук.

Звуконаслідний. Звукоподражательный.
Звуконаслідування. Звукоподражание.
Звучня. Фонетика.
Зв'язка. Связка.
Зв'язок. Связь.
Згіднення. Согласование.
Згіднувати(ся). Согласовывать(ся).

Зерубіле ім'я. Див. *Збільшене ім'я*.
Здрібніле ім'я. Див. *Зменшене ім'я*.
Зменшене ім'я. Уменьшительное имя.
Зміна. Изменение.
Змінний. Изменяемый.
Знак. Знак.
Знак м'якшення. Див. *Єрчик*.
Знак оклику. Див. *Оклічник*.
Знак питання. Див. *Питальник*.
Знаменний. Знаменательный.
Знахідний. Вспогливающий.
Зневисливе ім'я. Уничижительное имя.
Зубний. Зубной.

Іменний. Именной.
Іменник. Существительное (имя).
Іменниковий додаток. Дополнение.
Ім'я. Имя.
Інтоніяція. Интонация.

К

Керівний. Управляющий.
Керування. Управление.
Кількісний. Количественный.
Кінцевий звук. Конечный звук.
Клічний (форма, відмінок). Звательный (форма, падеж).
Кі́зма. Запятая.
Конкретний. Конкретный.
Корінний. Коренной.
Корінь (род. *кореня*). Корень.
Короткий. Краткий.
Кра́нка. Точка.
Кра́нж. Многоточие.

Л

Латкі. Кавычки.
Літера. Буква.

М

Майбутній. Будущий.
Мала літера, буква. Буква строчная.
Матеріальний. Вещественный.
Минулий. Прошедший.
Місцевий (відмінок). Предложный (падеж).

Многоразовий. Многократный.

Многоскладовий. Многосложный.
Множина. Множественное число.
Мова. Язык.
Мовний. Языковой.
Мовознавство. Языковедение.
Монофтонг. Див. *Однозвук*.
Морфологія. Морфология.
М'який. Мягкий.
М'якшення. Смягчение.

Н

Навортний (про *дієслово*). Повторительный (о глаголе).
На́голос. Ударение.
Надрядковий. Надстрочный.
Назвук. Див. *Початковий звук*.
Назовний. Именительный.
Найвищий ступінь. Див. *Третій ступінь*.
Наказовий спосіб. Повелительное наклонение.

Наріччя (діалект). Наречие (диалект).
Наросток. Суффикс.
Наступність. Див. *Послідовність*.
Невідмінюваний. 1. Несклоняемый.
 2. Неспрягаемый.
Недоконаний. Несовершенный.
Недостатний. Недостаточный.
Неживий. Неодушевленный.
Незмінний. Непременный.
Ненаголошений. Неударяемый.
Неозначений (член, займенник). Неопределенный (член, местоимение).
Неособовий (дієслово). Безличный (глагол).
Неперехідний (дієслово). Непереходный (глагол).

Непоширений. Неразпространенный.
Непрямий (відмінок, питання, мова). Косвенный (падеж, вопрос, речь).
Нескладовий. Неслоговой.
Ніякий рід. Средний род.
Новий рядок. Красная строка.
Носовий. Носовой.

О

Один. Единственное число.
Однозвук. Монофтонг.

Одноразовий. Однократный.
Однорядний. Однородный.
Односкладовий. Односложный.
Озна́ка. Признак.
Означальний. Определительный.
Означений (член, займенник). Определенный (член, местоимение).
Оклічне речення. Див. *Речення-оклик*.

Оклічник. Восклицательный знак.
Описовий. Описательный.
Орфографія. Орфография.
Орфо́нія. Орфоэпия.
Орудний. Творительный.
Осно́ва. Основы.
Осбо́а (перша, друга, третя). Лицо (первое, второе, третье).
Особовий (дієслово, займенник). Личный (глагол, местоимение).

П

Па́вза. Пауза.
Пень. Ослопа.
Первісний. Первообразный.
Передмину́лий. Давнопрошедший.
Перебінний (стан). Страдательный (залог).
Перелічний. Перечислительный.
Переміщення. Перестановка.
Перенесення. Перенос.
Перестанова. Див. *Переміщення*.
Перехідний. Переходный.
Перший ступінь. Положительная степень.

Пестливе ім'я. Ласкательное имя.
Питальне речення. Див. *Речення-питання*.
Питальний. Вопросительный.
Питальник. Вопросительный знак.
Питання. Вопрос.
Підвищення. Повышение.
Підмет. Подлежащее.
Піднебіння, -ний. Небо, -ный.
Піднесення. Див. *Підвищення*.
Підносний (на́голос). Восходящий (ударение).
Підряджувати(ся). Подчинять(ся).
Підрядковий. Подстрочный.

Підрядне речення. Придаточне пред-
ложення.

Підрядний. Подчиненный.
Підрядність. Подчинение.
Підсильний. Усилительный.
Пливкий. Плавный.
Повноголос. Полноголасие.
Подвоєння. Удвоєння.
Помічний. Вспомогательный.
Поправний. Правильный.
Порядок. Порядок.
Послідовність. Последовательность.
Початковий звук. Начальный звук.
Починальний. Начинательный.
Поширений. Распространенный.
Правильний. Правильный.
Правопис (род. *правопису*).
Правописание, орфография.
Примітка. Примечание.
Прямий. Див. *Прямий*.
Предикат. Див. *Присудок*.
Префікс. Див. *Пріпросток*.
Пріголосівка. Див. *Пріголосний*.
Пріголосний (звук). Согласный (звук).
Прідих, -бвий. Придыхание, -тельный.
Прійменник, -бвий. Предлог, -ный.
Прикладка. Приложение.
Прикметник. Прилагательное.
Прикметниковий додток. Опреде-
ление.

Прилягання. Примыкание.
Пріпросток. Приставка (представка).
Присвійний. Притяжательный.
Прислівник. Наречие.
Прислівниковий додток (чийну,
місця, часу, цілі). Обстоятельство
(образа действия, места, времени, цели).
Прісудок (род. *прісудка*). Сказуемое.
Причинний. Винословный.
Проривний. Взрывной.
Простий. Простой.
Протинки. Див. *Анбстроф*.
Протиснений Фрикативный.
Протиставний. Противительный.
Протяжний. Длительный.
Прямий мова. Прямая речь.
Прямий (стан). Действительный (заг.).
Пунктуація. Пунктуация.

Р

Раптовий. Мгновенный.
Речення. Предложение.
Речення-оклик. Восклицательное предло-
жение.
Речення-питання. Вопросительное пред-
ложение.
Речення-розповідь. Повествовательное
предложение.
Ріска. Тире.
Рід. Род.
Родівник. Див. *Артикул*.
Родовий. Родительный.
Розділка. Черточка (дефис, знак пере-
носа).
Розділовий. Разделительный.
Розділовий знак. Знак препинания.
Роззів. Зияние.
Розлучний. Раз'единительный.
Розповідне речення. Див. *Речення-
розповідь*.
Розповідний. Повествовательный.
Розподібнення. Див. *Дисимілізм*.
Розчленований. Членораздельный.
Розчленувати, -ований. Расчленять,
-енный.
Рядковий. Строчный.
Рядовий числівник. Порядковое
числительное.
Рядок. Строка.

С

Свистовий. Свистящий.
Середник. Точка с запятой.
Синтакса. Синтаксис.
Синтаксичний. Синтаксический.
Склад. Слог.
Складений. Составной.
Складний. Сложный.
Складня. Див. *Синтакса*.
Складовий. Слоговой.
Складовина. Составная часть.
Слово. Слово.
Словозмін. Словоизменение.
Словосполучення. Словосочетание.
Словотвір. Словообразование.
Словотворення. Словообразование.

Службовий. Служебный.
Спадний (наголос). Нисходящий
(ударение).

Сполучення. Сочетание.
Сполучний. Соединительный.
Сполучник. Союз.
Спосіб (род. *способу*). Наклонение.
Стан. Заг.).
Ствердний. Утвердительный.
Ступінь порівняння. Степень сравне-
ния.

Стягнене речення. Слитное предложе-
ние.

Суб'єкт. Див. *Підмет*.
Супідрядний. Соподчиненный.
Сурядний. Сочиненный.
Сурядність (речень). Сочетение (пред-
ложенный).
Сурікс. Див. *Наросток*.

Т

Твердий. Твердый.
Творення (слів, форм). Образование,
производство (слов, форм).
Теперішній. Настоящий.
Тон. Тон.
Третій ступінь. Превосходная степень.

У

Узгодження. Див. *Згодження*.
Узгоджувати(ся). Див. *Згоджувати(ся)*.
Умовний. Условный.
Умовний спосіб. Сослагательное накло-
нение.

Упідряджений. Див. *Підрядний*.
Упідрядженість. Див. *Підряд-
ність*.
Упідряджувати(ся). Див. *Підря-
джувати(ся)*.
Уподібнення. Див. *Асиміляція*.
Утворення (слів, форм). Див. *Тво-
рення*.

Ф

Фонетика. Див. *Звучня*.
Фраза. Фраза.
Фрикативний. Див. *Протиснений*.

Ч

Час. Время.
Часовий. Временной.
Частина мови. Часть речи.
Частка, -бвий. Частица, -ный.
Чергування. Чередування.
Числівник. Числительное (ими).
Число. Число.
Член. Член.
Чоловічий рід. Мужеский род.

Ш

Шелесний. Шиплящий.
Шумкий. Шумный.

Я

Язик. Див. *Мова*.
Язиковий. 1. Язычный. 2. Языковой.
Язиковізнáвство. Див. *Мовознавство*.
Якісний. Качественный.

ЗМІСТ

<i>Український алфавит</i>	Стор. 2
I. ПРАВОПИС НЕВІДМІНЮВАНОЇ ЧАСТИНИ СЛОВА . .	3—27
A. Правопис окремих літер і знаків	3—20

Голосні

Загальні уваги до вживання знаків. § 1: о чи у (ст. 3). § 2: е чи и (ст. 3). § 3: и чи і (ст. 4). § 4: ї чи і (ст. 4). § 5: йо чиьо (ст. 4). § 6: я, ю, є, ї та апостроф (ст. 5).

Чергування й зміни голосних. § 7: 1 — закон чергування о — і, е — і й приклади (ст. 6). 2 — о і е, що не переходять в і, та приклади (ст. 8). 3 — і замість о і е з аналогії (ст. 9). § 8: о з е після ж, ч, ш, щ, дж, й (ст. 10). § 9: а з о (ст. 11). § 10: у — в, і — й (ст. 11). § 11: чергування голосних у дієсловах — 1: а — о (ст. 12). 2: и — е випадно (ст. 12). 3: і — е (ст. 12). § 12: ри, ли (ст. 13).

Приголосні

М'якшення приголосних (правопис ь). § 13: коли ь пишеться (ст. 13). § 14: 1 — -ський, -цький, -зький, -сько і ін. (ст. 13). 2 — правопис ь після л (ст. 14). 3 — ь у родовому множ. (ст. 14). 4 — ь після ц (ст. 14). 5 — ь в дієсловах (ст. 14). § 15: ь не пишеться 1 — після губних та шепотливих (ст. 14). 2 — після р (ст. 14). 3 — між пом'якшеними приголосними (ст. 14). 4 — по н перед ш, ч, щ ж, та -ство (ст. 15). 5 — -ално, -илно (ст. 15). Увага 1: лч — льч і т. ін. (ст. 15). Увага 2: лц — льц і т. ін. (ст. 15). Увага 3: -тченко і т. ін. (ст. 15). Увага 4: нимова л (ст. 15).

Зміни приголосних при збігові їх. § 16: 1 — зміни приголосних перед ч (ст. 16). 2 — зміни приголосних перед -ство, -ський (ст. 16).

3 — 2-й ступ. прикметників (ст. 17). 4 — чн — шн (ст. 17). 5 — ж, ч, ш, т перед ц (ст. 17). 6 — -жся, -чся, -шся, -тсья в дієсловах (ст. 18). 7 — глухі перед дзвінкими й дзвінкі перед глухими (ст. 18). *Спрощення в групах приголосних.* § 17: 1 — з(д)н, ж(д)н, с(т)н (ст. 18). 2 — с(т)л (ст. 18). 3 — с(л)н (ст. 18). *Подвоєння приголосних.* § 18: 1 — подвоєння при збігові (ст. 18). Увага: н в дієприкметниках (ст. 19). 2 — подвоєння (ст. 19). Увага 1: не подвоюються губні й р (ст. 20). Увага 2: нема подвоєння в чужих словах (ст. 20). Увага 3: нема подвоєння у прикметниках толяча, третя... (ст. 20).

Б. Приrostки—прийменники 20—21

§ 19: 1 — прийменники (ст. 20). 2 — присток з — с- (ст. 20). 3 — роз-, без- та ін. (ст. 21). 4 — складені прийменники (ст. 21). 5 — пре-, при-, прі- (ст. 21). 6 — апостроф після пристоків (ст. 21).

В. Правопис наростків 21—27

§ 20: 1 — -ално, -илно (ст. 21). 2 — -альний, -яльний (ст. 21). 3 — -ар-, -ир... (ст. 21). 4 — -евий, -овий (ст. 22). 5 — -ений (ст. 22). 6 — -енко — -енько (ст. 22). 7 — -енний (ст. 22). 8 — -ення (ст. 22). 9 — -еня (ст. 22). 10 — -ень (ст. 22). 11 — -еро (ст. 22). 12 — -есенький — -ісінький (ст. 22). 13 — -ець (ст. 22). 14 — -ечка, -ечко (ст. 22). 15 — -иво (ст. 23). 16 — -ик (ст. 23). 17 — -илно (ст. 23). 18 — -ильний (ст. 23). 19 — -ин, -ін (ст. 23). 20 — -иний, -їний (ст. 23). 21 — -иння — -іння (ст. 23). 22 — -иня — -інь (ст. 23). 23 — -исько, -ище (ст. 24). 24 — -иця, -ця (ст. 24). 25 — -ичний, -їчний (ст. 24). 26 — -ів, -їв, -івна (ст. 24). 27 — -іж (ст. 24). 28 — -іння (ст. 25). 29 — -інь (ст. 25). 30 — -ісінький (ст. 25). 31 — -ість (ст. 25). 32 — -іший, -ший (ст. 25). 33 — -їн (ст. 25). 34 — -їний (ст. 25). 35 — -їще (ст. 25). 36 — -ння (ст. 25). 37 — -ова — -ува (ст. 25). 38 — -овитий (ст. 26). 39 — -ович (ст. 26). 40 — -ок (ст. 26). 41 — -онька, -онько (ст. 26). 42 — -ство, -цтво (ст. 26). 43 — -ський, -цький (ст. 26). 44 — -тель (ст. 26). 45 — -ува, -юва (ст. 26). 46 — -яльний (ст. 26).

Правопис складених слів. § 21: 1 — перша частина прикметник (ст. 26). 2 — перша частина іменник (ст. 26). 3 — перша частина числівник (ст. 27). 4 — межі- (ст. 27).

II. ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ 28—61

Іменник 28—44

§ 22: увага до таблиці відмін (ст. 28)

О днина

§ 23: *Назовний відмінок*: 1 — тверді іменники чолов. р. (ст. 28). 2 — тверді імен. пілк. р. (ст. 29). 3 — тверді імен. жіноч. р. (ст. 29). 4 — мішані іменники чолов. р. (ст. 29). 5 — мішані імен. пілк. р. (ст. 29). 6 — мін. імен. жіп. р. (ст. 29). 7 — м'які імен. чолов. р. (ст. 29). *Таблиця відмін і зразки відмінювання* (ст. 30—31). 8 — м'які імен. пілк. р. (ст. 32). 9 — м'які імен. жіп. р. (ст. 32). 10 — імен. пілк. р. з шаростк. -ят-, -ат-, -ен- (ст. 32). 11 — імен. жіп. р. на приголосній (ст. 32). § 24: *Клична форма*: 1 — -у (ст. 32). 2 — -ю (ст. 32). 3 — -о (ст. 33). 4 — -е (-є) (ст. 33). 5 — -е, -ю (-у) (ст. 33). 6 — піякий рід (ст. 33). § 25: *Родовий відмінок*: 1. — -а, -я (ст. 33). 2. — -у, -ю (ст. 34). 3. — -а, -я — -у, -ю (ст. 34). 4. — -и (ст. 35). 5. — -і, -ї (ст. 35). § 26: *Давальний відмінок*: 1 — -ові, -еві, -єві (ст. 35). 2 — -у, -ю (ст. 36). 3 — -і, -яти, -аті, -ені (ст. 36). § 27: *Знахідний відмінок*: 1 — -а, -я (ст. 36). 2 — -у, -ю (ст. 37). § 28: *Орудний відмінок*: 1 — -ом, -ем, -єм (ст. 37). 2 — -ою, -єю, -єю (ст. 37). 3 — -ю (ст. 37). 4 — -ям, -ам (ст. 37). § 29: *Місцевий відмінок*: 1 — -і, -ї (ст. 38). 2 — -у (ст. 38). 3 — -у, -ю — -і, -ї (ст. 39). 4 — -ові, -еві, -єві (ст. 39).

Множина

§ 30: *Назовний відмінок (клична форма)*: 1 — -и (ст. 39). 2 — -і, -ї (ст. 40). Увага: закінчення іменників у чол. і жіп. р. у сполученнях із числівн. два, три... (ст. 40). 3 — -а, -я (ст. 41). Увага: закінч. імен. пілк. р. у сполуч. із числівн. дві, три... (ст. 41). § 31: *Родовий відмінок*: 1 — -ів, -їв (ст. 41). 2 — частий пень (ст. 42). 3 — -ей (ст. 43). § 32: *Давальний відмінок* (ст. 43). § 33: *Знахідний відмінок* (ст. 44). § 34: *Орудний відмінок*: 1 — -ами, -ями (ст. 44). 2 — -ми (ст. 44). 3 — -има (ст. 44). § 35: *Місцевий відмінок* (ст. 44).

Прикметник 44—49

§ 36: *Таблиця відмін і зразки відмінювання* (ст. 45).

О днина

§ 37: *Назовний відмінок*: 1 — тверді прикметники (ст. 45). 2 — м'які прикметники (ст. 46). 3 — -ая, -яя, -ее, -єє (ст. 47). § 38: *Відмінювання прикметників* (закінчення непрямих відмінків): 1 — родовий відм. (ст. 47). 2 — давальний відм. (ст. 47). 3 — знахідний відм. (ст. 47). 4 — орудний відмінок (ст. 48). 5 — місцевий відмінок (ст. 48).

Множина

§ 39: *Відмінювання прикметників* (закінчення непрямих відмінків): 1 — назовний відмін. (ст. 49). 2 — родовий відм. (ст. 49). 3 — давальний відм. (ст. 49). 4 — знахідний відм. (ст. 49). 5 — орудний відм. (ст. 49). 6 — місцевий відм. (ст. 49).

Займенник 49—52

§ 40: Особовий і зворотний займенник (ст. 49). § 41: Присвійні займенники (ст. 50). § 42: Вказівні займенники (ст. 50). § 43: Питальні займенники (ст. 51). § 44: Неозначені займенники (ст. 51). § 45: Складені займенники (ст. 51).

Числівник 52—54

§ 46: Відмінювання числівників один, два, п'ять, двоє, четверо... (ст. 52). § 47: Рядові числівники (ст. 54). § 48: Дробові числівники (стор. 54).

Дієслово 55—61

§ 49: *Дійсний спосіб*: 1 — теперішній час (ст. 55). Увага 1: поділ дієслів на групи (ст. 55). Увага 2: коли писати *е*, коли *є*, *у* — *ю*, *и* — *ї*, *-ать* — *-ять* (ст. 56). Увага 3: зміни *д* — *дж*, *т* — *ч*... (ст. 56). Увага 4: *л* після губних (ст. 57). Увага 5: як писати *-ся*, *-сь* (ст. 57). Увага 6: як відмінювати істп. дати, бути, відповісти (ст. 57). 2 — майбутній час (ст. 57). 3 — минулий час (ст. 58). 4 — передминулий час (ст. 58). § 50: *Наказовий спосіб*: 1 — *-и*, *-ім*, *-іть* (ст. 58). 2 — скорочення *и* й *і* (ст. 58). Увага 1: *г*, *к* — *ж*, *ч* (ст. 59). Увага 2: наказов. спос. від дієслів з *-ува*, *-юва* (ст. 59). Увага 3: *-ся*, *-сь* (ст. 59). § 51: *Дієйменник* (ст. 59). § 52: *Дієприкметник*: 1 — дієприкм. на *-тий* (ст. 59). 2 — дієприкм. на *-ний* і *-тий* (ст. 60). 3 — дієприкм. на *-ий* (ст. 60). Увага: *-ений* (ст. 60). § 53: *Дієприслівник* (ст. 61).

III. ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ 62—70

Приголосні. § 54: чужо *л*: 1 — нем'яке *л* (ст. 62). 2 — м'яке *л* (ст. 63). § 55: чужо *h* — *g* (ст. 64). § 56: чужо *ф* (ст. 64). § 57: грецьке *θ* (*th*) (ст. 64). § 58: грецьке *β* (ст. 65). § 59: *с* — *з* у чужих словах (ст. 65). § 60: англійське *w* (ст. 65). § 61: неподвоєні — подвоєні приголосні (ст. 65).

Голосні. § 62: чужо *і*: 1 — коли пишемо *і* (*-ія*, *-іє*, *-ію*, *ію*) (ст. 66). 2) коли *и* (ст. 67). § 63: чужі *ea*, *ua*, *oa*, *ue*, *eo* й ін. (ст. 67). § 64: грецьке *η* (ст. 67). § 65: чужо *е* в початку слова (ст. 68). § 66: франц. *eu*, нім. *ö*, австр. *u* (ст. 68). § 67: франц. *ц*, нім. *й* (ст. 68).

Групи приголосних із голосними. § 68: апостроф у чужих словах (ст. 68). § 69: *нью*, *нья*, *лье* і т. ін. (ст. 68). § 70: дифтонг *ав*, *ев*... (ст. 68). § 71: німецько *еі* (ст. 69). § 72: франц. *-eur*, *-aire* (ст. 69). § 73: закінчення *-тр*, *-др* і *-тер*, *-дер* (ст. 69). § 74: *г* у початку перед голосними (ст. 69).

Рід у чужих словах і відмінювання їх. § 75: рід у чужих словах (ст. 69). § 76: як відмінюються чужі слова (ст. 70).

IV. ВЛАСНІ ЙМЕННЯ 71—77**Прізвища 71—75**

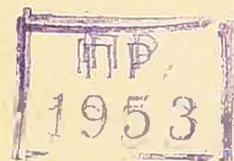
Українські прізвища. § 77: 1 — жіночі прізвища (ст. 71). 2 — чоловічі прізвища (ст. 72). § 78: як відмінюються прізвища (ст. 73). *Російські й інші слов'янські прізвища*. § 79: 1 — апостроф і *ь* перед *є*, *я*, *ї*, *ю* (ст. 73). 2 — *г* — *г* (ст. 74). 3 — *-ський*, *-цький* (ст. 74). 4 — *-іч*, *-ін*, *-ич*, *-ин*... (ст. 74). 5 — *-ен* (ст. 74). 6 — *-ов*, *-єв*, *-ев* (ст. 74). 7 — *-ий*, *-и* (ст. 74). 8 — *є* — *е*, *і* — *и* й ін. (ст. 74). *Чужомовні не слов'янські прізвища*. § 80: як писати й відмінювати чужомовні прізвища (ст. 75).

Географічні назви 75—77

Українські географічні назви. § 81: 1 — *-ів*, *-івка*, *-івський* (ст. 75). 2 — *-ське*, *-цьке* (ст. 76). 3 — *-ова*, *-ина*, *-ове*, *-ине*, *-ів*, *-ин* (ст. 76). 4 — *-піль* (ст. 76). 5 — *-ин* (ст. 76). *Слов'янські географічні назви*. § 82: *г*, *-ін*, *-іч*, *-ов*, *є* і т. ін. (ст. 76). *Чужомовні не слов'янські географічні назви*. § 83: вказівки на відповідні розділи «Правопису чужих слів» (ст. 77).

V. ПУНКТУАЦІЯ ТА ІНШІ ПОМІЧНІ ПРИ АЛЬФАБЕТІ ЗНАКИ Й НОРМИ УЖИВАННЯ ЇХ 78—87

§ 84: Крапка (ст. 78). § 85: Знак оклику (ст. 78). § 86: Знак питання (ст. 79). § 87: Кома: 1 — в межах речення (ст. 79). 2 — поміж реченнями (ст. 81). § 88: Середник (ст. 82). § 89: Двокрапка (ст. 82). § 90: Риска (ст. 83). § 91: Дужки (ст. 83). § 92: Кравки (ст. 84). § 93: Лапки (ст. 84). § 94: Розділка: 1 — у складених словах (ст. 85). 2 — після приростків (ст. 85). 3 — в інших випадках (ст. 86). 4 — в закінченнях (ст. 86). § 95: Знак наголосу (ст. 86). § 96: Загальна увага до розділових знаків (ст. 86). § 97: Як переносити слова (ст. 87).

VI. ЕЛЕМЕНТАРНА ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ . . . 88—97**Російсько-українська 88—92****Українсько-російська 93—97**

397377

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ОНУ імені І. І. МЕЧНИКОВА

~~4. 11. 68. 68. 11. 51~~

